

ISSN 0206-2798

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI XVI

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOL

TARTU ÜLIKOOLI
TEADUSLIKUD SIDEMED

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
XVI

(TRÜ ajaloo muuseumi materjalid)

TARTU 1985

Toimetuskolleeegium: K. Siilivask (vastutav toimetaja),
H. Piirimäe, E. Laugaste, A. Liim,
M. Viiralt

Редколлегия: К. Сийливаск (отв. ред.), Х. Пийримяэ,
Э. Лаугасте, А. Лийм, М. Вийралт

Kaane kujundanud K. Põllu

Saateks

Käesolevas XVI kogumikus "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" on avaldatud TRÜ ajaloo komisjoni ja ajaloo muuseumi VI sessiooni humanitaaralased materjalid, mis käsitlevad ülikooli teadussidemeid. Sama teemat kajastavad ka XVII (täppisteadused) ning XVIII (meditsiin ja kehakultuur) kogumik.

Teadus oma põhiosas on internatsionaalne ning arenenud vastastikusel seoses ja koosmõjus paljude maade teadusasutuste vahel. Seda näitab XVII sajandi kohta ilmekalt käesolevas kogumikus avaldatud A. Teringu artikkel tolle aja progressiivseima - Leideni ülikooli - osast haritlaskonna kujunemisel Eesti- ja Liivimaal.

XIX sajandi esimesel poolel kujunes Tartu ülikool üheks tähtsamaks vahenduslüliks Venemaa ja Lääne-Euroopa teaduskeskuste vahel. Tartu ülikooli ja Vene ülikoolide sidemete eredaimaks näiteks XIX sajandil oli Professorite Instituudi tegevus Tartus, mis andis Venemaa ülikoolidele 22 kvalifitseeritud õppejõudu. Professorite Instituudi osa kajastub käesolevas kogumikus V. Tamuli artiklis ajaloolase M. Luni ni kohta.

Olulist rolli vene kirjanduse propageerimisel Tartus ja Lääne-Euroopas, nagu selgub T. Šori materjalidest, etendas professor P. Viskovatov, kes luges Tartu ülikoolis esimest süstemaatilist vene kirjanduse kursust võõrkeeles ning avaldas 1881. a. esimese vene kirjanduse lühikäsitluse saksa keeles.

Tihedad olid Tartu (Jurjevi) ülikooli sidemed Vene teaduskeskustega XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, mida veelkord kriipsutavad alla juristide esitatud materjalid Tartu ülikooli sidemetest rahvusvaheliselt tuntud Peterburis töötanud eestlasest juristi, rahvusvahelise õiguse spetsialisti F. Martensiga (E. Rahumaa, P. Järvelaid), Tartu ülikooli mõjust Läti ülikooli õigusteaduskonna kujunemisele (R. Apsitis, P. Järvelaid) ning Tartu ülikooli kasvandiku professor I. Surguladze tegevusest juristide kasvatamisel Nõukogude Gruusias (L. Tsanturia, P. Järvelaid).

Uue kvaliteedi on saavutanud Tartu Riikliku Ülikooli sidemed sotsialismi perioodil. Teadus ja teaduskaadrid meie alma mater'is on arenenud tihedates sidemetes Moskva, Leningradi, Vilniuse, Riia ja paljude teiste Nõukogude teaduskeskustega. Neid sidemeid kajastavad M. Hirvlaane, L. Hone - O. Muti, V. Kelderi - E. Laasiku jt. artiklid.

Mõned käesolevas kogumikus avaldatud artiklid ei ole otseselt pühendatud sidemete probleemile. Ometi sisaldub neis uudset faktilist materjali, mis küllalt olulises osas kajastavad ka kogumiku põhiteemat. S. Issakovi artiklis Tartu ülikooli tegevust kajastava memuaarkirjanduse kohta leiame huvitavaid andmeid nii vene professorite ja üliõpilaste kui ka naiskursuslaste, eesti üliõpilaste ja tulevaste õppejõudude sulest. V. Boikovi artiklist professor V.E. Regeli kohta saame andmeid ülikooli sidemetest unikaalsete kogumike publitseerimisel Bütsantsi ajaloost ning osast Voro-neži ülikooli asutamisest. A. Luts oma ülevaates etnograafi-de kaadri kujunemisest nõukogude perioodil näitab seda olu-list rolli, mida NSVL Teaduste Akadeemia Etnograafia Insti-tuut on mänginud etnograafide ettevalmistamisel TRÜ-s ning Moskva ja Leningradi ülikooli kasvavat osa selles töös tä-napäeval.

Предисловие

В данном выпуске сборника "Вопросы истории Тартуского университета" опубликованы материалы по гуманитарным наукам VI сессии комиссии истории ТГУ и музея истории ТГУ, рассматривающие связи Тартуского университета. Частично эта же тема отражается в двух последующих выпусках, касающихся точных наук и вопросов медицины и физкультуры.

Наука по существу своему интернациональна и развивается во взаимосвязях и взаимовлиянии научных учреждений разных стран. Это положение применительно к ХУП веку иллюстрирует опубликованная в предлагаемом сборнике статья А. Теринга об одном из самых передовых университетов того времени - Лейденском университете, его роли в формировании интеллигенции в Эстляндии и Лифляндии.

В первой половине XIX в. Тартуский университет стал одним из важнейших звеньев связи между научными центрами России и Западной Европы. Ярким примером связей между Тартуским университетом и университетами России в XIX в. служит деятельность Профессорского института в Тарту, давшего университетам России 22 квалифицированных преподавателя. Роль Профессорского института исследуется в настоящем сборнике в статье В. Тамула об историке М.М. Дунине.

Важную роль в пропаганде русской литературы в Тарту и Западной Европе, как следует из статьи Т.Шор, сыграл профессор П.А. Висковатов, который первым в Тартуском университете читал систематический курс лекций по русской литературе и в 1881 г. опубликовал первый обзорный курс русской литературы на немецком языке.

В конце XIX - начале XX века связи между Тартуским (Дрьевским) университетом и научными центрами России были особенно тесными. О связях Тартуского университета с известным петербургским юристом, специалистом в области международного права, эстонцем по национальности В. Мартенсом сообщается в материалах, публикуемых юристами Э. Рахумаа и П. Ярвелаидом. Влияние Тартуского университета на формирование юридического факультета в Латвийском университете рассматривается в статье Р. Аписитиса и П. Ярвелаида, а деятельность воспитанника Тартуского университета профессора И. Сургуладзе по воспита-

нию нового поколения пристов в советской Грузии - в работе Л. Чантурия и П. Ярелайда.

Качественно новыми стали связи Тартуского университета в советский период. Наука и научные кадры нашей alma mater растут в тесных контактах с научными центрами Москвы, Ленинграда, Вильнюса, Риги и других городов Советского Союза. Эти контакты служат темой статей М. Хирвляане, Л. Хоун и О. Мутта, В. Кельдер и Э. Лаасика и др.

Некоторые публикуемые в данном сборнике статьи прямо не связаны с проблемой контактов. Однако в них содержится новый фактический материал, имеющий существенное отношение к основной теме сборника. В статье С.Г. Исакова о мемуарной литературе, отражающей деятельность Тартуского университета, можно найти интересные сведения, приведенные в воспоминаниях как русских профессоров, студентов и курсисток, так и эстонских студентов и будущих преподавателей университета. В статье В.Л. Бойкова о профессоре В.Э. Регеле содержатся данные о связях университета во время выпуска уникального сборника, посвященного истории Византии, и о роли нашего университета в основании университета в Воронеже.

А. Лутс в своем обзорном материале о формировании этнографических кадров в советский период показывает ту огромную роль, которую сыграл Институт этнографии АН СССР в подготовке этнографов Тартуского университета, и растущую роль Московского и Ленинградского госуниверситетов в наши дни.

LEIDENI ÜLIKOOI OSAST HARITLASKONNA
KUJUNEMISES EESTI- JA LIIVIMAAAL
XVII SAJANDIL

A. Tering

Madalmaade põhjaprovintsid, raputanud XVI sajandi viimasel veerandil endalt Hispaania ikke, olid esimeseks riigiks Euroopas, kus kodanlik revolutsioon võidule pääses. XVII sajandil oli Ühendatud Provintside Vabariigi kõige arenenuma provintsi - Hollandi - sadamalinn Amsterdam Euroopa suurim kaubanduskeskus /1/, kuhu koondus suurem osa Ida-Euroopast veetud viljast. Ka Baltimaadel olid tihedad kaubandussidemed Hollandiga: sinne viili oli Madalmaadele oluline, kuna Hollandis oli puht põllumajandusega tegelejaid vähe, 1660. aasta paiku vaid 8 % elanikkonnast /2/. Niihästi Tallinnal kui Riial olid kõige ulatuslikumad väliskaubandussidemed just Amsterdamiga, kuhu läks põhiosa (9/10) Rootsi Baltikumi-provintsidest väljaveetavast viljast. Seejuures oli enamik laevu ehitatud Madalmail ja laevnikekski hollandlased /3/.

Hollandi provintsi vajadusteks asutati 1575. a. Leideni ülikool, mis vastukaaluks katoliiklikule Lõuna-Madalmaade Louvaini ülikoolile (asut. 1425) kujunes poole sajandi jooksul Euroopa üheks edumeelseimaks kõrgkooliks. Seda tingisid mitmed olulised tegurid. Esmalt: ülikooli juhtimises polnud ülemvõim mitte vaimulike, vaid generaalseaatide ja kaupmeeste oligarhia käes, kelle lipukirjaks oli ususallivus. Salliv suhtumine eri usutunnistustesse võimaldas ametisse kutsuda oma ala suurimaid asjatundjaid, olenemata nende usulistest ja poliitilistest vaadetest. Teiseks: umbes 50 tuhande elanikuga Leidenil /4/ oli ülikoolilinnana ülimalt soodne asend. Amsterdam, kuhu saabusid laevad nii Aasiast, Ameerikast kui Aafrikast ja seega jõudsid ka värskemad uudised kaugetest maadest, jäi Leidenist vaid poolesaja kilomeetri kaugusele. Haag, asehalduri residents ja generaalseaatide pidamise koht, ühtlasi Euroopa diplomaatilise elukeskusi, jäi vaid 15 km kaugusele. Nii oli tulevastel juristidel, kellel tuli kunagi hakata esindama linna või riigi huve, võimalus sealseid tähelepanekuid tallele panna /5/. Leideni kui ülikoolilinna vaimse õhkkonna kujunemist soodustavaks teguriks võib lugeda ka seda, et linnas oli hulk

trükkikodasid /6/ (võrdluseks: sellal oli Tallinnas ja Riias vastavalt üks või kaks trükkikoda), kusjuures ülikooliteenistuses olev Elzevieride raamatukirjastamis-, trükkimis- ja kauplemisfirma kujunes raamatu demokratiseerumise seisukohast (odavus, ökonoomne formaat, uue eksperimentaalse teaduse vajadustele vastav illustreerimine, operatiivne teedrajavate tööde kirjastamine ja trükkimine) suundaandvaks /7/.

Ülikooli raamatukogu, millega liideti terve rea professorite pärandatud erakogud, oli üks sisukamaid Euroopas /8/.

Ülikoolid asutati ka teistes provintssides: Franekeris (Friisimaal, 1585), Groningenis (1614), Utrechtis (1636), Harderwijkis (Gelderlandis, 1648). Kuid nendes ülikoolides oli teoloogiateaduskondade voli suurem, mistõttu sellist vabameelsust nagu Leidenis polnud. Seetõttu ei saavutanud need ülikoolid ka sellist rahvusvahelist külgetõmbejõudu nagu Academia Lugduno-Bathava.

Leideni ülikooli hiilgeaeg langeb XVII sajandi teise veerandisse. Selle fooniks on ühelt poolt Hollandi majanduslik õitseng, teisalt Kesk-Euroopat laastanud kolmekümneaastane sõda. Aastail 1625 - 50 oli Leideni üliõpilaskonnas madalmaalasi endid vaid umbes pool (48,4 %), 27 % olid aga sakslased /9/. Tolleaegne Leideni üliõpilaskond oli ilmselt kõige interhatsionaalsem üldse: matrikliraamatusse on kõrvuti sisse kantud hollandlasi, sakslasi, rootslasi, prantslasi, inglasi, ungarlasi, poolakaid jt., ühtekokku umbes 20 riigist. Alates XVII sajandi teisest poolest hakkas Leideni ülikooli rahvusvaheline tähtsus vähehaaval langema. Mitmetes teistes Euroopa ülikoolides tõusis paljude teadusalade õpetamise tase kõrgemale - kusjuures enamasti olid edasiviijateks just Leideni ülikooli kasvandikud. Neid oli enamiku ülikoolide professorite hulgas (ka Tartus). Vägikaikaveos konservatiivse ja edumeelse suuna vahel (enamasti oli piirijooneks Aristoteelse füüsika ja Descartes'i filosoofia), kuulusid progressiivsemate hulka just Leidenis õppinud professorid.

Sellise üldpildi taustal kerkib küsimus, milline oli Leideni ülikooli tähtsus Eesti- ja Liivimaa seisukohalt. Seni pole seda eraldi uuritud, kuigi riivamisi on puudutatud Saksa-Madalmaade sidemeid käsitlevas dissertatsioonis /10/. Väga põhjalikult on uuritud Madalmaade akadeemilisi sidemeid Rootsiga, mis haarab sel määral ka Baltimaad, kuivõrd on te-

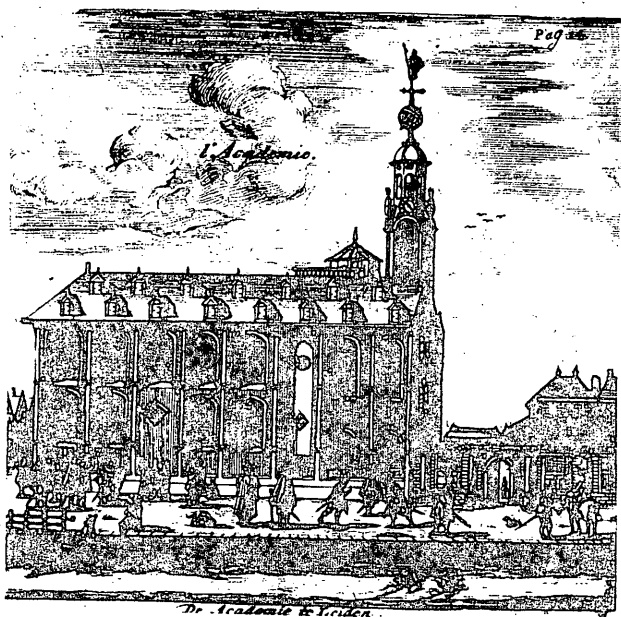

Foto 1. Leideni ülikooli õppehoone pärast torni ehitamist u. 1672. a.

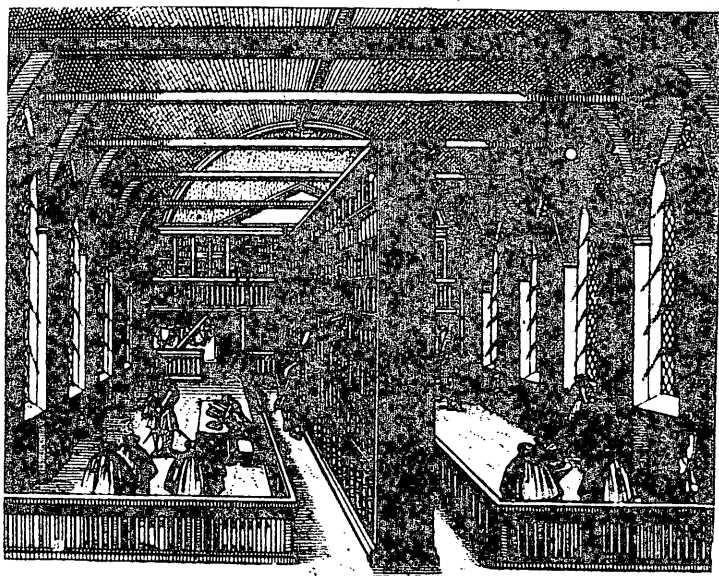

Foto 2. Leideni ülikooli raamatukogu 1712. a.

gemist siin ametis olnud rootslastega /11/.

Alljärgneva ülevaate seisukohast on tähtsamateks allikateks Leideni ülikooli matrikliraamat /12/, millesse kantud baltimaalaste nimedest on tehtud väljavõtte /13/ ja allikpublikatsioon, mis sisaldab akadeemilise senati protokolle, loengukavu, magistriks promoveeritute nimekirja jm. /14/. On kasutatud ka Leideni ülikooli teadusajalugu puudutavaid uusimaid käsitlusi 1975. a. ilmunud juubelikogumikust /15/.

Jälgigem, milline oli 110 aasta jooksul Eesti- ja Liivimaalt pärit Leidenis õppijate arvu dünaamika. Keskmiselt asus igas aastakümneendis õppima 16 - 17 eesti- ja liivimaalast (võrdluseks: samal ajavahemikul immatrikuleerus Leidenis igas aastakümneendis keskmiselt 7 kuramaalast.

Kõige rohkem läks eesti- ja liivimaalasi Leidenisse õppima 1630. aastate teisel poolel. Immatrikulatsioonide arv oli suhteliselt kõrge kuni 1650. aastateni. Edasi see langes, kuid püsis stabiilsena kuni 1710. aastani. Kas liivimaalasi õppis Leidenis vähe või palju? Hinnang oleneb sellest, kas lähtuda võrdlusest teistest piirkondadest (näit. Rootsi, Sileesia, Kuramaa) tulnud üliõpilaste arvuga või kõigi samal ajal üldse välismaa ülikoolides õpinguid alustanud liivimaalaste arvuga.

Esimesel juhul, võrreldes Leidenis immatrikuleeritud eesti- ja liivimaalaste (nende hulgas vähesed baltirootslased ei muuda oluliselt protsenti) arvu kõigi seal samal ajal immatrikuleeritud sakslaste arvuga, on ajavahemikus 1601 - 1700 eesti- ja liivimaalasi kõigist sakslastest vaid 2,2 % /16/, ajavahemikus 1649 - 1700 oli sileesiasakslasi 3,7 korda liivimaalastest rohkem /17/, 1601 - 1700 Rootsist (incl. Soomest) pärit üliõpilasi samuti 3,7 korda rohkem /18/. Samal ajal (1601 - 1710) oli Kuramaa hertsogiriigist Leidenis õppinuid märksa vähem - 2,4 korda /19/. Toodud võrdlused viitavad Baltimaade geograafilise ja haridusliku tagamaa ahtusele võrreldes teiste piirkondadega.

Teisel juhul, s. t. milline oli Leidenis õppinud eesti- ja liivimaalaste osa kõigi samal ajal välismaal viibivate kaasmaalaste hulgas (välja on arvatud need, kes immatrikuleerusid ainult Tartu ülikooli), oli see küllaltki suur /20/ - 1601 - 1710 jooksul 14,5 % (1276 : 185), ajavahemikus 1631 - 70 koguni 43,8 %. Kui aga võrrelda eri ülikoolidesse immatrikuleeritud liivimaalaste arvu, siis näeme, et

T a b e l 1

Eesti- ja Liivimaal töötanud haritlaste õpingud
Leideni ülikoolis aastail 1601 - 1710

Õppima- asumise aasta	Kohalikke Kok- ame- lis ^a tis ^b		Rae- liik- med	Juristid riigiametis ^c			Meedikud ^d			Vaimulikud	
	Ko	Ro		Vä	Ko	Ro	Vä	Ko	Vä		
1601-10	13	3	2	1							
1611-20	6	1		1					1		
1621-30	15	10	2	5	1	2	1			1	
1631-40	39	16	6	7	1					3	
1641-50	29	11	4	3	1		1		1	3	
1651-60	18	6	3	1	1		2				1
1661-70	15	1	2	1	1						
1671-80	8	5	1	2			2		1		
1681-90	19	8	5	2				3		1	
1691- 1700	13	4	2	1			1		1		
1701-10	10	3	2				1				
Kokku	185	68	29	24	5	2	8	3	4	8	1

Ko - kohalikud (eesti- ja liivimaalased)

Ro - rootslased

Vä - riigisakslased

^a Andmed erinevad H. J. Böthföhri omadest, sest siin on arvestatud isikuti, kusjuures mitme immatrikulatsiooni puhul läheb arvesse ainult esimene; samuti on sisse võetud ka need Leidenis õppinud, kes pole matrikliraamatusse kantud.

^b Arvesse lähevad ainult need, kes said haritlasameti Baltimail. Sõjaväeteenistusse astunud Leidenis õppinud aadlimehi arvesse võetud pole.

^c Siia on arvatud ka linnateenistuses olevad advokaadid, kes enamasti esindasid ka riigiteenistuses seisvate isikute huve muudes kohtutes (näit. Tallinna linnusekohus, Riia maakohus jne.).

^d Siia on arvatud ka kõik kolm rootslasest Tartu ülikooli meditsiiniprofessorit.

1601 - 30 oli Leiden umbes 20 ülikooli hulgas 4. kohal, 1631-60 umbes 30 ülikooli hulgas 2. - 3. kohal (konkureerides Königsbergiga Rostocki järel), 1630. aastate teisel poolel absoluutsel esikohal (1636 - 40), 1661 - 1710 aga langes 7. - 8. kohale.

Sotsiaalselt päritolult oli kõige rohkem esindatud linna-
 kodanike (peaasjalikult kaupmeeste, ülikooliharidusega
 raeliikmete) poegi - 41,1 % (76), kellest valdav osa -
 69,7 % (53) oli Riias. Nendest kolmandik asus juristina lin-
 na - 37,7 % (20) või riigiteenistusse - 20,8 % (11). Tallin-
 laste osa oli tunduvalt väiksem - 19,7 % (15), neist vähem
 kui pooled (6) said linnateenistusse ning üksainus riigitee-
 nistusse juristina. On loomulik, et just kaupmehed saatsid
 oma pojad Leidenisse õppima, sest olid ju kaubandussidemed
 Hollandiga ülitihedad, kuid sellest ei saa teha kaugeleula-
 tuvaid üldistusi, sest Leiden oli enamikule neist vaid üheks
 võimalikuks ülikooliks in peregrinatione academica.

Esindatuselt teisel kohal olid aadlikud - 23,8 % (44),
 kellest põhiosa pani end kirja õigusteaduskonda. Paraku ra-
 kendus neist hiljem vaid tühine osa kohtuteenistusse. See-
 vastu Leideni ülikooli juures asuva insenerikooli professori,
 matemaatikaajalukku püsivaid jälgi jätnud Franz van Schoote-
 ni /21/ loengutele pani end kirja tühine hulk balti aadlike-
 ke, kuigi enamik neist olid hiljem seotud ohvitseriteenistu-
 sega, kus fortifikatsiooniasjanduses oli matemaatika tundmi-
 ne hädavajalik. Aadlinoormeestele oli Leidenis viibimine seo-
 tud väga suurte kulutustega, et seisusekohaselt ära elada:
 sellest annavad tunnistust G. Stiernhielmi poja Johan Marqu-
 ardi - hilisema Vasula mõisaomaniku - kirjad oma isale, mil-
 lest nähtub, et aastakulud õpingutele, rõivastusele, kostile
 jne. olid suuremad kui Tartu õuekohtu assessori aastapalk
 /22/. Võib oletada, et pärast mõningast Leidenis viibimist
 siirdusid aadlinoorukid edasi sõjakunsti õppima Hollandi ase-
 halduri Oranje printsi sõjaväkke, mille taktika, korraldus,
 õppustesüsteem ja distsipliin olid tollal suundaandvad (sel-
 le kogemustest õppimine ja loov rakendamine oli muide Rootsi
 vägede edukuse aluseks Kolmekümneaastasest sõjas) /23/.

XVII saj. (1601 - 1710) Leidenis õppimist alustanud ees-
 ti- ja liivimaalastest sai vaid kolmandik (35,7 %) oma kodu-
 maal haritlasametisse, neist ligi pooled (42,6 %) raeliikme-
 teks, valdavalt Riias, kuid ka Tallinnas, Pärnus jm., juris-
 tideks Rootsi riigi teenistusse kolmandik (35,3 %), umbes
 kümnendik meedikuteks (11,8 %), valdavalt Riias, umbes sama
 palju vaimulikeks. Ülejäänud 2/3 Leidenis õppinuist asus kas
 ohvitseriteenistusse (aadlikud), haritlasametisse välismaal
 (näit. Helmsing), surid üliõpilasena või on nende edasine saa-
 tus teadmata (nende hulgas ka ohvitseriteenistuses mitteole-
 vad aadlikud).

Eesti- ja liivimaaalasi õppis ka teistes Madalmaade ülikoolides, kuid tunduvalt vähem. Isegi Franekeris, mis 1631-60 immatrikuleeritud eesti- ja liivimaaalaste arvu poolest jättis tahapoole koguni Giesseni, Helmstedti, Jena või Leipzigi ning oli samal tasemel Greifswaldiga, oli Leidenist maas 2,4 korda /24/. Groningenis ja Utrechti immatrikuleeritud liivimaaalaste arv oli tühine - kogu XVII sajandi kohta vastavalt 7 ja 11. Edaspidi vääriks aga lähemat tähelepanu Amsterdami Athenaeum illustris, mis rajati 1632. a. nagu Tartu ülikoolgi /25/. Kuigi see polnud ülikool, töötasid seal õppejõududena mitmed nimekad teadusmehed, nende hulgas Gerhard Vossius. Viimane oli sõprusametes Tartu ülikooli asutaja Johan Skyttega /26/.

Nagu tabelist 1 nähtub, oli XVII saj. Eesti- ja Liivimaaal teenistuses äärmiselt vähe Leidenis õppinud riigisaksalasi. Märkimisväärselt oli neid vaid meedikute hulgas, kuid juriste leidus vaid mõni üksik. Ilmselt võib seda seletada nii, et Saksamaal hinnati Madalmaades õppinuid sedavõrd kõrgelt, et nad ei pidanud otsima leivaametit võõrsilt, kui ka tekkis "haritlaste üleproduktatsioon", eriti suurte ülikoolilinnade läheduses (Saksimaal). Rootslasi tuli peaaesjalikult Tartu õuekohtu assessoriteks ning Tartu ülikooli meditsiini-professoriteks.

Leideni ülikooli eeldatav mõju oli tähelepanuväärne Eesti ja Liivimaa administratiiv- ja kohtuaparaadile. Tegelikku mõju on küll võimatu määratleda, sest esiteks, enamik tulevase juriste oli õppinud mitmetes ülikoolides ja enamasti pole võimalik kindlaks teha Leidenis õppimise aega. Kuigi ka Leidenis nagu Saksamaal õpetati nn. mos italicus't, mille aluseks oli rooma õiguse kommenteerijate (postglossaatorite) autoriteet, kujunes seal valitsevaks nn. elegantse jurisprudenti põhimõte (mos gallicus), mille aluseks oli õigussäete filoloogilis-ajalooline analüüsimine. Mos gallicus'e suunda arendas õigusteadlaste koolkond, kuhu kuulusid E. Bronckhorst, A. Vinnius, J. Voetius /27/. Esimesel pilgul näib, et selle koolkonna tegelik mõju Eesti- ja Liivimaaal on küsitav. Kohtupraktika seisukohalt oli mos italicus ilmselt otstarbekam. Kuid igal juhul vajaks see põhjalikku õigusajaloolist uurimist.

Leideni ülikoolis olid õppinud mitmed Eesti- ja Liivimaa kõrgeimad administraatorid - kindralkubernerid /28/, kelle hulgas vääriks esiletõstmist Erik Oxenstierna. Kolmekui-

se Leidenis viibimise ajal võttis ta A. Vinnuse juures tunde corpus juris'es ning kuulas M. Z. Boxhorniuse loenguid /29/. Olgu lisatud, et E. Oxenstierna oli sõprusidemetes nimeka teadusmehe G. Stiernhielmiga, just vaimsete huvide pinnal /30/, M. G. De la Gardie kuulas M. Z. Boxhorniuse juures loenguid Tacituse kohta ning õppis ka fortifikatsiooniasjandust (nähtavasti F. van Schooten juures) /31/.

Liivimaa kõrgeima kohtuasutuse - Tartu õuekohtu haritlasassessoritest oli Leidenis õppinud ligi neljandik (23,5 %, s. t. 51-st 12) /32/. Mitmed 1630. aastate alguses ametisse asunud assessorid (P. Anthoni, W. Simonius) olid olnud varem Liivimaa kindralkuberneri J. Skytte poegade saatjaiks õpingureisil Madalmaadesse /33/. 1601 - 1710 ametisse saanud Riia juriidilise haridusega raeliikmetest olid Leidenis õppinud pisut vähem kui pooled (42,3 %, s. t. 22 52-st), neist L. Hintelman promoveerus seal õigusdoktoriks.

XVII sajandil kujunes Leideni ja Utrechti ülikoolide kõige tugevamaks õppeaineks meditsiin, milles oldi juhtivad kogu Euroopa ulatuses. Hollandi meditsiini kõrgaeg algas 1630. aastatel, mil Leiden vahetas välja senise keskuse - Padova ülikooli. Meditsiinipraktika seisukohalt on Leideni ülikooli kõige olulisemaks eripäraks võrreldes teiste ülikoolidega kliinilise õpetuse sisseviimine 1630. aastatel professorite O. van Heurne ja E. Schrevelius poolt /34/ Padova eeskujul (kus see oli ajuti XVI sajandil). Kliinilist haridust edendasid A. Kyper, eriti Franz de la Boë (Sylvius) ning L. Schacht. Kõrgaeg oli H. Boerhaave ajal, kuid see jäi juba XVIII sajandisse. Saksamaal loodi esimesed klinikud ülikoolide juurde alles XVIII sajandi keskpaigas /35/.

Meditsiini arengu seisukohast on oluline anatoomilise õpetuse sisseviimine õppeprogrammi, Padova eeskujul oli ehitatud anatoomiateater, mis omakorda andis eeskuju teistele ülikoolidele (näit. Uppsalale) /36/. Leiden oli esimeste ülikoolide hulgas, kus oli korraline anatoomia ja kirurgia professuur, seda ajal, kui üldiselt (ka Baltimail) tehti teravat vahet meditsiini kui õpetatud arsti kompetentsi kuuluva ala ning kirurgia kui habemeajaja või käsitöölise tegevusala vahel. Vahetegemine kadus alles XVIII sajandil /37/, seda ilmselt Leideni professori H. Boerhaave õpilaste mõjul, Baltimail aga alles 19. sajandi alguseks.

Leiden oli väheseid ülikoole, kus enam-vähem regulaarselt rogu XVII sajandi jooksul tehti füsioloogilisi eksperimen-

menté katseloomadega (koerte, konnade, küülikutega). F. de la Boë (professoriks 1658 - 72) ja tema õpilaste (näit. Swammerdam, De Graaf) rangelt teaduslikul lähtealusel tehtud katsed viisid meditsiini oluliselt edasi /38/.

Tuleb tõdeda, et meditsiiniteooriate areng, nende seostumine praktikaga toimus äärmiselt vaevarikalt, niihästi jatrokeemilise kui jatrofüüsikalise suuna esindajad ei suutnud konkreetsete haigete heaks midagi olulist ära teha, võrreldes traditsioonilise meditsiiniga, küll aga arenes neis vastuoludes edasi meditsiiniteadus /39/. Väga oluline oli keemialaboratooriumi rajamine ülikooli juurde 1669. a. Kuigi XVII saj. keemiaprofessorid olid tuttavad keemia kui teaduse rajaja R. Boyle töödega, oli ülikoolikeemia esialgu veel meditsiini teenistuses /40/.

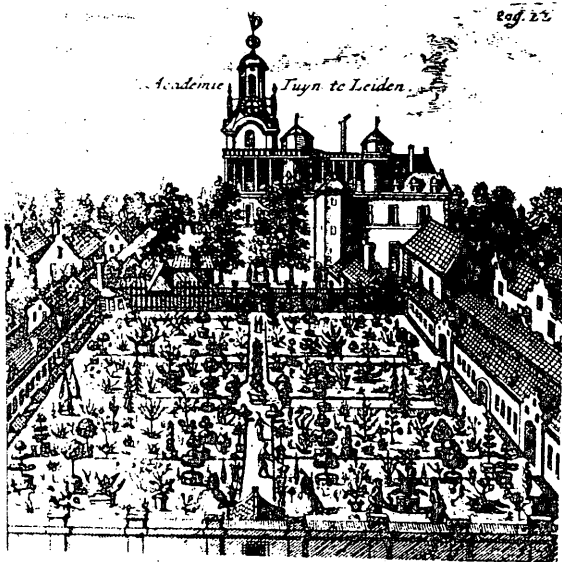

Foto 3. Leideni ülikooli botaanikaaed ja õp-
pehoone tagakülg u. 1712. a.

Botaanikaaiad olid XVII sajandi jooksul rajatud enamiku ülikoolide juurde /41/, kuid Leideni ülikooli oma oli XVII sajandil liikiderohkema, seda tänu koostööle Hollandi Ida-India kompaniiga: taimi toodi Tseillonilt, Malabarilt, Lõuna-Aafrikast, Indoneesiast /42/. Palju taimi saadi ka Ameerika-

kast: Pariisi kaudu Kanadast ning Inglismaa kaudu Virgiiniast /43/. Botaanikaproffessor Paul Hermann (1676 - 95) töötas ise pikemat aega Ida-India kompanii teenistuses Bataavias ja Tseilonil arstina ning tõi kaasa rikkaliku herbariumi /44/.

Leiden oli ka esimeste ülikoolide hulgas, kus füüsikaprofessor demonstreeris üliõpilastele füüsikaeksperimente (Saksamaal tehti seda Altdorffis), samal ajal kui mujal loeti veel Aristotelese füüsikakäsitleuse järgi /45/.

Võib oletada, et enamik Euroopa meedikuid oli vähemalt XVII sajandi teisel poolel saanud osa Leideni ülikoolis õpetatavate loodusteaduste ja meditsiini kõrgest tasemest. Igatahes võis sellal Rootsis ametisse saanud arstide hulgast vaevalt leida kedagi, kes poleks õppinud Leidenis või Utrechti /46/. Tähelepanuväärne oli Leideni ülikooli mõju ka Eesti- ja Liivimaal. Eriti tuntav oli see Riias, kus enamik linnafüüsikusi oli Leidenis õppinud (1630 - 1710. a. seitsmest ametisseastunud viis, kellest kolm promoveerus seal doktoriks). Eriti põhjaliku meditsiinihariduse oli Leidenis saanud N. Witte, kes Leidenis kuulus mitte ainult meditsiiniprofessorite, Harvey vereringeteooria innuka pooldaja Jan de Wale ja J. A. Lindeni loenguid, vaid huvitus ka teistest aladest (Salmasiuse, Boxhorniuse, Heinsiuse loengud), samuti õppis ta Utrechti ja Franekeris /47/.

Kuigi võib eeldada, et kõik Leidenis õppinud meedikud olid saanud meditsiiniõpetust haigevoodi juures praktiseerides, on selle must-valgel kinnituseks Riia garnisoniarsti B. Fischeri 1680. a. kaitsstud doktoritöös esitatud notiits, et ta oli ülikooli kliinikus põhjalikult jälginud oma õpetaja professor Lucas Schachti ravitegevust /48/.

Kui Riia suutis ise kohalikud meedikud stipendiaatide-na välja koolitada (vaid D. Krieg oli mujalt tulnu), siis Tallinn pidi rahulduma võõrsilt tulevate arstidega. Aastail 1625 - 86 ametisse astunud kolmest linnafüüsikusest oli üks Leidenis õppinud. Võimalik, et ka luuletajana tuntud P. Fleming oleks pärast 1640. a. Leidenis meditsiinidoktoriks promoveerumist Tallinnasse meedikukoha saanud, kuid tagasiteel tabanud surm tõmbas kriipsu peale /49/. Leidenis oli meditsiinidoktoriks promoveeritud 1649 - 54 Eestimaa rüütelkonnaarstiks olnud Joh. Coster, kes hiljem oli mitmete kroonitud peade ihuarst. Muide, teda kutsuti ka Tartusse meditsiiniprofessoriks /50/.

1694. a. sügisel immatrikuleerus Leidenis Narvas eraviisil praktiseerinud J. J. Döhnell, kes järgmise aasta kevadel promoveerus doktoriks /51/. Tagasi tulnud, sai ta Narva linnafüüsikuse koha.

Tartu ülikooli Academia Gustavo-Carolina perioodi meditsiiniprofessorid olid kõik õppinud arstiteadust ka Madalmaade ülikoolides: L. Micrander, J. F. Below ja L. Braun olid immatrikuleeritud Leideni ülikooli vastavalt 1684., 1690. ja 1688. a., kuid doktoriks promoveerusid nad mujal (Below ja Braun Utrechtis) /52/. Kahe esimese professori käsitlus oli domineerivalt mehhanitsistlik /53/, mis viitab jatrofüüsikalise suuna (eriti T. Craanen) ilmsele mõjule. Tuleb arvestada, et Madalmaade meditsiินิกoolkondade mõju ulatus nende professoriteni juba Uppsalas õppimise ajal - olid ju nende õpetajad, sealse meditsiiniprofessorid, samuti Hollandi koolitusega.

Nii meditsiini kui botaanika ajaloo seisukohast väärisksid põhjalikku uurimist Riia linnafüüsikuse (1707 - 10) David Kriegi järelejäänud materjalid /54/. Nimelt on nende hulgas säilinud Leideni professori P. Hermannii farmakoloogialoengute konspekt 1688. aastast. Eraldi väärisk uurimist D. Kriegi tegevus botaanikuna. Säilinud on Ameerikareisilt 1698. a. kogutud loodusmälestiste kataloog /55/ ning erilist tähelepanu väärisk Liivimaal nähtud elusolendite (kalad, linnud, putukad, liblikad) kataloog /56/. Arvatavasti on tegemist üldse esimese katsega süstematiseerida Liivimaa faunat. D. Kriegi sellekohaste huvide taga võiks näha P. Hermannii mõju. Kuid otsest kontakti nende vahel olla ei saanud, sest D. Krieg õppis 1680. aastate lõpul ja 1690. aastate algul Leipzgis, mida fikseerivad ka sissekanded tema reisiaubumis /57/. Alles 1696. a. suvel viibis ta Madalmaade teises rahvusvahelise mainega meditsiinikeskuses - Utrechtis ülikoolis /58/. P. Hermann oli aga surnud juba 1695.a. Seega võis D. Krieg tema loengud kirjutada ümber mõne oma kaasüliõpilase konspektist.

Leideni ülikool on rahvusvaheliselt tuntud ka orientalistika ja klassikalise filoloogia õpetamise kõrge taseme poolest /59/. Sellega ühenduses vääriskid edaspidi lähemat uurimist kahe, eesti ja eriti läti kultuuriloos suuri teeneid omava mehe Leideni-õpingud: C. Fürecker, kellest on selles seoses juba teisel kirjutatud /60/, ning Liivimaa su-

perintendent, kirikukirjanduse eesti ja läti keelde tõlkimise organiseerija Joh. Fischer /61/.

53920.

LEMMA MEDICUM
INAUGURALE
DE
SCORBVTO,

Q V O D,
Auspice Deo Opt. Max.

Ex auctoritate Magnifici D. Rectoris,
D. FRIDERICI SPANHEMII, Fil. S.S.Th.
Doctoris, Ejusdemque Facultatis in Illustri Academia Lugd Bat.
ut & Antiquitatis Ecclesiasticae, Profess. Ordinarii, dignissimi,
Ecclesiasticae discretissimi, & Acad. Bibliothecarii.

NEC NON

Amplissimi Senatus Academici Consensu, & Auctoritate
Facultatis Medica decreto,

PRO GRADU DOCTORATUS,

Summisque in MEDICINA Honoribus & Privilegiis
rite ac legitime consequendis,

Publico examini subijcis

BENJAMIN SCHEER / LUBECENS.

Die Iovis XXII. Februar. H. L. Q. C.

LUGDUNI BATAVORUM,
Apud Viduam & Heredes JOHANNIS ELSEVIRII,
Academiz Typogr. 1680.

Foto 4. B. Fischeri doktoridissertatsioon.

Kokkuvõtvalt võime sedastada, et Leideni ülikooli faktiline mõju Eesti- ja Liivimaal oli tähelepanuväärne juristide ning medikute koolitamisel. Tegeva sisulise mõju ulatus vääraks aga õigus- ja meditsiiniajaloolaste poolt süvendatud uurimist. Ilmselt tuleks esmalt läbi töötada medikute Leidenis ja Utrechtis kaitsstud dissertatsioonid ning Leideni ülikooli raamatukogus asuvad arhiivlõimed.

1. Amsterdam oli Euroopa suuremate linnade hulgas ka rahva-arvu poolest: 1622. a. - 105 000, 1648 - 150 000, 1685 - 185 000 (Baasch E. Holländische Wirtschaftsgeschichte. Jena, 1927, S. 24; Palli H. Rahvastik ja ajalugu. Tln., 1973, lk. 150).
2. Liiv O. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts. Trt., 1935, S. 147.
3. Tallinna ajalugu. Tln., 1976, I, lk. 256; Feodālā Rīga. Riga, 1978, lk. 213; Jenss G. Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert. Riga, 1930, S. 88 - 90.
4. Leideni elanike arv oli 1622. a. 45 000, 1648. a. 68 000 (Wittman T. Das goldene Zeitalter der Niederlande. Leipzig, 1975, S. 195). Võrdluseks: sellal oli Tallinna ja Riia elanike arv umbes 10 000.
5. Nii viibis 1697. a. Rijswijki rahulepingu sõlmimise ajal Haagis vähemalt kaks Liivimaalt pärit üliõpilast, kel hilisemas juristitegevuses kulusid diplomaatia-alased tähelepanekud marjaks ära: O. R. Strömfeld (kes oli osalinud Uusikaupunki rahu sõlmimisel 1721. a.) ning Riia rae-härä J. Schultz (vt. Tering A. Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632 - 1710. Tln., 1984, S. 299; Eine Gedächtnisrede auf dem Bürgermeister von Riga Johann von Schultzen, aus dem Jahre 1746. - Rigasche Stadtblätter, 1901, N 34, S. 269).
6. 1626. a. oli Leidenis 19, 1651. a. 9 trükikoda (Willem A. Les Elzevier: Histoire et annales typographiques. Bruxelles, Paris, La Haye, 1880, p. 422).
7. Vt. lähemalt: Noodla K. Elseviiridest Tartu ja Tallinna raamatukogudes. - Keel ja Kirjandus, 1973, nr. 3, lk. 167 - 171.
8. Vt. Hulshoff Pol. E. The Library. - In: Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning. Leiden, 1975, p. 395 - 460.
9. Schneppen H. Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben. Münster, 1960, S. 11; Colenbrander H. T. De herkomst der Leidsche studenten. - Pallas Leidensis MCMXXV. Leiden, 1925, S. 292, 294.
10. Schneppen H. Ibid., S. 11.

11. Klassikaliseks uurimuseks on: Wrangel E. Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet. Lund, 1897; seda põhiosas ülekordavaks, kuid Rootsis tegutsenud hollandi õpetlaste kohta uudseid andmeid sisaldavaks artikliks on: De Vrieze F. S. Academic Relations between Sweden and Holland. - In.: Leiden University in the Seventeenth Century. Leiden, 1975, p. 346 - 365; uusimaks rootslaste ülikoolireise käsitlevaks uurimuseks, mis puudutab ka õpinguid Madalmaades, on: Niléhn L. Peregrinatio academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet. Lund, 1983; teadusajaloo seisukohast on Madalmaade mõju Rootsis käsitletud väljaandes: Lindroth S. Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden. Stockholm, 1975.
12. Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575 - 1875. Hagae, 1875.
13. Böthführ J. H. Die Livländer auf auswärtigen Universitäten in vergangenen Universitäten. Riga, 1884, S. 152 - 192.
14. Bronnen tot de Geschiednis der Leidsche Universiteit. Uitgegeven door P. C. Molhysen. I - IV. 'S-Gravenhage, 1913 - 1920.
15. Leiden University in the Seventeenth Century: An Exchange of Learning. Leiden, 1975. Selle väljaande artiklitest saadud koopiate eest võlgnen siiraima tänu dr. V. Helkile (Kopenhaagen).
16. 175; 8412 (Käesoleva töö tabel 1; Colenbrander H. T. De herkomst der Leidsche studenten, S. 292).
17. Bardong O. Die Breslauer an der Universität Frankfurt (Oder). Würzburg, 1970, S. 48: 1649 - 1700 immatrikuleeriti Leidenis 278 sileeslast.
18. Colenbrander H. T. De herkomst der Leidsche Studenten, S. 292.
19. 1601 - 1710 immatrikuleeriti Leidenis 77 kuramaalast (andmed "Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae" alusel).
20. Euroopa ülikoolides õppinud eesti- ja liivimaalaste kartoteek autori valduses.
21. Vt. История математики. Математика XVII столетия. М., 1970, 2, с. 88, II0-II2.

22. J. M. Stiernhielm kulutas 1649 - 50 aastas õpingutele Leidenis 400 riigitaalrit (Brev till Georg Stiernhielm utgivna och kommenterade av Per Wieselgren. Lund, 1968, s. 189 - 193); võrdluseks: 1651. a. oli Tartu õuekohtu aadlikust assessoril aastapalgaks 475 hõbetaalrit (=316,7 riigitaalrit) (Meurling A. C. Svensk domstolförvaltning i Livland 1634 - 1700. Lund, 1967, s. 150).
23. Delbrück H. Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Berlin, 1920, 4, S. 178 - 198.
24. Album Studiosorum Academiae Franekerensis (1585 - 1811, 1816 - 1844). 1. Naamlijst der Studenten. Franeker, 1968.
25. Kahjuks pole olnud võimalik kasutada selle õppeasutuse matrikliraamatut, kust oleks saanud andmeid liivimaa laste õpingute kohta.
26. Amsterdamis õppisid ka J. Skytte kolm poega. Skytte kavatses G. Vossiusse ühe poegadest kutsuda Tartu ülikooli professoriks, kuid viimane suri enne Rootsi sõitu (vt. lähemalt: Wrangel E. Sveriges litterära förbindelser..., s. 65 - 70; Vrieze F. S. Academic relations ..., p. 346 - 347).
27. Feenstra R., Waal C. J. D. Seventeenth-Century Leyden Law Professors and Their Influence on the Development of the Civil Law. Amsterdam-Oxford, 1975; Schneppen H. Niederländische Universitäten ..., p. 98 - 99.
28. Leidenis õppinutest olid kindralkuberneridena ametis Liivimaa: M. G. De la Gardie 1650 - 52, 1655 - 58, Axel Lillie 1661 - 62; Eestimaal: Gustav Oxenstierna 1642 - 45, Erik Oxenstierna 1646 - 53; Bengt Skytte 1655 - 56.
29. Fries E. Erik Oxenstierna. Biografisk studie. Stockholm, 1889, s. 25 - 26; Frieze F. S. Academic relations ..., p. 348.
30. Georg Stiernhielm. Filosofiska fragment. Med inledning och kommentar av Johan Nordström. Inledning. Stockholm, 1924, 1, s. CCIII.
31. Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm, 1931, 10, s. 659.
32. Nimekirja aluseks on Liivimaa kindralkubermangu pearaamatud 1630 - 1696 (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s. XXII-1-XXII-60).
33. Wrangel E. Sveriges litterära förbindelser ..., s. 65; Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, veerg 221.

34. Puschmann T. Geschichte der medizinischen Unterrichts. Leipzig, 1889, S. 341 - 342; Schneppen H. Niederländische Universitäten, S. 107.
35. Puschmann T. Geschichte des medizinischen Unterrichts, S. 343 - 346; 18. saj. teisel kümnendil viidi kliiniline õpetus sisse Uppsala ülikoolis, kuid paraku see hääbus peagi (Lindroth S. Op. cit., s. 397 - 398).
36. Schneppen H. Niederländische Universitäten, lk. 106; Lindroth S. Svensk lärdomshistoria, s. 422.
37. Olukorrast Baltimail vt. Brennsohn I. Die Aerzte Livlands. Mitau, 1905, S. 29 - 30.
38. Lindeboom G. A. Dog and frog. Physiological experiments at Leiden during the seventeenth century. - In: Leiden University in the Seventeenth Century, p. 279 - 293.
39. Vt. Vihalemm R. Ühe teaduse kujunemislugu: Keemia arenguteest. Tln., 1981, lk. 47 - 48.
40. Spronsen J. W. van. The beginning of Chemistry. - In: Leiden University in the Seventeenth Century, p. 336, 341 - 342.
41. Puschmann T. Geschichte des medizinischen Unterrichts, S. 339.
42. Smit P. Paul Hermann (1646 - 1695). Ein Vertreter der niederländischen Botanik des 17. Jahrhunderts. - Wissenschaftliche Beiträge Martin-Luther-Universität Halle. 1969, 18, S. 72 - 73.
43. Ibid., lk. 74.
44. Ibid., lk. 69.
45. Pater C. De. Experimental physics. - In: Leiden University in the Seventeenth Century, p. 309 - 327.
46. Lindroth S. Svensk lärdomshistoria, s. 400.
47. Läti NSV TA Fundamentaalaramatukogu, Brotze kogu XV, 19.
48. "... (quales nuper in Nosocomio publico, tam per anti-scorbutica, quam alia convenientia remedia, ab ... Dn. D. Schacht, Praeceptore ac Promotore meo ..., felicissime curatas, vidimus) ..." (Fischer B. De scorbuto. Lugduni, 1680, poognaviit D).
49. Leideni ülikooli akadeemilise senati protokollides on 23. I. 1640 ka sellekohane märg: "M. Paulus Flemingius visus est dignus, cui supremus in Medicina gradus conferatur, quam illi contulit D. Schrevelius" (Bronnen tot de Geschiednis der Leidsche Universiteit. 2., S. 233).

50. Tering A. Tartu ülikooli osa Eesti- ja Liivimaa haritlaskonna kujunemises XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. - Keel ja Kirjandus, 1982, nr. 11, lk. 589.
51. J. J. Döhnell immatrikuleerus Leidenis 16. 11. 1694 ja promoveerus meditsiinidoktoriks 10. 3. 1695 (Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575 - 1875, veerg 734; Bronnen tot de Geschiednis der Leidsche Universiteit. 4., S. 218).
52. Tering A. Op. cit., lk. 591.
53. Tartu ülikooli ajalugu 1632 - 1798 / Koostanud H. Pii-
rimäe. Tln., 1982, I, lk. 238.
54. David Kriegi käsikirjalised materjalid (loengukonspektid, herbaariumide kataloogid) asuvad NSV Liidu TA Raamatukogus Leningradis: Описание рукописного отдела Библиотеки Академии наук СССР. Т. 6. Рукописи латинского алфавита XVI-XVII вв. /Сост. И.Н. Лебедева. Л., 1979, с. 135-136, 140-146.
55. Ibid., lk. 142.
56. Ibid., lk. 143.
57. D. Kriegi reisialbumi sissekannete nimekirja eest on autor tänulik dr. V. Helkile (Kopenhaagen).
58. Album studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae 1636 - 1886. Ultraiecti, 1886, veerg 96; Reisialbumi sissekanded Utrechtis 8. 7. - 22. 8. 1696. D. Krieg promoveerus 27. 8. 1696 meditsiinidoktoriks (Album promotorum Academiae Rheno-Trajectinae 1636 - 1815. Utrecht, 1936, S. 69). Utrechti ülikool, mis oli 17. sajandil samavõrra silmapaistev meditsiinikeskus nagu Leidengi, vääriks Baltimaade meditsiiniajaloolaste tähelepanu. Nimelt siin promoveerusid doktoriteks Narva linnafüüsikus W. Anderson 1657.a., Tartu ülikooli meditsiiniprofessorid L. Braun 1689. a. ja J. F. Below 1691. a. ning Tallinnas eraarstina praktiseeriv G. Schober 1696. a.
59. Waszink J. H. Classical philology. - In: Leiden University in the Seventeenth Century, p. 161 - 175; Wittman T. Das goldene Zeitalter der Niederlande, S. 291.
60. Tering A. Op. cit., lk. 492.
61. Joh. Fischer immatrikuleerus 9. 8. 1660. a. Leideni ülikooli teoloogiateaduskonda (Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, veerg 482; Wieselgren G. Johann Fischer. - Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm, 1964, Bd. 16, s. 56).

ÜLIÕPILASTE TERRITORIAALNE PÄRITOLU
NING SOTSIAALNE KOOSSEIS TARTU ÜLIKOO LIS
AASTAIL 1802 - 1820

M. Viiralt

XIX sajandi esimesed kaks aastakümnet olid Tartu ülikooli taasavamise ja organisatsioonilise väljakujunemise perioodiks. Vastavalt 1803. a. kinnitatud põhikirjale kehtis ülikoolis laialdane siseautonoomia, domineeris valgustuslik suund. Progressiivse professuuri jõupingutustega loodi Tartus teaduse ja kõrghariduse tähtne keskus.

Üliõpilaskonna kujunemise ja koosseisu põhijooned XIX saj. esimestel aastakümnetel on kokku võetud "Tartu ülikooli ajaloo" II köites /1/ Karl Siilivase ja Karl Martinsoni poolt. Sealt leiame muuhulgas üliõpilaste arvu teaduskonniti viisaastakute kaupa, samuti ülikooli koondandmed üliõpilaste päritolu kohta elukoha järgi.

Käesoleva töö autor seadis ühesandeks analüüsida üksikasjalikumalt üliõpilaskonna formeerumise geograafilis-sotsiaalseid aspekte Tartu ülikooli tegevuse aluperioodil: immatrikuleeritute geograafilist päritolu, sotsiaalset koosseisu ning õpingute kulgu ja kestust teaduskonniti. Uuritakse seda, millistes ülikoolides õppiti enne või pärast stuudiumi Tartus. Põhiallikateks olid A. Hasselblatti ja G. Otto koostatud "Album Academicum" /2/, ülikooli matriklirakamat /3/ ja üliõpilaste isiklikud voimikud ENSV RAKA-s. Üliõpilaste rühmitamisel territoriaalse päritolu järgi võeti aluseks matriklirakamatus märgitud sünnikoht.

Viiesajas üliõpilane immatrikuleeriti Tartu ülikooli 1820. aastal, tuhandes 1814. ja tuhande viiesajas üliõpilane 1820. a. II semestril. Kokku astus aastail 1802 - 1820 Tartu ülikooli 1522 üliõpilast /4/, kellest valdav enamik (78,3 %) pärines kolmest Balti kubermangust: tulnukaid Liivimaaalt oli 45,1 % (sh. läti alalt 26,0 ja eesti osast 19,1 %), Eestimaalt 15,7 ja Kuramaalt 17,5 %. Venemaa teistest kubermangudest saabunuid oli 8,6 ja Soomest (Viiburi-ta) 1,8 %, välismaalased moodustasid kokku 10,7 % (sh. Sak-samaalt 7,8 %) ja teadmata päritoluga isikud 0,6 % /5/.

Immatrikuleeritute struktuur territoriaalse päritolu järgi ei olnud kogu vaadeldava 19-aastase perioodi vältel ühesugune. Esimese üheksa tegevusaasta jooksul (1802 - 1810)

immatrikuleeriti Tartu ülikooli kokku 605 üliõpilast, kellest Liivimaalt pärines 43 %, Eesti- ja Kuramaalt kumbastki 15 %, Venemaa teistest kubermangudest 6 %, Saksamaalt 11 % ning mujalt Lääne-Euroopast ja Skandinaaviast 9 % /6/. Teisel kümnendil Liivimaalt tulnute osa immatrikuleeritute hulgas suurenes veelgi, kuid Kuramaa mõõdukas Eestimaast ja Venemaa sisekubermangud Saksamaast.

Ka teaduskonniti ilmnisid üliõpilaste territoriaalses päritolus olulised erinevused. Aastate 1802 - 1820 summana oli liivimaalaste ülekaal kõige suurem filosoofia- ja õigusteaduskonnas - kumbaski ümmarguselt 50 % immatrikuleeritud. Õigusteaduskonnas ületas Kuramaalt tulnute arv 1820. aastaks eestimaalaste arvu 45 % (30 inimese võrra). Ülejäänud kolme teaduskonda 19 aasta jooksul vastuvõetuist oli eesti- ja kuramaalasi ligikaudu võrdselt! Balti kubermangudest kokku aastail 1802 - 1820 immatrikuleeritute osatähtsus oli teaduskondades üsnagi erinev: õigus- ja usuteaduskonnas vastavalt 90 ja 86 %, filosoofia- ja arstiteaduskonnas 75 ja 65 %.

Seega kõige heterogeensem oli üliõpilaste koosseis arstiteaduskonnas, kus Lääne-Euroopast ja Venemaa teistest kubermangudest tulnuid oli kokku terveniisti kolmandik. Nii astus 1803. a. arstiteaduskonda Saksamaalt 38 ja mujalt Lääne-Euroopast seitse noormeest. Sise-Venemaalt immatrikuleeritud kogunes 1820. aastaks kõige enam filosoofiateaduskonnas - 13 % (mujal 5 - 7 %).

Kui kaugelt ja millistest linnadest Tartusse õppima tuli? Aastail 1802 - 1820 immatrikuleeritud pärines kolmandik Baltimaade suurematest linnadest ja Peterburist (kokku 33 %), neist Riist 217, Tallinnast 117, Tartust 81, Peterburist 32, Pärnust 19, Jelgavast ja Liepajast kumbastki 15 ja Vilniusest 1 /7/. Liivimaa suurematest linnadest (Riia, Tartu, Jelgava, Pärnu) 1802. - 1820. a. Tartu ülikooli astunud 332-st noormehesest pärines 2/3 Riist ja 1/4 Tartust, kusjuures teisel aastakümnel tartlaste osakaal vähenes ligikaudu poole võrra, Pärnust tulnute osakaal aga suurenes.

Vägagi huvitav pilt selgus Saksamaa ja Lääne-Euroopa osas. Saksamaalt tuli aastail 1802 - 1820 Tartu ülikooli kokku 118 noormeest, neist kolm neljandikku (89) astus arstiteaduskonda (sh. 1809. - 1811. a. üle 40 kroonustipendiaadi sõjaväearstiks õppima). Aastail 1809 - 1812 maksti erisummadest abiraha 33-le kroonustipendiaadile /8/.

Saksamaalt tuli üliõpilasi 49-st linnast ja kuuest maakohast (s. o. 55 eri paigast), seejuures arstiteaduskonda astunud oli kokku 36-st sellisest linnast, kust teistesse teaduskondadesse immatrikuleeritud ei olnud. Teoloogide tuli kolmest (Erfurt, Hannover, Karlsruhe) ja õigusteaduskonda astunud viiest linnast (Braunschweig, Giessen, Jena, Leipzig, Weimar). Filosoofiateaduskonda astuti kümnest eri paigast (Berliin, Giessen, Königsberg, Lübeck, Bamberg jt.).

Olulise erijoonena torkab silma Saksamaalt tulnute geograafilise päritolu tugev hajutatus. Nii tuli 34 linnast õppima igauhest ainult üks üliõpilane (s. o. 69 % lähtelinnade koguarvust), üheksast linnast kaks ja kolmest linnast (Bamberg, Braunschweig, Würzburg) igauhest neli noormeest (põhiliselt arstiteaduskonda). Hannoveri piirkonnast tuli viis üliõpilast (meditsiin, filosoofia), Saksimaalt ja Baierist kummastki kaheksa noorukit meditsiini õppima.

Venemaa teistest kubermangudest immatrikuleeriti 19 aastaga 115 noormeest (praktiliselt sama palju kui Saksamaaltki), kes aga jagunesid erialati ühtlasemalt: filosoofiateaduskonda astunud oli 34 %, arstiteadust asus õppima 30, õigusteadust 19 ja teoloogiat 17 % vastuvõetutist. Esindatud said kokku 27 linna. Kaks viiendikku immatrikuleeritud andsid Peterburi ja selle lähised (põhiliselt arsti- ja õigusteaduskonda astunud). Kõigisse nelja teaduskonda tuldi veel Moskvast, Viiburist ja Vitebskist (igast 8 - 12 noormeest). Vilniuse ümbrusest ja linnast pärines 14 noormeest, kes astusid Tartu arsti-, õigus- või filosoofiateaduskonda 1/9. Kaugemad Sise-Venemaa lähtelinnad olid Irkutsk, Kiiev, Orenburg, Saraatov, Simbirsk.

Soome andis 19 aastaga 28 ning Rootsi ja Taani vaid 3 üliõpilast. Erijoonena selgus, et Soomest tuldi Tartusse eeskätt teoloogiat õppima. Muudest Lääne-Euroopa maadest (lisaks Saksamaale) tuli kokku 41 noormeest 19 eri linnast või maakohast. Rohkem oli tulijaid Poolast (peaaegu kolmandik) ja Prantsusmaalt. Kaugematest paikadest nimetame veel Ljublanat, Brnod, Egerit.

Milline oli Tartu üliõpilaskonna sotsiaalne struktuur XIX saj. esimesel veerandil? Andmete vähesuse ja katkendlikkuse tõttu on seda raske kindlaks teha. Album Academicum'i biograafiliste andmete ja matrikliraamatu põhjal oli Tartu ülikooli aastail 1802 - 1820 immatrikuleeritud aadlinoo-

rukeid 369 ehk 24,5 %, neist üle poole (52 %) pärines Liivimaalt. Eri piirkondadest tulnute seas oli aadlike tähtsus küllaltki erinev. Vaadeldaval perioodil kuulus Liivimaalt tulnutest aadliseisusesse 28 % ja Eestimaalt 27 %, kuramaalastest aga vähem - 21 %; Venemaa teistest kubermangudest tulnutest 23 %. Välismaalastest oli aadlikke vaid 7 %. Suhteliselt rohkem oli aadlinoorukeid Vilniuse lähistelt tulnute seas - veidi üle poole (53 %) /10/. Tartu ülikooli tegevuse teisel kümnendil langes aadlike osakaal vastuvõetute seas esimese kümnendiga võrreldes ligikaudu veerandi võrra, seejuures Eesti- ja Liivimaa ning Venemaa sisekubermangude arvel suhteliselt rohkem, Kuramaal vähem. Teaduskonniti oli üliõpilaste sotsiaalne koosseis suuresti erinev. Aadlikud eelistasid Tartus astuda õigus- ja filosoofiateaduskonda, kus neid oli üle 40 %. Seevastu arstiteaduskonnas oli neid vaid 7 ja usuteaduskonnas 4 %. Farmatseutide seas oli ainult kaks aadlikku (3 %).

Edasi vaatleme detailsemalt Liivimaa eesti osast ja Eestima kubermangust aastail 1802 - 1808 Tartu ülikooli astunute geograafilist ja sotsiaalset päritolu (tabel 1). Ülikooli esimese seitsme tegevusaasta jooksul immatrikuleerus Eestimaalt ja Liivimaa eesti osast kokku 185 noormeest 52-st kihelkonnast ja 9 linnast. Kihelkondadest pärines Liivimaa eesti alalt 56 ja Eestimaalt 58 % immatrikuleerituist; Liivimaa eesti osast tulnute koguarv ületas eestimaalaste oma 34 %. Linnad andsid aastail 1802 - 1809 üliõpilasi järgmiselt:

Liivimaa eesti ala

Tartu	- 35
Võru	- 7
Kuressaare	- 2
Pärnu	- 2
Viljandi	- 1

Eestimaa

Tallinn	- 28
Haapsalu	- 2
Paide	- 2
Rakvere	- 1

Immatrikuleeritute jaotus kihelkonniti oli tugevasti hajutatud. Kaheteistkümnest Liivimaa eesti osa kihelkonnast (Anseküla, Hargla, Helme, Kaarma, Köpu, Muhu, Palamuse, Puhja, Püha, Räpina, Saarde ja Aksi) astus Tartu ülikooli igahesest ainult üks, kaheksast kihelkonnast (Kambja, Karja, Laiuse, Otepää, Paistu, Sangaste, Torma ja Tõstamaa) kaks ja kuuest kihelkonnast (Kanepi, Kihelkonna, Põlva, Pärnu, Rõngu, Urvaste) kolm noormeest. Ainult kahest kihelkonnast (Tartu-Maarja ja Maarja-Magdaleena) tuli kummastki 4 ja ühest (Võnnu) 5 noormeest.

T a b e l 1

Tartu ülikoolis aastail 1802 - 1808 eesti alalt
 immatrikuleeritute arv ja geograafiline
 hajutatus /2, 3/

Aastad	Lähtepaikade arv		Immatrikuleerunute arv			Immatrikuleerunute aadlikke %		
	kihel- konnad	lin- nad	kihel- konda- dest	linna- dest	kokku	kihel- konda- dest	linna- dest	kokku
<u>Liivimaa eesti ala</u>								
1802	11	1	15	6	21	67	33	57
1803	4	2	4	11	15	50	18	27
1804	12	1	15	11	26	53	18	38
1805	3	1	4	2	6	50	50	50
1806	8	3	10	5	15	60	0	40
1807	3	3	6	6	12	50	33	42
1808	4	4	5	6	11	20	33	27
Kokku	29	15	59	47	106	54	23	41
<u>Estimaa</u>								
1802	8	0	8	0	8	62	0	62
1803	8	1	10	8	18	70	25	50
1804	6	2	9	6	15	33	33	33
1805	8	1	9	4	13	33	25	31
1806	6	3	7	6	13	57	50	54
1807	1	2	1	5	6	0	40	33
1808	2	2	2	4	6	50	25	33
Kokku	23	4	46	33	79	50	33	43

Estimaa kubermangus andsid kaksteist kihelkonda (Järva-Madise, Karuse, Kuusalu, Lihula, Lüganuse, Märjamaa, Noarootsi, Reigi, Ridala, Risti, Simuna ja Vaivara) igauks ühe üliõpilase, kuus kihelkonda (Ambla, Haljala, Jõelähtme, Järva-Jaani, Kadrina, Keila) kaks, neli kihelkonda (Hageri, Harju-Jaani, Jõhvi, Koeru) neli ja Juuru kihelkond tervenisti kuus üliõpilast.

Üliõpilasi andnud kihelkonnad moodustasid viimaste tolleaegsest üldarvust Liivimaa eesti alal 52 % ja Estimaa

51 %. Linnadest tulnute seas oli aadlinoorukeid kokkuvõttes 1,5 - 2,3 korda vähem kui maalt pärinenute hulgas.

Milliste seisuste või sotsiaalsete gruppide esindajad siis õppisid Tartu ülikoolis esimestel aastatel pärast taasavamist? Mõningase ettekujutuse selle kohta saame 1802. ja 1806. a. Tartus eesti alalt immatrikuleeritute andmete põhjal (tabel 2).

T a b e l 2

Tartu ülikooli astunute sotsiaalne päritolu
esimestel aastatel pärast taasavamist

Sotsiaalne päritolu	Immatrikuleeritute arv			
	Liivimaa eesti osa		Eestimaa	
	1802	1806	1802	1806
Aadlik	12	6	5	7
Riigiametnik	3	3	-	1
Vaimulik	2	3	2	4
Haritlane	2	1	-	-
Kaupmees	-	1	-	1
Maakäsitööline	-	1	-	-
Teadmata	2	-	1	-
Kokku	21	15	8	13

Andmetest näeme, et kõige arvukamaks eesti alalt pärinevaks sotsiaalseks grupiks ülikooli tegevuse algaastail olid aadlikud, keda oli immatrikuleerunutest üle poole (eriti 1802. a.). Aadlikud (koos vaimulike perekondadest pärit noormeestega) domineerisid eriti eestimaalaste seas, Liivimaa eesti osast tulnute sotsiaalne koosseis oli märksa heterogeensem. Väärrib märkimist, et esimesel tegevusaastal ei astunud ülikooli ühtegi noormeest Tallinnast. Teistel aastatel andsid Tartu ja Tallinn üliõpilasi järgmiselt (sulgudes aadlike arv):

	1803	1804	1805	1806	1807	1808
Tartu	8	11(2)	2(1)	2	3(1)	3(1)
Tallinn	8(2)	5(2)	4(1)	4(2)	4(2)	3(1)

Tartu ülikooli koha ja sidemete mõistmiseks on oluline teada, milline oli Tartus aastani 1820 immatrikuleerunud üliõpilaste eelnev ja pärastine haridustee. Enne Tartusse tu-

lekut oli Saksamaa kümnes ülikoolis õppinud kokku 32 noormeest (neist 11 aadlikku): teolooge 12 (aadlikke 4), juriste 9 (3), meedikuid 7 (2) ja filosoofiateaduskonda astunuiaid 4 (2). Enamasti õpiti eelnevalt ühes ülikoolis, kuid rohkem kui kolmandik noormehi (13, neist 7 aadlinoorukit) oli enne Tartut olnud juba kahes või kolmes erinevas ülikoolis. Juristid õppisid eelnevalt rohkem Göttingenis ja Heidelbergis, meedikud Jenas ja Berliinis, teoloogid eriti Königsbergis ja filosoofiateaduskonda immatrikuleerunud Jenas. Tuleb aga rõhutada, et enne Tartut teistes ülikoolides õppinuid oli siiski vaid 2 % aastail 1802 - 1820 immatrikuleeritute üldarvust. Poole rohkem (kokku 68, neist 15 aadlikku) oli aga neid, kes pärast stuudiumi Tartus jätkasid õpinguid teistes ülikoolides põhiliselt Saksamaal, aga ka mujal. Viimastest ligemale neljandik (16, neist 6 aadlikku) õppis pärast Tartut veel kahes või kolmes ülikoolis. Juristid (15, neist aadlikke 7) siirdusid valdavalt Heidelbergi ja Göttingeni; meedikud (16, aadlikke 5) Berliini, Göttingeni, Viini ja Pariisi; teoloogid (33, aadlikke 2) Göttingeni, Jenasse ja Heidelbergi. Filosoofiateaduskonnast (4, aadlikke 1) mindi edasi samuti Göttingeni. Kokku jätkas õpinguid 4,5 % 1802. - 1820. a. immatrikuleerituist, neist pooled olid Tartus õppinud teoloogiat.

Allikate /2, 3/ analüüsist selgus, et ükski Tartus immatrikuleerunud noormees ei olnud eelnevalt õppinud Landshuti, Moskva, Pariisi, Viini, Peterburi, Strassburgi ja Turu ülikoolis, sinna mindi peale Tartut ning pärast stuudiumi Tartus ei mindud edasi Bonni ja Leipzigi ülikooli. Seevastu kaheksas ülikoolis (Berliinis, Göttingenis, Halles, Heidelbergis, Königsbergis, Jenas, Kielis, Würzburgis) õpiti nii enne kui pärast Tartut.

Beltoodust selgub, et Tartu ülikoolil olid tema esimesel tegevusperioodil pärast taasavamist (1802 - 1820) üliõpilaste kaudu sidemed 17 ülikooliga, milledest 10 asusid Saksamaal. Pärast ülikooli taasavamist tööle asunud esimesed silmapaistvad professorid olid õppinud põhiliselt samades Saksamaa ülikoolides: Halles (G. B. Jäsche, J. K. S. Morgenstern), Göttingenis (C. F. Meyer), Königsbergis (D. G. Balk), Jenas (W. F. Hezel), Leipzigis (G. F. Pöschmann). Esimene rektor G. F. Parrot omandas kõrghariduse nimekas Stuttgardi ülikoolis, Lorenz Ewers Greifswaldis /11/.

Eraldi küsimuseks on üliõpilaste õpingute kestus Tartu ülikoolis XIX saj. alguses. Ka selles ilmneb teaduskonnade ja üliõpilaste sotsiaalse kuuluvuse eripära. Kõige kauem viibisid ülikoolis arstid - kuni kaheksa aastat. Nende üliõpilaste osatähtsus, kes õppisid Tartu ülikoolis viis või rohkem aastat, oli teaduskonniti järgmine: arstid (farmatseutideta) - 43 %, teoloogid 16 %, filosoofiateaduskonna üliõpilased 12 % ja juristid 11 %.

Üle nelja viiendiku juristidest (87 %), teoloogidest (82 %) ja filosoofiateaduskonna üliõpilastest (65 %) õppis Tartu ülikoolis kaks kuni neli aastat. Arstidest piirdusid nii lühikese ajaga vaid ligi pooled (45 %). Farmatseudid olid ülikoolis enamasti vaid kaks aastat (53 %) või ühe aasta (23 %).

Aadlinoorukid viibisid Tartu ülikoolis üldiselt lühemat aega kui teistest seisustest üliõpilased.

Mitu aastat oldi ülikoolis (osakaal %)

	1	2	3	4	5	6	7	8
Aadlikud	8,1	27,2	29,4	23,2	6,5	4,2	1,1	0,3
Mitteaadlikud	5,6	17,9	21,2	32,3	13,1	6,6	1,9	1,4
Keskmiselt	6,2	20,2	23,1	30,2	11,5	6,0	1,7	1,1

Kuni kolm aastat õppis Tartus aadlikest kaks kolmandikku (65 %), mitteaadlikest aga vähem kui pooled (45 %). Mitteaadlikest 23 %-l venisid õpingud viiele kuni kaheksale aastale. Aadlike hulgas oli selliseid vaid 12 %.

Õppeaja pikkuse kohta võib resümeerida, et neli aastat õppis ülikoolis ligi kolmandik, kolm aastat neljandik ja kaks aastat viiendik aastail 1802 - 1820 ülikooli immatrikuleeritute üldarvust. Ainult ühe aasta Tartu ülikoolis õppinuid oli 6 % ning 6 - 8 aastat õppinuid 9 %.

Kuigi rõhuv enamik käsitletava perioodi üliõpilastest olid Liivi-, Eesti- ja Kuramaalt pärit baltisakslased, ulatusid üliõpilaskonna kujunemise tagamaad juba ülikooli esimestel tegevusaastatel palju kaugemale nii läände kui itta. Vene impeeriumi lääneserval asuv Tartu ülikool vahendas ja võimendas oma õppejõudude ja vilistlaste kaudu Lääne-Euroopa kultuuri ja teadussaavutusi Venemaa teiste kubermangude jaoks.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Tartu ülikooli ajalugu / Koost. K. Siilivask. Tln., 1982 II, lk. 58 - 70, 394 - 396.
2. Hasselblatt A., Otto G., Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889, S. 1 - 105.
3. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 6, lk. 1 - 240.
4. Hasselblatt A., Otto G. Op. cit., S. 105.
5. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 6, lk. 1 - 240: Hasselblatt O., Otto G. Op. cit., S. 1 - 105.
6. Arvutused teostatud arhiivimaterjalide - üliõpilaste mat-
rikliraamatu ja isiklike toimikute ning väljaande "Al-
bum Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat" põh-
jal koostatud kartoteegi alusel, mis asub autori valdu-
ses.
7. Tyla A. Iš Lietuvos kile Tartu Universiteto studentai
1802 - 1918 metais. Vilnius, 1981, lk. 55.
8. Siilivask K., Martinson K. Op. cit., lk. 66.
9. Tyla A. Op. cit., lk. 55.
10. Tartu ülikooli ajalugu, II; op. cit., lk. 55.
11. Ibid., lk. 54.

ÜLIÕPILASTE OMAVAHELISTEST SIDEMETEST JA
ORGANISEERUMISKATSETEST TARTUS XIX SAJANDI
ESIMESTEL AASTAKÜMNETEL

E. Kudu

Ülikooli taasavamine Tartus tõi siia hulgalise ja arvukuselt üha kasvava kontingendi noori mehi, kellel puht õppetöö kõrval jäi enam või vähem vaba aega üle (seda enam, et tol ajal puudus nii loengutel käimise kui ka eksamite sooritamise kohustus), millega nad paraku ei osanud ega saanudki midagi mõistlikku peale hakata. Karl Ernst von Baer, kes õppis Tartu ülikoolis aastatel 1810 - 1814, nendib oma vanas põlves kirja pandud mälestustes /1/, et suurimaks puuduseks Tartu üliõpilaselus oli igasuguse seltskondliku elu korraldamatus. Tartus puudus teater, puudusid avalikud seltskondlikuks läbikäimiseks mõeldud kohad. Ei olnud mingeid võimalusi õpingutest vaba aja mõistlikuks veetmiseks või viitmiseks. Üliõpilased olid jäetud peaaegu täiesti omapead, kui mitte arvestada mõnede professorite antud võimalusi nendega perekondlikult suhelda. Sellist võimalust muide Baer, samuti ka hiljem õppinud F. R. Kreutzwald, Hartsatur Abovjan ja teisedki sama masti mehed, hindasid väga kõrgelt. Aga leidsid ka niisuguseid, kes nägid selles vaid võimalust aeg-ajalt vahelduseks supikööki-dele korralikult lõunat süüa. Kui Baer Tartusse tuli, olivat üliõpilased olnud organiseerunud päritolukubermangu järgi paikkondlikul printsiiibil "Landmannschaft"ideks" ja temagi arvatud, tema arvamist küsimata automaatselt "Estoniasse". Kuid seal valitsev kitsalt provintslik vaim ei sobinud talle, eriti pärast seda, kui talle ette heideti, et "ta isegi kuramaalastega suhtleb". Baer aga jätab arvestamata asjaolu, et selline paikkondlik organiseerumine andis tudengitele võimaluse hulga peale üürida korteri, kus leidsid suurem saal vehklemisharjutuste jaoks ja muudeks omavahelisteks kokkutulekuiks. Vehklemine oli ju tollal ainus spordiala, mida tunti, harrastati ja milles ka võisteldi, olgu pealegi et see toimus kas "paukimise" või uhkemalt väljendudes "duellide" nimetuse all. Kuna aga igasugused duellid olid ametlikult keelatud, siis andis see keeld vehklemisvõistlustele omamoodi põneva nimbuse. Iseasi on muidugi nendes koondistes (teisiti ei saagi neid vist nimeta-

da) valitseva provintssliku, oma provintsi kõige tähtsamaks pidava vaimuga. Ja just sellise provintssliku vaimu vastu astus Baer välja oma teisel õppeaastal, mil tal valitseva tava kohaselt tekkis õigus üliõpilaskonna asjus kaasa rääkida. Temal õnnestus talle endalegi ootamatult kergesti läbi viia üliõpilaste omavaheline organiseerumine teaduskonniti, mille eesotsas oli üldkoosolekul valitud senior. Edasi meenutab Baer, et kuna puudusid igasugused avalikud seltskondlikuks suhtlemiseks mõeldud kohad, siis tõi see kaasa teda eriti häiriva kombe: üliõpilastel oli tavaks vabal ajal üksteise külastamine nende kortereis. See aga häiris väga neid, kes parajasti tahtsid süvenenumalt raamatutega töötada. Välismaal, kus Baer hiljem oma õpinguid jätkas, sellist kommet ei tundud, kuna seal olid vaba aja veetmiseks ette nähtud kindlad kohad.

Ei saa ütelda, et ülikooli juhtkond juba üsna algusest peale ei mõelnud võimaluse loomisest vaba aja veetmiseks. Juba a. 1802, veel enne ülikooli ametlikku taasavamist, tegid õppejõud prof. G. F. Parrot' eestvedamisel katse asutada linnakodanike klubilise asutuse "Bürgermusse" eeskujul Tartu linteraatilele analoogiline asutus "Akadeemiline Musse". Kuid selle katse nurjas tookord Liivimaa kindralkuberner Golitsõn ja "Akadeemiline Musse" asutamine sai teoks alles 1814. aastal /2/.

1803. a. veebruaris tegi katse organiseerida üliõpilaskonda üliõpilase Felix Wilhelm Kieseritzky isa, kreisisekretär ja advokaat Otto Wilhelm Kieseritzky /3/. Nagu ülikooli valitsusele sai teatavaks, oli õigusteaduskonna üliõpilane Felix Wilhelm Kieseritzky kutsunud 12. veebruaril 1803. a. õhtuks oma poole suuremal arvul kaasüliõpilasi. Kutse põhjenduseks oli ettepanek esitada ülikooli valitsusele nõue maha võtta 10. veebruaril mustale tahvlile ülikooli valitsuse poolt välja pandud kuulutus, mille kohaselt need üliõpilased, kes ei olnud end loengutele üles andnud, seega hoidnud kõrvale oma ülikoolis viibimise eesmärgist, on otsustatud Album Academicum'ist maha tõmmata /4/. Tegelikult aga esitati neile arutamiseks ja allakirjutamiseks hoopis teine avaldus. Üliõpilaste ülekuulamise käigus selgus, et selle avalduse oli tegelikult koostanud kreisisekretär Kieseritzky, kuid ta keelitas mõningaid üliõpilasi esitama seda nende koostatuna. Avaldus olevat hõlmanud umbes kolm foolirolehekülge ning koos-

nenud arvatavasti kaheksast punktist. Üliõpilaste tunnis-
tuste kohaselt olevat nad seda võtnud hea naljana, see ole-
vat käinud käest kätte, ilma et keegi talle alla oleks kir-
jutanud ja lõppeks olevat ta kadunud teadmata kuhu. Ülekuu-
lamiste käigus püüti taastada avalduse sisu ja selgus, et
taotleti järgmist:

1) üliõpilasi tuleb lugeda omaette seisuseks (Stand),
mida ei tohi alla suruda; 2) üliõpilastel peab olema oma
sündikus ja oma sekretär kohalike advokaatide hulgast; 3) üli-
õpilastele tuleb eraldada akadeemilises majas omaette saal
kokkutulekuiks; 4) üliõpilasi puudutavaid kuulutusi ei tohi
välja riputada ega ajalehes avaldada üliõpilaste sündikuse
loata; 5) üliõpilastelt ei tohi nõuda loengutele registree-
rumist semestri algul; 6) pedellid kui madalama seisuse esin-
dajad kohelgu üliõpilasi viisakalt ja neile olgu keelatud
üliõpilaste järele luuramine (spioneerimine); 7) üliõpila-
sed ei pea ilmuma ülikooli kohtusse kohe esimesel kutsel,
vaid alles kolmanda kutse peale, nagu see olevat tavaks vä-
lismaa ülikoolides; 8) üliõpilastel olgu õigus alati kanda
mõõka, kuna mõök on univormi lahutamatu osa.

Kuna avaldus oli ilmselt suunatud üliõpilaskonna vas-
tandamisele ülikooli valitsusega, siis võttis viimane asja
väga tõsiselt ja kaebas kreisisekretär Kieseritzky kohtusse
süüdistatuna üliõpilaste ülesässitamises ja keelitamises esi-
tada seadusevastane avaldus (petitsioon) /5/. O. W. Kiese-
ritzky venitas kohtusse ilmumisega pikemat aega igasuguste
ettekäänete all (küll haigus, küll Tartust eemal viibimine
tähtsate asjaajamiste pärast jne.). Kui ta lõpuks soostus
seletusi andma, siis ta selgitas, et kuna 1803. a. alguses
oli Tartus üldiseks kõneaineks ülikooli põhimääruse ja üli-
õpilaskonna käitumisreeglite väljatöötamine, siis olevat te-
magi selle küsimuse üle pead murdnud. Kuna tal on kombeks
oma mõtteid kirjalikult paberile noteerida, olevat ta seda
ka antud juhul teinud. Kuidas need paberid tema poja küla-
liste kätte sattunud, on talle teadmata. Ka ei teadvat ta
midagi sellest, kuhu paber hiljem kadus. Liivimaa maakohus
(Landgericht) mõistis O. W. Kieseritzkyle 100-rublase trah-
vi katse eest rikkuda avalikku korda (otsuse alus: Tartu
"Polizei-Ordnung", § 230 ja 236). Lisaks trahvile tuli ta-
suda ka 70 rubla advokaadile ja 34 1/2 rubla kohtulõivu /5/.

Küllaltki rahulikult aga suhtus sellesse küsimusse üli-
kooli kuraator Friedrich Klinger, kellele kõik materjalid

tutvumiseks saadeti. Ta arvas, et küllap "rahutu advokaat" aegamööda taltub. Arvas ka seda, et ülikool on antud juhul oma võimupiire ületanud, kuna ülikoolil pole õigust sekkuda sellesse, mis toimub linnakodanike erakortereis /6/.

Kuigi tookord lõppes üritus isa ja poeg Kieseritzkytele ilmse kaotusega, jäi ometi üliõpilaskonda elama mingi ebamäärane kumu F. W. Kieseritzky üritusest /7/.

Edaspidised üliõpilaste omavahelise organiseerumise katsed (K. E. v. Baeri nimetatud paikkondlikud organisatsioonid ja teaduskonniti organiseerumised jt.) toimusid arvata-vasti õppejõudude ja kuraatori vaikival teadmisel. Nii kirjutas F. Klinger 31. märtsil 1805 G. F. Parrot'le, et on arusaadav, et ei tule piirata ega keelata üliõpilastele lubatud meelelahutusi, mis on kohased kombekaile inimestele, kes valmistuvad ette tulevaseks vastutavaks elukutseks. Niipea aga, kui üliõpilaste kokkutulekute ilmne siht on joomapidude korraldamine, siis tuleb need otsekohe ära keelata ja laiali ajada /8/. Järelevalvet selle üle, mis otstarbeks üliõpilased kogunevad, peavad kuraatori arvates teostama ülikooli pedellid. Et niisugune "järelevalve" üliõpilastele luuramise ja spioneerimisena tundus, on iseenesest mõistetav.

Kuid 1816. aastal oli ülikooli kohus sunnitud vastavate kaebuste peale arutama üliõpilaste hulgas kehtiva comment'i - käitumisreeglite - küsimust /9/. Nimelt esitasid arstiteaduskonna üliõpilane Moses Ezechiel Levi ja Saksamaalt Tartusse saabunud dr. phil. Halle Eduard Eversmann (kellel oli rektorilt saadud luba arstiteaduslike loengute kuulamiseks Tartu ülikooli dr. med. kraadi taotlemise eesmärgil) ülikooli kohtule kaebuse, et üliõpilased on nad kehtiva kodukorra (comment) alusel põlu alla pannud ("in Verschiss erklärt"). M. E. Levi puhul oli vist põhjuseks ühele kaasüliõpilasele tagastamata jäänud võlg, dr. Eversmanni puhul aga keeldumine katkestada suhted oma sõbra Leviga. Ülekuulamise käigus selgus, et comment oli üliõpilastel kehtestatud oma elu reguleerimiseks. Sellest oli olemas neli eksemplari, iga teaduskonna senior'i käes üks, mille ta lugevat iga semestri alguses ette teadmiseks uutele üliõpilastele. Ülekuulamise käigus ilmnas, et osa (peamiselt Kuramaalt pärinevaid) üliõpilasi olid selle comment'i vastu, kuna selle ettekirjutused ahistavad neid ja on koguni ebamoraalsed, kuna nõuavad, et tuleb kõrvale heita kodust ja koolist kaasa toodud

"tolmunud" mõisted. Teine osa üliõpilasi aga rõhutas, et comment on kehtestatud just kõlblusmõiste tugevdamiseks, provintsliku piiratud ületamiseks ja korrarikikumiste ennetamiseks. Nüüd aga põletati kõik neli comment'i eksemplari suure hulga üliõpilaste juuresolekul ära. Kohtu märkusele, et sellest olevat kahju, kuna juhul, kui comment oli suunatud korrarikikumiste ennetamisele, oleks tema tekst ju olnud parim tunnistaja üliõpilaste kasuks. Üliõpilased vastasid, et mõistavad nüüd seda isegi. Äratab tähelepanu, et ülikooli kohus ei ilmutanud püüdlust küsitluste teel taastada comment'i teksti, nagu see ilmnes O. W. Kieseritzky puhul. Tegemist võib olla sellega, et comment'i tekst oli kohtu liikmeile niikui nii teada või nad ei soovinudki sellega lähemalt tutvuda. Kuidas arenesid M. E. Levi edaspidised suhted kaasüliõpilastega, toimikust ei selgu, igal juhul lahkus ta pärast õpingute lõpetamist Tartust ja oli arstiks Wilkomiris. Dr. Eversmanni puhul saavutasid üliõpilased siiski oma tahtmise, ta lubas katkestada suhted M. E. Leviga ja üliõpilased ei teinud talle enam takistusi osavõtuks prof. D. Balki kliinilistest loengutest. Pärast dr. med. kraadi kaitsmist Tartu Ülikooli juures sai dr. Eversmann Kaasani ülikooli professoriks, oli hiljem Moskva Loodusuurijate Seltsi liige ja Peterburi Teaduste Akadeemia korrespondentliige, kellel oli suuri teeneid eriti Orenburgi steppide looduse uurimisel.

Kui süveneda neisse kahte ülikooli kohtu toimikusse, siis ilmneb, et O. W. Kieseritzky juhul toimis kohus küllaltki resoluutselt, kuna comment'i asja arutamisel jääb mulje, et lihtsalt fikseeriti antud olukorda. See on ka mõistetav, sest püüdis ju O. W. Kieseritzky vastandada üliõpilaskonda ülikooli valitsusele, kuna teisel puhul oli tegemist ainult üliõpilaskonna omavaheliste suhete reguleerimisega. Juba siin ilmneb Tartu üliõpilaskonnas kaks suunda: üldüliõpilaskondlik "Burschenschaft" ja paikkondlik-provintslilik ühinemine, "Landmannschaft'idesse" (hiljem nimetusega korporatsioonid), viimase suuna esindajad olid peamiselt Kuramaalt pärit üliõpilased. Mõlemal suunal olid eeskujud saksa ülikoolides. "Landmannschaft'id" pärinevad veel keskaegsetest ülikoolidest. Seal õppis sageli ühes ülikoolis mitmelt maalt pärinevaid üliõpilasi, kes koondusid oma päritolumaa järgi omaette organisatsioonidesse. Need olid oma põhiolemuselt provintslikult konservatiivsed. XVIII sajandi lõpul, XIX sajandi alguses tekkis Saksamaal liikumine sellise provintsliku eral-

dumise vastu ja liberaalsemalt mõtlevad üliõpilased hakkasid võitlema üliõpilaskonna killustumise vastu. Tekkis püüdlus organiseerida kogu saksa üliõpilaskond ühtseks tervikuks. Oma olemuselt olid "büršenshaftlikud" organisatsioonid demokraatlikud ja omandasid eriti vastupanu Napoleoni vallutuspoliitikale selgelt poliitilise iseloomu. Seni kuni kestis võitlus Napoleoni vastu, kasutasid nii Saksa vürstid kui ka Vene tsaarivalitsus nende organisatsioonide patriootilisi meeleolusid oma huvides. Niipea aga kui Napoleon oli võidetud, hakkasid seni "türanni" vastu võidelnud omamaised türannid oma võimu kindlustama ja liberaalselt ning demokraatlikult häälestatud üliõpilaskorralduste vastu võitlema /10/. Sellel Saksamaal väga dramaatilisel kulgenud võitluse nõrk järelkaja ulatus teataval määral ka Tartusse, kusjuures kohalikud eritingimused andsid neile oma värvingu. "Landmannschaft'id" (korporatsioonid) tegelesid rohkem meelelahutuse - vaba aja veetmise küsimustega, püüdes säilitada provintslislikku eraldatust ja piiratust, nagu see ilmneb kas või baltisakslaste uuritud ja kirja pandud korporatsioonide ajaloo-dest /11/. See osa üliõpilasi, kes pooldas üliõpilaskonna organiseerumist üldisemal, "büršenshaftlikul" printsiibil, ilmutas aga siiski laiemaid ja kaugemaleulatuvaid sihte, nagu need on aimatavad "'Nachträge zum Album Estonorum" avaldatud vilistlaste mälestustes /12/. Seda pole aga keegi eriti süvendatult uurinudki, mis on ka arusaadav, sest püüdsid ju baltisaksa XIX sajandi lõpu, XX sajandi alguse ülikooli ajaloo uurijad järjekindlalt näidata Tartu ülikooli eriti tsaaritruu õppeasutusena, ja kõiki liberaalsemaid ilminguid üliõpilaste meeleoludes võimalikult kinni mätsida. Tähelepanu juhtimine liberaalse mõtte arengu süvenenuma uurimise vajadusele Tartu üliõpilaskonnas XIX sajandi alguses oligi artikli peamine eesmärk.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Karl Ernst von Baer. Nachrichten über Leben und Schriften. 2. Ausg. Braunschweig, 1886. S. 110 - 114.
2. Kudu E. "Bürgermusse" ja "Akadeemiline Musse". - Edasi, 1969, 10. jaan.
3. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s. 126 ja 127.
4. Ibid., l. 28p/29.

5. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s. 127, l. 63 - 71.
6. Klinger F. M. Briefbuch / Herausg. M. Rieger. Darmstadt, 1896, S. 237 ja 239.
7. Gernet A. von. Geschichte der Estonia. SPb., 1893, S. 2-3.
8. Klinger F. M. Op. cit. S. 287 - 289.
9. ENSV RAKA, f. 402, nim. 8, s. 1363, 1364, 1365.
10. Saksa "Burschenschaft'i" liikumisest vt.: Steiger G. Aufbruch. Urburschenschaft und Wartburgfest. Leipzig-Jena-Berlin, 1967. - 255 S.
11. Näiteks: Gernet A. von. Geschichte der Estonia. SPb., 1893. - 283 S.; Neander Th. Die Keimbildung der Dorpater Landsmannschaften. Mitau /Jelgava/, 1884. - 159 S.
12. Nachträge zum Album Estonorum: Philisterbriefe. Jurjew (Dorpat), 1899 - 1904, H. 2 - 6.
13. Hasselblatt A. und Otto G. Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889.

ИСТОРИК М.М. ЛУНИН ВО ВРЕМЯ УЧЕБЫ В ПРОФЕССОРСКОМ ИНСТИТУТЕ ПРИ ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

В. Тамул

В 1828–1838 гг. при Тартуском университете действовал Профессорский институт, давший университетам России 22 преподавателя самого разного профиля, подготовленных на высоком научном уровне. Среди воспитанников института можно назвать таких известных впоследствии ученых, как хирург Н.И. Пирогов, физиолог А.М. Филомафитский, астроном А.Н. Савич, историк М.С. Куторга. Одновременно с Куторгой в Профессорском институте учился и будущий профессор Харьковского университета, представитель первого поколения российских специалистов по всеобщей истории Михаил Михайлович Лунин.

Если о М.С. Куторге имеется сравнительно обширная историография, то учебу и позднейшую научную деятельность М.М. Лунина исследовали лишь два автора: русский историк В.П. Бузескуль и эстонский советский ученый доцент Юлиус Мадиссон, долгие годы преподававший на кафедре всеобщей истории ТТУ /1/.

Учитывая вышесказанное, автор настоящей статьи поставил задачу дать краткий обзор о годах учебы М.М. Лунина в Тартуском университете, обратив при этом особое внимание на его занятия в Профессорском институте.

М.М. Лунин родился 6 (18) сентября 1807 г. в Тарту. Он был первым ребенком в семье Михаила Ивановича Лунина, второго сына богатого купца 3-й гильдии Ивана Алексеевича Лунина /2/. С 1781 г. его деду принадлежали большой завод по производству кирпичей и кафеля, располагавшийся на Раадиской мызе, а также лавка и дом в Тарту /3/.

После завершения среднего образования в 1824 г. семнадцатилетний М.М. Лунин был зачислен на юридический факультет Тартуского университета, где он проучился до 1828 г. /4/. Уже во время учебы в университете и особенно перед его окончанием в молодом человеке пробудился интерес к исторической науке. В мае 1828 г. он сдал кандидатские экзамены преиму-

ственно профессорам философского факультета. Таким образом он стал соискателем ученой степени кандидата философских, а не юридических наук. Диссертацию он также написал на тему, более относящуюся к области исторических, нежели юридических наук: "Краткое историческое описание конституции Венецианской республики" /5/. Это рукописное, хорошо построенное композиционно исследование, написанное на немецком языке, которое опиралось на опубликованные источники и давало картину развития государственных учреждений средневековой Венеции, с полным правом можно считать первым сохранившимся историческим трудом М.М. Лунина /6/. 15 (27) декабря 1828 г. ученый совет университета присвоил М.М. Лунину степень кандидата философии, чем и завершилась его учеба в университете /7/.

В июле 1829 г. М.М. Лунин подал министру народного образования прошение с рекомендациями профессоров Тартуского университета о принятии его для изучения истории в Профессорский институт, уже около года действовавший при Тартуском университете. Деловая переписка между министерством и университетом затянулась и завершилась 14 (26) июля 1830 г. зачислением М.М. Лунина в институт /8/. В результате М.М. Лунин стал посещать институт позднее, со второго семестра 1830 г. Другие его слушатели уже начали к тому времени писать докторские диссертации. С тем большим рвением приступил Лунин к занятиям.

В отличие от обычных студентов Тартуского университета, слушатели Профессорского института имели обязательный учебный план, где было отмечено, лекции каких профессоров они должны были прослушать. Институтские учебные планы М.М. Лунина, так же как и ранее планы М.С. Куторги /9/, были составлены на философском факультете университета. По ним, а также по отчетам о деятельности института за семестр /10/ можно хорошо проследить за ходом занятий М.М. Лунина. На их основе автор составил сводную таблицу учебных планов М.М. Лунина (см. табл.). Как видно по таблице, в подготовке М.М. Лунина как историка основную роль сыграл Фридрих Крузе, профессор всеобщей истории в университете. Подготовка будущих профессоров истории, по мнению Крузе, не исчерпывалась прослушиванием лекций, в нее входили еще практикумы и диспуты, так называемые *historico-practico* и *Disputatorio*. Первые представляли собой углубленную проработку первоисточников (особенно античных источников) и проходили регулярно, два

Сводная таблица учебных планов М. М. Лунина

Преподаватель и предмет. Семестр	Занятия по специальности					Занятия по языкам. Педагогико-философский семинар	
	Ф. КРУЗЕ	К. БЛИМ	Г. Б. ЕМЕ	К. ФРЕЙТАГ	И. В. ФРАНКЕ	К. МОРГЕНШТЕРН	
I	2	3	4	5	6	7	
1830 II	I. Всеобщая история, I часть - древняя история	Ранняя античная история			I. Комментарии из Капулла и упр-я в латинском письме		
	2. История Германии				2. "Биографии" Светония - комм.		
1831 I	I. Всеобщая история, II часть.	Российская статистика					I. Интерпретация II части "О государстве" Платона
	2. История России, I часть I						2. "Один" Пиндара 3. Комм. оригинальных произведений греческих и римских классиков о теог

Продолжение табл.

I	2	3	4	5	6	7
						рии воспитания и преподавания
1831 П	1. Всеобщая история, часть III	Всеобщая география и этнология	История новей- шей философии от Канта до наших дней	Упражнения в греческом и латинском языках		Комментарии "Гимнов" Пин- дара
	2. История России, часть II					
1832 I	Новейшая история России, нач. с XVIII в.			Упражнения в латинском языке		Комментарии олимпийских гимнов Пиндара

раза в неделю, в течение всего периода учебн. Лунина в институте. На диспутах обсуждались рефераты слушателей, написанные за семестр. Рефераты писались и обсуждались на латинском языке, причем обсуждение одного реферата обычно продолжалось четыре часа. Эти рефераты за семестр и их обсуждения были одним из важнейших звеньев в подготовке будущих профессоров истории, ибо темы рефератов охватывали и античную историю, и историческую географию — область, в которой Ф. Крузе считался одним из ведущих специалистов своего времени /II/.

За время учебн. в Профессорском институте М.М. Лунин смог написать всего один реферат — о Юлии Цезаре и его времени. По итогам II семестра 1830 г. Ф. Крузе в своем отчете охарактеризовал реферат как основательный, критический и написанный в хорошем историческом стиле /I2/. В следующем, I семестре 1831 г. М.М. Лунин завершил работу над своим рефератом, дополнив его и исправив. О реферате говорили, что историческим содержанием Ф. Крузе был доволен, но в стиле его латинского языка К. Моргенштерн нашел еще кое-какие погрешности /I3/. К сожалению, мы должны удовлетвориться этими приблизительными отзывами: сам реферат не сохранился.

Таким образом, более узкой специальностью М.М. Лунина в Профессорском институте Тартуского университета, как и специальностью его коллеги М.С. Куторги, стала античная история; это было весьма логично, учитывая знания профессора Ф. Крузе в этой области и данное им направление занятий для всех историков — питомцев института.

Если для других воспитанников института почти на протяжении всего курса трудности заключались в более или менее приличном овладении немецким языком, то для родившегося и выросшего в Тарту М.М. Лунина это, естественно, не было проблемой. Однако перед ним, а также перед М.С. Куторгой, по требованию Ф. Крузе и особенно К. Моргенштерна, встал вопрос об "элегантном", в новогуманистическом стиле овладении греческим и латинскими языками, чем и объясняется большая доля языковых штудий в плановой учебной работе обоих воспитанников института. Во всяком случае, языковые познания М.М. Лунина считались лучшими, нежели его коллеги М.С. Куторги, и потому при присуждении ему ученой степени не возникло споров и нездорового ажиотажа вокруг указанного вопроса, как это случилось с М.С. Куторгой /I4/.

Как и другие воспитанники Профессорского института, М.М. Лунин должен был по каждому прослушанному по плану предмету

сдавать экзамен за семестр. В то время для оценки успеваемости не существовало системы баллов, поэтому мы не имеем формального основания для сравнения учебных результатов М.М. Лунина с результатами других воспитанников. Но по отчетам за семестр можно все же утверждать, что М.М. Лунин сдавал экзамен положительно; в отчетах неоднократно отмечались его трудолюбие, рвение, интерес и способности при овладении специальностью.

В I семестре 1832 г. М.М. Лунин начал основательно готовиться к докторскому экзамену и приступил к написанию диссертации. Совет факультета назначил срок завершения диссертации — май 1832 г., но учитывая то обстоятельство, что М.М. Лунин поступил в институт позднее других, он получил оторочку до ноября того же года /15/.

Докторский экзамен М.М. Лунин сдал 28 мая (9 июня) 1832 г. Как тогда было принято, устный экзамен проходил в один день, при участии всех экзаменуемых преподавателей; состоялся он на квартире декана факультета профессора К. Блюма. Всего М.М. Лунин должен был ответить на 54 вопроса по следующим дисциплинам:

- хронологии, истории России, истории древнего мира, средних веков и нового времени (принимал Ф. Крузе);
- истории античной философии (Т.Б. Еле);
- истории античной литературы (Ф. Нойе);
- античным древностям (К. Моргенштерн).

Ответы М.М. Лунина были оценены хорошими и очень хорошими. Кроме устных ответов экзаменующийся представил Ф. Крузе еще три письменных ответа (два на латинском и один на немецком языке) по античной истории объемом в 20–30 рукописных страниц /16/.

Свою диссертацию на латинском языке, содержащую 10 листов печатного текста, "Введение в историю ахейцев" (*Prolegomena ad res Achaearum*) М.М. Лунин представил ученому совету философского факультета в начале ноября 1832 г. 13 (25) ноября совет допустил ее к защите, которая состоялась 8 (20) декабря 1832 г. и прошла успешно /17/.

Докторская диссертация осталась самым большим и серьезным опубликованным научным трудом М.М. Лунина, в наши дни она уже имеет, правда, лишь историографическое значение, но на уровне науки своего времени была значительным явлением. В диссертации автор разрабатывал и по сей день окончательно не разрешенную проблему о происхождении пеласгов и их роли в

ранней истории Греции. Опираясь на весьма четкий критический анализ генеалогических и мифологических сведений о властителях Арголиды, М.М. Дунин выдвинул в качестве своей основной идеи гипотезу о том, что пеласги были египетскими колонистами, переселившимися в Арголиду, когда Египет находился под властью гиксосов. Однако сформировавшаяся в результате археологических раскопок на рубеже веков теория греко-микенской культуры, а особенно дешифровка микенского письма опровергли это конкретное положение. И все же в диссертации следует отметить два момента: во-первых, критический анализ оригинальных источников по античной истории, в чем М.М. Дунин можно считать пионером русской исторической науки, и во-вторых, нужно подчеркнуть его резко отрицательное отношение к автохтонной теории греческой культуры, а также осознание некоей явной связи между культурами Греции и Древнего Востока /18/.

После защиты диссертации Тартуский университет присвоил М.М. Дунину ученую степень доктора философии, на чем и завершилась его учеба в Тартуском университете. Вместе с другими молодыми учеными-профессорантами он поехал в Берлин повышать свой научный уровень самостоятельно. В 1835 г. М.М. Дунин направили на работу в Харьковский университет.

Трудно переоценить тартуский период в формировании М.М. Дунина как ученого и профессора университета. Наряду с приобретением широкого и систематического общеисторического образования и овладением языками во время учебы в Профессорском институте Дунин стал мастером по критическому анализу источников своего предмета, особенно источников по античной истории. В Тарту и во время командировки в Берлин М.М. Дунин ознакомился с философией Канта и Гегеля и с теорией классовой борьбы, созданной французскими историками времен Реставрации /19/.

Учитывая все сказанное, совершенно естественно, что лекции молодого профессора всеобщей истории стали в высшей степени популярными на сравнительно низком общем уровне преподавания в тогдашнем Харьковском университете. "Его лекции приходили слушать студенты всех факультетов и даже лица вне университета. Современники почтительно называли М.М. Дунина "харьковский Грановский" /20/.

Однако тяжелая болезнь и ранняя смерть (в 1844 г.) не дали М.М. Дунину-ученому возможности внести в русскую историческую науку все то, к чему он был подготовлен и на что он был способен.

Источники и литература

- I. Бузескуль В.П. Профессор М.М. Лунин. - Журнал Министерства Народного Просвещения. Ч. ССCLVII. 1905, февраль, с. 321-374; Он же. Лунин Михаил Михайлович. - Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Харьков, 1908, с. 259-266; Мадиссон Ю.К. Молодой Лунин. Проблемы историографии. - Тезисы и авторефераты докладов и сообщений на межвузовской конференции. Воронеж, 1960, с. 146-147.
2. Центральный государственный исторический архив Эстонской ССР (далее - ЦГИА ЭССР), ф. 1865, оп. 2, д. 98:2, л. 18, д. 99:1, л. 11-12.
3. Tartu ajalugu. Tln., 1980, lk. 115; Бузескуль В.П. Лунин Михаил Михайлович, с. 260.
4. Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889, S. 139.
5. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 2, д. 15 545, л. 5-73.
6. Там же, л. 35-73; Мадиссон Ю.К. Молодой Лунин, с. 146.
7. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 2, д. 15 544. л. 2.
8. Там же, оп. 4, д. 512, л. 250; д. 526, л. 130-131, 136.
9. Там же, л. 149, 235, 299; д. 561, л. 39.
10. Там же, д. 526, л. 212, 222, 288-289; д. 561, л. 22-23, 69.
11. Мадиссон Ю.К. Молодой Куторга. - Учен. зап. Тарт. ун-та, Таллин. 1956, вып. 43, с. 17-18.
12. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, д. 526, л. 222.
13. Там же, л. 288.
14. Мадиссон Ю.К. Молодой Куторга, с. 22-26.
15. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, д. 561, л. 48, 70; Мадиссон Ю.К. Молодой Лунин, с. 147.
16. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 2, д. 15 546, л. 4-40.
17. Там же, л. 41 и след.
18. Мадиссон Ю.К. Молодой Лунин, с. 147; Бузескуль В.П. Профессор М.М. Лунин. с. 362; Он же. Лунин Михаил Михайлович, с. 265.
19. Мадиссон Ю.К. Молодой Лунин, с. 147; Он же. Молодой Куторга, с. 21.
20. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. Харьков, 1955, с. 32.

**КУРС ИСТОРИИ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ П.А. ВИСКОВАТОВА
В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ 1874-1895**

Т. Шор

Известный русский литературовед, первый биограф М.Ю.Лермонтова, Павел Александрович Висковатов в течение двадцати лет представлял русскую науку о литературе в стенах Тартуского университета /1/.

В 1873 г. Тартуский университет остановился на кандидатуре П.А. Висковатова для занятия вакантной должности доцента русского языка и литературы. С 25 января 1874 г. он начинает здесь чтение лекций и одновременно становится доцентом русского языка и литературы в Дерптском Ветеринарном институте /2/. В университете он в 1875 г. занял должность профессора русского языка и славянского языкознания, а в Ветеринарном институте до конца службы оставался в звании доцента. В ходатайстве университета о предоставлении Висковатову профессорского звания говорилось: "Господин Висковатов со вступлением в свою должность как доцент по поручению факультета исправлял все обязанности по вакантной кафедре. Он преподавал в лекциях из истории русской литературы существенные отделы оной и руководил практическими занятиями с большой педагогической способностью и сравнительно необыкновенным успехом. В истекшем полугодии он руководил упражнениями двоякого рода, так что, сообразуясь с потребностями юристов, которым нужно усвоение русской терминологии по правоведению, занимался со студентами особо. В текущем году он разделил участвующих в практических упражнениях на три разряда и занимался с отдельными прилежными слушателями, не стесняясь определенным числом часов, у себя на квартире. Этой преподавательской ревности не уступает его научная способность, его обширные знания по части словесности, его большое образование по истории, о чем уже были приведены доказательства при представлении его на должность доцента" /3/.

К этой характеристике можно добавить, что кроме чтения лекций Висковатов в Тарту активно занимался научной и общественной деятельностью. Здесь им написан классический труд с

Лермонтове, статьи, посвященные творчеству Пушкина, Жуковского, Гете, Губера, многочисленные публикации по истории русской литературы на русском и немецком языках /4/. Висковатов внимательно следил за общественно-политической борьбой в Эстонии, был знаком с деятелями эстонского национального движения Якобсоном, Веске, Кундером и другими /5/. Много сил отдал Висковатов пропаганде русского театра. Во многом благодаря его влиянию в 80-90-х гг. XIX в. в Эстонии оживляется интерес к творчеству Лермонтова; известно, что он консультировал некоторых эстонских переводчиков /6/.

Остановимся несколько подробнее на содержании курсов истории русской литературы, читанных Висковатовым в течение двадцатилетнего периода его преподавательской деятельности. Для реконструкции его лекций имеются как опубликованные, так и архивные источники, не привлекавшие до сих пор внимание исследователей истории русского литературоведения. Важнейшими из них являются несомненно "Программа лекций Умп. Дерптского университета 1874-1895", "Сжатый обзор истории новой русской литературы с библиографическими примечаниями" (два издания по-немецки - 1881, 1886, одно по-русски - 1892), литературоведческие статьи и публикации, посвященные отдельным писателям, и обобщающего характера /7/. Из архивных материалов отметим конспект лекций студента Янсена из отдела рукописей Научной библиотеки ТГУ, материалы личных дел из фонда университета в ЦИА ЭССР, лекции студента Я. Ингверера в рукописном отделе Литературного музея им. Ф.Р. Крейцвальда, личный фонд Висковатова в отделе рукописей Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина /8/.

Разумеется, рамки предлагаемой статьи не позволяют охарактеризовать все источники в полном объеме, поэтому остановимся на важнейших, дающих общее представление о понимании литературного процесса ученым.

Свою преподавательскую деятельность Висковатов начал с чтения публичной лекции в актовом зале. Лекция называлась "О типах и характерах в русской народной и художественной литературе" и была прочитана, а затем опубликована на немецком языке /9/. В этой программной статье Висковатов формулирует свои взгляды на становление русской литературы, ее историю и национальное своеобразие. Он прослеживает взаимоотношение между эпосом и художественной литературой, их зависимость и преемственность. Разграничивая понятия "народная литература", "художественная литература" и "национальная литера-

тура", Висковатов в этом вопросе идет вслед за Белинским, который на протяжении всей жизни ученого оставался для него авторитетом. Основателем русской национальной литературы признается А.С. Пушкин. Имея в виду "Слово о полку Игореве", Висковатов писал: "Художественная литература еще в XII в. не теряла своей связи с народом, но после монгольского ига стала ему полностью чужой. Церковная и духовная литература явилась как единственная и полноправная. С Петром Великим пришла новая эра для светской литературы. Эта новая светская литература есть еще подражание, и впервые Пушкин, собственно говоря, в первой четверти этого столетия, соединил художественную литературу с народной поэзией и она стала национальной" /10/. Висковатов особо останавливается на проблемах фольклористики, отмечает заслуги П.Н. Рыбникова и П.И. Якушкина в собирании русского фольклора. Он подчеркивает роль русского севера в культуре Руси в связи с тем, что татаро-монгольское иго почти не коснулось его и крепостных там было сравнительно мало /11/.

В своей лекции Висковатов подытожил достижения русской литературоведческой мысли своего времени. Говоря о литературных типах и ставя их в зависимость от развития истории и культуры народа, Висковатов продолжил традиции культурно-исторической школы. Но он также обнаруживает знакомство и некоторую солидарность со сравнительно-историческим литературоведением. Так, вслед за А. Веселовским он понимает народность как явление, исторически возникающее и развивающееся в процессе общения народов /12/. Висковатов присоединяется к мнению, что с Петра в истории русской литературы наступает новый этап развития, отмеченный взаимодействием трех элементов: татарского, западно-европейского и собственно русского. "И по-моему, — говорит далее Висковатов, — борьба между этими тремя влияниями в настоящий момент серьезнее, чем раньше, и все они отражаются в новейшей русской литературе, в типах, которые, вследствие их противоречивости и сложности, трудно свести к какому-то определенному типу" /13/.

Уже в этой первой лекции проявилось новаторство Висковатова, стремление ввести новейшую русскую литературу в университетские курсы, признание новейшей литературы — как высшего достижения русской духовной жизни. Он стремится объединить весь литературный процесс в единое целое. Стержнем для этого служит, с одной стороны, история, понимаемая как нечто непрерывное, качественно изменяющееся, а с другой — личность

-тип, трансформирующаяся и усложняющаяся вместе с историей. Анализ типов, выведенных в произведениях Пушкина, Грибоедова, Гоголя, Тургенева, ведется с точки зрения культурно-исторической школы, т.е. насколько верно в произведениях этих авторов отражается дух времени. Заключительные главы лекции посвящены романам И.С. Тургенева, который "как в зеркале" отразил картину жизни современного русского общества. Висковатов точно замечает, что с романами Тургенева Россия вступила в новый этап своего общественного развития, что в образах Рудина и Лаврецкого нашло отражение общественное самосознание русского общества. Однако образа Базарова Висковатов не принял, он считал, что он фальшив и не соответствует запросам времени

В том же 1874 г. для студентов Висковатов объявил следующие курсы: Новейшая русская литература с Петра Великого в связи с речевыми упражнениями (4 ч в нед.); Русские прозаики и поэты XIX в. (3 ч в нед.); практические упражнения для юристов, а также специальные курсы: История древнерусских былин и песен (2 ч в нед.), Слово о полку Игореве с грамматическими и литературными объяснениями (1 ч в нед. даром). Кроме того, предполагалось заниматься письменными упражнениями в русском языке (3 ч в нед.) /14/. Как видим, программа была весьма насыщенной и в дальнейшем Висковатов постоянно дополнял свои лекции новыми курсами, уделяя особое внимание новейшей русской литературе /15/.

Основной курс, который Висковатов читал студентам всех факультетов, изложен в "Сжатом обзоре истории новой русской литературы с библиографическими примечаниями". Первое издание вышло в 1881 г. на немецком языке, затем оно было повторено в 1886 г., а в 1892 г. вышло русское дополненное издание под редакцией Е. Боброва /16/. Первоначально "Сжатый обзор" был подготовлен для Энциклопедического словаря Мейера, но затем по просьбе слушателей был дополнен и приспособлен в качестве учебного пособия для студентов Тартуского университета. Это первое учебное пособие по истории русской литературы для студентов с нерусским языком обучения.

В библиографических примечаниях была указана и кратко прокомментирована вся важнейшая литература, указаны шифры имеющихся в университетской библиотеке книг. Висковатов постоянно работал над общим курсом. Если первое издание умещалось на 48 страницах, то издание 1892 г. — почти вдвое больше. Имеются существенные расхождения в периодизации истории

русской литературы в персоналиях и библиографии /17/.

Вся история русской литературы подразделяется на древнюю (XI-XVII вв.), новую (XVIII в., в том числе Ломоносов и Карамзин) и новейшую (начиная с Пушкина). Первый период имеет подробную классификацию на основе внелитературных факторов, в чем чувствуется влияние культурно-исторической школы. Два вторых — уже исходят из литературы, но заметны колебания в определении начала нового периода русской литературы: так, в первых двух изданиях он начинался с Карамзина, а в русском издании 1892 г. — с реформ Петра, деятельности Ломоносова и века Екатерины /18/.

Характеризуя современные учебные пособия по истории русской литературы, Висковатов отмечает, что наиболее полно освещена история древнерусской литературы (учебники А.Д. Галахова, И.Я. Порфирьева, Г.Э. Караулова). По общему курсу рекомендовались учебники Н.И. Петрова, В.И. Водовозова, В.Я. Стоюнина и др. В немецких изданиях Висковатов отмечает современные зарубежные исследования по истории русской литературы, давая возможность слушателям ознакомиться с предметом на родном языке /19/. Особо отмечает автор "Историю славянских литератур" А.Н. Пыпина и В.Д. Спасовича. Висковатов пишет: "Это замечательное сочинение, написанное с большим мастерством и знанием дела, обнимает историю литературы всех славянских народов, кроме великорусского" /20/.

В издании 1881 г. даны 102 характеристики различных писателей, в русском издании — 136. Висковатов дополнительно включает Давыдова, Данилевского, Грановского, Григоровича, Левитова, Мея, А. и М. Михайловых, Надеждина, Надсона, Писарева, Радищева, Самарина, Слепцова, Станкевича, Тютчева, Чаадаева и др. С большим уважением отзывается автор о Белинском, Добролюбове, Герцене. Отношение к Чернышевскому было несколько более сложным. Отмечая тенденциозность романа "Что делать?", Висковатов замечает: "Со временем, когда страсти поулягутся и станет возможна более объективная критика, этот роман за изображение новых общественных отношений, какие проносятся в снах перед героинею романа и которые покоятся на многостороннем изучении новейших экономических и социалистических сочинений, можно будет причислить к произведениям вроде "Утопии" Томаса Моруса /21/.

Конечно, "Сжатый обзор" Висковатова очень поверхностно отражает историю русской литературы, однако к достоинствам его надо отнести тот факт, что литературный процесс рассмат-

живается как целостное явление литературные явления. Включенные Висковатовым в исторический процесс развития русской литературы, отражают ее лучшие страницы, хотя не все его составляющие элементы были научно объяснены с позиции культурно-исторической школы /22/.

Если в "Сжатом обзоре" приведена лишь схема истории литературы, то по записям лекций можно восстановить более подробно и обстоятельно литературоведческие взгляды Висковатова. В отделе рукописей Научной библиотеки ТГУ сохранился конспект студента-историка Э. Янсена, который он вел с 31 августа 1889 по 21 мая (18 мая) 1891 г. /23/. Это общая тетрадь в 83 страницы, исписанных частью по-немецки, частью по-русски. Наряду с монографическими лекциями, начиная с Петра Могилы, Аввакума, Феофана Прокоповича и кончая анализом современного романа, в лекциях излагались и некоторые теоретические вопросы литературоведения. В частности, рассматривалось понятие "народности", давалось определение литературных жанров, интересно трактовался вопрос взаимоотношения эстетических и этических категорий в народной и художественной литературе, в связи с этим приводились специальные схемы. Особое внимание уделялось творчеству Жуковского (5 лекций), Пушкина (10 лекций), Тургенева (8 лекций). Кроме того, примыкая к позднему славянофильству, Висковатов довольно подробно знал историю его развития в России, поэтому борьбе славянофилов и западников отводилось немало места (7 лекций).

Цикл лекций о Жуковском строился по следующему плану. Вначале Висковатов знакомил слушателей с его биографией, затем исследовалось его окружение — поэтическое и бытовое. Целая лекция отводилась анализу посторонних влияний на творчество Жуковского, а следующая целиком посвящалась его оригинальному творчеству. На последней лекции Висковатов обстоятельно останавливался на Дерптских контактах Жуковского, основываясь на рассказах К. Зейдлица и А.П. Елагинной, с которыми он был близко знаком /24/.

Творчество Пушкина раскрывалось на фоне общественно-политической борьбы русского общества первой трети XIX в. После характеристики ранней лирики Пушкина, в том числе оды "Вольность" Висковатов переходил к рассмотрению жизни и творчества Пушкина в ссылке. Две лекции отводилось проблеме влияния на поэта Байрона, Шиллера, Шелли. Анализ "Евгения Онегина" давал возможность Висковатову широко осветить слож-

ную картину литературного развития 20-х гг. Попутно он делает сравнительную характеристику образов Онегина и Чацкого. Одна из лекций посвящена декабристской поэзии, в которой разбирались произведения Рыльева. Много внимания уделял Висковатов драматическим произведениям Пушкина "Борису Годунову", маленьким трагедиям, которые он очень любил и часто читал их на самодеятельных вечерах /25/.

Отдельных лекций по Гоголю и Лермонтову в записях не обнаружено, но Висковатов касался гоголевской традиции при анализе произведений Достоевского "Бедные люди" и "Униженные и оскорбленные".

На лекциях много места отводилось русскому славянофильству и западничеству. Под этим углом зрения рассматривалось творчество Чаадаева, Белинского, Аксакова, Хомякова. Висковатов очень ценил произведения Тургенева, считая его прямым продолжением лучших традиций Пушкина, Лермонтова и Гоголя. Лыбопытна попытка Висковатова проследить трансформацию образа Евгения Онегина в характеры героев произведений Тургенева, Герцена, Гончарова.

Литература 60-х гг. была представлена произведениями Авдеева "Записки Тамарина", Дружинина "Полинька Сакс", Помяловского "Очерки бурса", "Мещанское счастье", "Молотов".

Последние лекции представляют собой обзор русского нигилистического романа. Висковатов видит нигилистические тенденции уже в образах Онегина и Печорина, развившиеся затем под влиянием общественных условий в типы романов "Бесы" Достоевского, "Новь" Тургенева, "Обрыв" Гончарова.

Висковатов часто любил повторять на лекциях слова Лессинга: "Дайте мне в одну руку истину, а в другую стремление к ней, и я выберу последнее", которое как нельзя лучше отражает характер научного творчества самого Висковатова. Он попал в Дерпт в очень сложный период, а именно во время подготовки и начала проведения политики русификации /26/. Но позиция Висковатова по этому вопросу была далеко не однозначной, о чем свидетельствует его отход от активной профессорско-преподавательской деятельности, а затем уход в отставку с началом открыто реакционной политики правительства в начале 90-х гг. В прошении об отставке он указал как на одну из причин его желание вплотную заняться составлением истории новейшей русской литературы /27/. Труд этот остался неосуществленным, несмотря на огромный материал, собранный ученым. "Сжатый обзор истории русской литературы", статьи, лек-

ции — вот все, что осталось от огромного замысла.

Источники, литература и примечания

- I. Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802–1902)/Под ред. Г.В. Левицкого. Юрьев, 1903, т. II, с. 359–362; Петухов Е.В. Кафедра русского языка и словесности в Юрьевском университете. Юрьев, 1900, с.67;Правдин Б. Русская филология в Тартуском университете. — Учен.зап. Тарт. ун-та, -1954, вып. 35, с. 154–157; Мануйлов В.А., Гиллельсон М.И., Вацуро В.А. М.Ю. Лермонтов. Семинарий. Ленинград, 1960, с. 127–129, 177–179; Лермонтовская энциклопедия. М., 1981, с. 245. Исторический вестник, 1905, т. 50, с. 1059. П.А.Висковатов. Некролог; Венгеров А.С. Критико-биографический словарь. Предварительный список ученых. Пг. 1915, т. I, с. 134; *Eesti biograafilise leksikon / Peatoimetaja A.R. Cederberg. Tartu, 1926, lk. 598; Postitõllaga läbi Eestimaa / Koostaja S. Issakov. Tallinn, 1971, lk. 509.*
2. ЦГИА ЭССР, ф. 404, оп. I, ед.хр. 491, лл. 1–79.
3. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 329, л. 54–54 об.
4. Неполная библиография работ Висковатова дается в уже указанных работах: Биографический словарь профессоров и преподавателей, с. 361–362 (Составлена Е. Петуховым); Венгеров. Критико-биографический словарь, с. 134.
5. *Issakov S. Vene kirjanikud ja Eestimaa. — In : Postitõllaga läbi Eestimaa, lk. 32.* Контакты Висковатова с Беске и Кундером подтверждаются документально: в отделе рукописей Литературного музея им. Ф.Р. Крейцвальда хранятся письма Висковатова к ним: ОР ЛМ ф. 66, ед.хр. 3:17; ф. 149, ед.хр. 14:29; 36:49; ф. 51, ед.хр. М. 4:14.
6. Шумаков Ю. Лермонтов и Эстония. — Звезда, 1964, № 10, с. 185. ОР ЛМ, ф. 66, ед.хр. 3:17. Данный фонд содержит два письма Висковатова Ю. Кундеру, в которых даются советы относительно пособий по изучению русской литературы и посылается в дар курс "Сжатого обзора истории новой русской литературы".

7. Wiskowatow P. Geschichte der russischen Literatur in gedrängter Uebersicht. Ein Leitfaden nebst bibliographischen Notizen, mit besonderer Berücksichtigung der neueren Literatur. Dorpat und Fellin, 1881; 2. Auflage, 1886. То же по-русски: Сжатый обзор истории новой русской литературы с библиографическими примечаниями. Издал Е. Бобров. Дерпт, 1892; Висковатов П. "Два мира", лирическая поэма А.Н. Майкова. - Рус. Вестник, 1873, № 7; О В.А. Жуковском. Спб., 1883; В.А. Жуковский. Столетняя годовщина дня его рождения. Очерки П.А. Висковатова и К.К. Зейдлица. - Рус. Старина, 1883, № I-10; Евгений Онегин А.С. Пушкина. Приспособил для классного чтения П.А. Висковатов. Дерпт, 1887 (№ 2 сборника "Из области русской словесности"); М.Ю. Лермонтов. Жизнь и творчество. М., 1891; Эдуард Губер и Фесслер. Спб., 1897; Задачи русской литературы. - Рус. обозрение, 1895, № 8 и др.
8. ОР Научной библиотеки ТГУ, ф. 55, оп. I, ед. хр. 169; ЦИЛА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед. хр. 329, 330; ОР Литературного музея им. Ф.Р. Крейцвальда, ф. 51, ед. хр. 23:1; Конспект лекций "Славянские древности"; ф. 51, ед. хр. 21:6, Конспект лекций "Древнерусская литература"; ОР Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина, ф. 148.
9. Ueber Typen und Charactere in der russischen Volks- und Kunst-Litteratur. Russische Revue, 1875, Bd. VI, S. 1-23. Далее Ueber Typen ...
10. Ibid., S. 2 (перевод с немецкого здесь и далее автора Т.Ш.)
11. Ibid., S. 4.
12. Ср.: Николаев П.А. История русского литературоведения. М., 1980, с. 171; Академические школы в русском литературоведении. М., 1975, с. 212.
13. Ueber Typen ..., S. 15.
14. Verzeichniss der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Dorpat, 1874. 1, 2. Sem. Dorpat, 1874, S. 4.
15. Перечень читанных Висковатовым лекций см.: Правдин Б. Русская филология, с. 155-156; Issakov S., Saimov S. Vene ja slaavi filoloogia Tartu ülikoolis. - Keel ja Kirjandus, 1982, nr. 9, lk. 477.

16. Эта книга не прошла незамеченной. На ее основе был опубликован первый обзор истории русской литературы на эстонском языке, вышел ряд рецензий на русском языке. См. цит.: Issakov S., Smirnov S. *Vene ja slaavi filoloogia*, lk. 477; Русская мысль, 1892, № 2, Библиотечный отд., с. 67; Русское богатство, 1893, № 5, с. 49. В аннотации, помещенной в Русской мысли, в частности писалось: "У нас так мало пособий для ознакомления с историей новой нашей русской литературы, что небольшая книжка профессора Висковатова пополняет весьма существенный пробел".
17. Сжатый обзор истории новой русской литературы с библиографическими примечаниями. Дерпт, 1892, с. 3-4. Далее: Сжатый обзор. По немецкому изданию 1881 г., с. 2-3.
18. Сжатый обзор, с. 3-4; по немецкому изданию с. 2-3.
19. Ibid., немецкое издание, с. 6-7.
20. Ibid., с. 8.
21. Сжатый обзор, с. 67.
22. Подробнее о заслугах и недостатках культурно-исторической школы в России второй половины XIX в. см.: Крупчанов Л.М. Культурно-историческая школа в русском литературоведении. М., 1983; Академические школы в русском литературоведении. М., 1975, с. 101-201.
23. ОР НБ ТТУ, ф. 55, оп. I, ед.хр. 169.
Jansen E. *Geschichte der neuen russischen Literatur nach P. Wiskowatow*. Эдуард Янсен (1866- ?) учился в Тартуском университете с 1887 по 1894 г. После окончания университета обучался типографскому делу в Лейпциге и затем работал литографом в Петербурге, Москве и Ревеле. Подробнее см. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 2, ед.хр. 10730; *Album der Landsleute der Neobaltia 1879 - 1904*. Jurjew, 1904, з. 99.
24. Висковатов П.А. Карл Зейдлиц. - Русская старина, 1904, т. II9, с. 708.
25. ЦГИА ЭССР, ф. 4015, оп. I, ед.хр. 4, л. 32 об.
26. Об этом подробнее см.: Исаков С., Алехина М. Русская литература в Эстонии в 1880-е гг. - Учен. зап. Тарт. ун-та, 1970, вып. 251, с. 92-202.
27. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, ед.хр. 329, л. 205.

МЕМУАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА О ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ НАЧАЛА XX В.

С. Исаков

Если мемуарная литература, посвященная Тартускому университету XIX в., широко известна и часто используется в трудах по истории университета, а также при характеристике отдельных ученых, то о воспоминаниях, освещающих университетскую жизнь начала нынешнего столетия, этого сказать нельзя. Они до сих пор в полном объеме не выявлены, не изучены и сравнительно редко привлекают к себе внимание исследователей /1/.

Между тем мемуарная литература о Тартуском университете начала XX в. весьма многочисленна и является незаменимым источником по его истории этого периода, в особенности для воссоздания внутривуниверситетской и студенческой жизни.

Воспоминания, посвященные началу столетия (до 1918 г.), естественно, отражают те изменения, которые произошли в университете в эту эпоху, и отличаются от мемуаров XIX в.

Если в воспоминаниях, отображавших университетскую жизнь прошлого столетия, преобладали немецкие мемуары, то теперь им на смену приходят эстонские и русские. Почти исчезает традиционный тип профессорских мемуаров. Вообще от профессоров русского Юрьевского университета осталось мало воспоминаний. К тому же некоторые из них, как, напр., воспоминания М. Ростовцева /2/, до сих пор не опубликованы. Превалируют мемуары, вышедшие из-под пера бывших студентов, но среди них сравнительно немного корпорантских. Внутренне изменяются, как мы увидим ниже, и сами корпорантские воспоминания. Появляется новая группа мемуаров — воспоминания вольнослушателей. Мы встречаемся с несравненно большим разнообразием в идейных позициях авторов мемуаров, нежели это было раньше. Идеологическая дифференциация мемуарной литературы очень велика. Снижается удельный вес "художественных" мемуаров, преобладают "деловые", строго документальные.

Общий обзор всего нового периода в истории университета, начавшегося в 1890-е гг. и завершившегося эвакуацией рус-

ского Юрьевского университета в Воронеж в 1918 г., дан в мемуарах Владимира Эммануиловича Грабаря "Четверть века в Тартуском (Дерптском-Юрьевском) университете" /3/. В. Грабарь был с 1893 по 1918 г. преподавателем (с 1901 г. профессором) юридического факультета Тартуского университета. В своих довольно сухих и "деловых" по манере изложения материала воспоминаниях В. Грабарь дает сравнительно мало живых зарисовок, бытовых картин прошлого. Его мемуары — это именно обзор жизнедеятельности университета за большой промежуток времени, свидетелем которого был автор. И как таковой, он представляет безусловный интерес. В этом обзоре вкратце охарактеризовано едва ли не все основное в истории университета 1890–1910-х гг., в том числе и закрытие русского университета немцами в 1918 г. и его эвакуация в Воронеж. Все это изложено с позиций передовой русской тартуской профессуры, к которой принадлежал В. Грабарь.

История попыток эвакуации университета в годы I мировой войны, его деятельности в период оккупации Тарту немцами в 1918 г., борьба за сохранение русского университета весьма подробно отражена в цикле мемуарных статей последнего ректора Юрьевского университета профессора-математика В. Алексеева, печатавшихся в русских и эстонских газетах 1920–1930-х гг. /4/. Этим, собственно, и исчерпываются опубликованные к настоящему времени профессорские воспоминания об этом периоде /5/.

Несравнимо больше мемуаров студентов той поры, причем и в количественном и в качественном отношении среди них выделяются воспоминания студентов-эстонцев.

Но прежде немного о немецких воспоминаниях.

Продолжали появляться корпорантские мемуары, столь многочисленные в литературе XIX в. Типичный их образец — воспоминания Ф. Вормса о "Куронии" 1910-х гг. /6/. Они показывают, что жизнь корпорантов мало изменилась. Как и раньше, корпоранты не интересовались учебой и большую часть времени тратили на свои корпорантские забавы и развлечения. С. фон Фегезак вспоминает, что за все время пребывания в университете он только три раза побывал на лекциях и из-за этого с ним даже случился конфуз на экзамене: он принял одного профессора за другого /7/. Как выясняется из воспоминаний В. Шлау, корпоранты жили совершенно изолированно от основной студенческой массы, не принимали никакого участия в общих мероприятиях студентов /8/.

Наряду с мемуарами, содержащими традиционное описание корпорантских нравов, обычаев и обрядов, появляется несколько иная разновидность воспоминаний корпорантов, в которых преобладают рассуждения о корпорантской жизни, о ее, так сказать, идейных основах с защитой принципов остзейских порядков, воплощением которых являются корпорации. К таким относятся воспоминания Э. Штакельберга-Сутлема /9/. К ним при- мыкают и мемуары в форме эссе.

К этой очерково-публицистической разновидности мемуаров относится и цикл "воинствующих воспоминаний". Постепенная потеря прибалтийскими немцами своих позиций в крае, особенно после событий 1905, а затем 1917-1920 гг., резко усилили остзейский шовинизм, крайние его - антирусские и антиэстонские - формы проявления. Ощущение того, что почва уходит из-под ног и что прибалтийские немцы оттеснены с господствующих позиций, вызвало чувство бессильного гнева, отчаянных, хотя и явно нереальных призывов к борьбе, к возврату к прошлым порядкам. Все это отразилось и в мемуарной литературе о Тартуском университете, вышедшей из-под пера остзейцев, в особенности после I мировой войны.

Типичным образцом этих "воинствующих мемуаров" может служить мемуарно-публицистическая книга Алаальберта Фольха /10/, исполненная совершенно звериной ненависти к русским и эстонцам, в которых автор видит основных виновников гибели старого прибалтийского мира. Это книга о немецком характере прибалтийской жизни и университета в прошлом, об исторических правах остзейцев на господствующее привилегированное положение в крае. При этом воинственно настроенный автор прямо призывает остзейцев к борьбе за то, чтобы вновь превратить Прибалтику в немецкий край. Эти призывы носят откровенно фашистский характер и связаны с надеждами на создание новой великой Германии.

Эстонская мемуарная литература о Тартуском университете самого конца XIX - начала XX в. довольно разнообразна. Эстонское студенчество этого периода, уже сравнительно многочисленное, было - как и тартуское студенчество вообще - очень неоднородно по своей социальной структуре, по своим общественным взглядам и политическим убеждениям. Это приводило и к организационной дифференциации. Наряду со стоявшим в целом на буржуазно-националистических позициях Обществом эстонских студентов (впрочем, состав общества не был идейно однородным, он содержал различные группировки, но мы здесь

говорим о господствующих началах) возникают объединения демократически настроенных эстонских студентов. Все это отражалось в мемуарах, в освещении событий прошлого. Идеологическую дифференциацию эстонской мемуарной литературы усиливала и нередко сложная идейная эволюция, которую проделали позже авторы воспоминаний.

Причем кардинальным в этот период социальных потрясений и резкого обострения классовой и национальной борьбы стал вопрос об отношении к революции вообще и к русскому революционному движению в частности. В отрицании русификации все эстонское, как, впрочем, и все прогрессивное тартуское студенчество без различия национальностей, было едино. Но в отношении к русской революции и ее сторонникам, к которым принадлежала и большая часть русского студенчества, такого единства не было. Круги, близкие к Я. Тыниссону и "Постимезс" и объединившиеся прежде всего в Общество эстонских студентов, негативно относились к революции и русскому освободительному движению и соответственно отрицательно оценивали местное русское и вообще инонациональное студенчество, видя в нем проявление разрушительного русского анархического начала. Наоборот, демократическое круги эстонского студенчества, входившие во второй половине 1890-х — первые годы 1900-х гг. в нелегальный кружок передовых эстонских студентов, близкий к социал-демократам, а позже объединившиеся в общество "Хендус", сочувствовали революции и видели своего союзника в русских собратьях.

Мироощущение передового эстонского студенчества 1890-х годов — первых лет XX в., деятельность нелегального кружка, стоявшего в оппозиции к Обществу эстонских студентов, раскрыты в воспоминаниях Ю. Яксона, М. Мартна и Й.В. Вески /II/. Тот чистый прекрасный дух юношеских революционных настроений, которым была охвачена прогрессивная эстонская молодежь тех дней и, в частности, Э. Сырмус, отражен в маленьких воспоминаниях будущего профессора-математика Яана Сарва /12/.

История создания прогрессивного эстонского студенческого общества "Хендус", членом которого состоял и А.Х.Таммсааре, его идеологический облик, деятельность, порядки отражены в цикле мемуаров, которые были опубликованы в № II "Üliõpilasteleht" за 1926 г., полностью посвященном этому объединению, и в специальном сборнике "Besti Üliõpilaste Selts "Ühendus" 1906-1931" (1931), изданном к 25-летию объедине-

ния. Особенно богаты фактами мемуары А. Пальвадре /13/.

С позиций демократического эстонского студенчества наиболее подробно осветил жизнь университета тех лет Йоханн Янс в своих мемуарах /14/. Он занимался на юридическом факультете Тартуского университета в 1911-1915 гг. и был активным деятелем общества "Юхендус". Й. Янс рассказывает о профессорах-юристах, об обучении на юридическом факультете, о деятельности "Юхендус". Й. Янс отмечает, что хотя члены "Юхендус" к этому времени уже отошли от последовательного социализма и стояли на позициях более общего и расплывчатого радикализма, но, тем не менее, они не поддерживали контактов с эстонскими корпорантами и Обществом эстонских студентов, зато находились в дружеских отношениях с социал-демократическим Обществом русских студентов и вообще с русским студенчеством. Й. Янс отмечает его демократизм и радикализм.

Об историко-филологическом факультете университета, его профессорах И. Лаппо, Е. Тарле и других, системе обучения на нем, о студенческой жизни рассказывает в своих мемуарах академик Ханс Круус /15/, изучавший в университете историю в 1914-1916 гг. Он, правда, входил в Общество эстонских студентов, но уже в ту пору не разделял буржуазно-националистических убеждений большинства его членов. В его мемуарах нашел отражение и тот живой интерес к национальному вопросу, который всегда отличал эстонское студенчество.

С позиций буржуазнонационалистического лагеря Я. Тыннисона рассказывает о своей *alma mater*, о жизни и деятельности Общества эстонских студентов будущий профессор Тартуского университета теолог Я. Кыпп /16/ и медик А. Люус /17/. В их обширных воспоминаниях много самых различных сведений о тартуской и университетской жизни последних лет минувшего и первых лет нынешнего столетия, однако ценность их богатых фактами мемуаров сильно снижает та позиция, с которой они смотрят на прошлое. Бросается в глаза их негативное отношение к революционным выступлениям местного студенчества.

Если Я. Кыпп и А. Люус, по крайней мере, внешне все же стараются соблюсти некоторую объективность, то Яан Латтик в вышедших в эмиграции и весьма бедных с фактической стороны воспоминаниях /18/ не только не скрывает, но и акцентирует свою неприязнь к русским и к революции. Это характерно и для большинства других эмигрантских мемуаров.

Книгу Я. Латтика, как и О. Рютли /19/, можно назвать своеобразным эстонским аналогом немецких корпорантских вос-

поминаний, поскольку их авторов мало интересуют учеба, профессора, лекции — в центре их внимания те же стороны студенческой жизни, которые привлекали внимание авторов немецких корпорантских мемуаров. О. Рютли рассказывает (и, кстати, весьма критически) об Обществе эстонских студентов и его нравах, о создании эстонской корпорации "Сакала", в которую входили студенты, недовольные "диктатурой" Я. Тыниссона в этом обществе, хотя и стоявшие, в сущности, на тех же идейных позициях.

Отметим еще, что в 1930-е гг. в связи с юбилеями первых эстонских корпораций в Тарту вышли циклы воспоминаний о корпорациях "Fraternitas Estica" (Üliõpilasleht, 1932, nr. 5) и "Сакала" /20/.

Особое место в ряду рассматриваемых нами мемуарных произведений занимает книга К. Лаагуса "Besti Ülikool Tartus. Memaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632-1932" (Tartu, 1932). Это и мемуары, и обзор истории университета, и книга публицистических размышлений о прошлом, написанная с крайне правых, воинствующе антирусских, националистических и контрреволюционных позиций, хотя в молодости ее автор, судя по всему, вовсе не был таким ретроградом и даже сочувствовал революционной молодежи. К. Лаагус не являлся студентом, он с 1902 г. служил в канцелярии университета и хорошо знал дореволюционную университетскую жизнь, причем с необычайной стороны — как представитель администрации. Отсюда и несколько необычный ракурс описаний, не встречающийся ни в одних других воспоминаниях. К. Лаагус рассказывает об университетской канцелярии, об изменениях в университетской жизни в связи с русификацией; очень интересны страницы об инспекторской службе в университете, о системе полицейской слежки за студентами и даже за прогрессивными профессорами. Вообще описаниям революционного движения тартуского студенчества начала XX в. не повезло в мемуарной литературе: их мало и они чаще всего показаны глазами людей противоположного лагеря, так сказать, с другой стороны баррикады.

О подпольных кружках тартуской учащейся молодежи, об участии в них студентов университета и Ветеринарного института идет речь в нескольких воспоминаниях, помещенных в сборниках "Punased aastad" (Тарту, 1932) и "1905. aasta Bestis" (Ленинград, 1926). В них в какой-то мере раскрыта та большая работа, которую проводили передовые тартуские

студенты по пропаганде революционных идей среди местных школьников и гимназистов, их роль в деле революционизирования эстонской учащейся молодежи. Но все же это не рассказ о непосредственных революционных выступлениях тартуского студенчества.

Им посвящены лишь мемуары студента Тартуского ветеринарного института Н. Чудовского /21/, написанные по-русски, но известные нам только в малоудачном эстонском переводе. Н. Чудовский рассказывает о легальных организациях революционного тартуского студенчества "Concordia" и "Societas" в 1903-1904 гг., об их нелегальной деятельности, печатании прокламаций и листовок на эстонском языке, о революционных событиях - сходках, демонстрациях, создании боевой дружины - 1905 года, об установлении союза тартуских студентов и рабочих, об интернациональном характере местного революционного движения. Обо всем этом Н. Чудовский пишет просто, деловито, строго документально, без каких-либо претензий на художественность.

Особую группу составляют воспоминания вольнослушательниц Тартуского университета и курсисток Частных университетских курсов проф. М. Ростовцева и Высших женских курсов А. Ясинского.

О трудном пути первых женщин-вольнослушательниц ярко рассказывает в своих воспоминаниях заслуженный врач РСФСР, ныне уже покойная Евгения Васильевна Шестакова /22/. Она писала свои мемуары на основе сохранившихся у нее дневников тартуского периода. Этим объясняется их исключительная достоверность, масса таких подробностей жизни начала века, которых мы не находим в других воспоминаниях. Мемуары Е. Шестаковой - это, собственно, не только повествование о судьбе вольнослушательниц, но и правдивый рассказ о нелегкой, часто голодной, не обеспеченной материально жизни русского тартуского студенчества вообще, об его организациях, системе взаимопомощи и пр. Воспоминания Е. Шестаковой - одни из немногих, которые раскрывают эту жизнь как бы изнутри, рисуют переживания, душевный мир человека.

Несколько иной характер носят воспоминания другой вольнослушательницы - К. Бежаницкой /23/. В них нет того обилия конкретных описаний студенческой жизни, что в мемуарах Е. Шестаковой. Но К. Бежаницкая дает характеристику профессоров (наиболее подробно обрисован проф. А. Раубер /24/), учебных занятий, деятельности старост; она также описывает

борьбу первых вольнослушательниц за право закончить курс, поездку в Петербург и пр.

Единственные воспоминания эстонки, слушательницы Высших женских курсов в 1910-е гг. вышли из-под пера М. Тедер /25/. Она пишет о нелегальном Обществе эстонских студенток, о неудачной попытке легализовать общество, о тяжелом материальном положении курсисток. М. Тедер говорит об ироническом, а то и прямо отрицательном отношении к курсисткам большинства тогдашних немецких и эстонских студентов, не принимавших женщин всерьез и противившихся их участию в общестуденческих мероприятиях. "Постимеэс" откровенно издевалась над курсистками и вольнослушательницами. Совершенно иным, более демократичным было отношение к ним русских студентов.

Л и т е р а т у р а и п р и м е ч а н и я

1. Чтобы в этом удостовериться, достаточно просмотреть обобщающий труд: *Tartu ülikooli ajalugu / Koost. K. Sillivask. Tallinn, 1982*. В нем, по существу, использованы лишь воспоминания В. Грабаря и К. Лаагуса.
2. См.: Ростовцев М.И. Воспоминания. - Отдел рукописей Научной библиотеки ТГУ, Мscr. 1236^{a, b}, 1237^{a, b}; Ростовцев М.И. Мои воспоминания о Дерптском-Юрьевском, ныне Тартуском университете. - Там же, Мscr. 1238.
3. Ученые записки Тарт. ун-та, 1954, вып. 35, с. 55-72.
4. Prof. J.S. [Aleksejev V.] . *Nurjaläinud katse Tartu ülikooli hävitada*. - *Postimees*, 1921, 1.-2. aug.; J.S. Kindral Adams'i seisukoht Tartu ülikooli vastu. - *Postimees*, 1921, 19. sept.; J.S. [Jaan Sarv] . *Tartu ülikool saksa okupatsiooni esimestel päevadel*. - *Postimees*, 1921, 26. sept.; J.S. Kindral Adamsi seadusevastane määrus ülikooli asjus. - *Postimees*, 1922, 14. aug.; 18. aug.; J.S. Tartu ülikooli nõukogu protestid Saksa okupatsiooni seadusevastaste tegude vastu. - *Postimees*, 1922, 6. okt.; J.S. Tartu ülikooli nõukogu protestid okupatsiooni võimude seadusevastase tegevuse vastu. - *Postimees*, 1923, 14. märts; nr. 70; Aleksejeff V. *Võitlus Tartu ülikooli pärast 1915.a.* Prof. F.V. Taranovski ja tema võitlus ülikooli Permi viimise vastu. - *Postimees*, 1936, 2. veebr.; Viimased võitlused Tartu ülikooli pärast 1917. ja 1918.a.

- Ülikooli lõpliku evakueerimise katse. - Postimees, 1936, 16. veebr.; Kui okupeeriti Tartu ülikool. Kuidas saksa võimud ülikooli üle võtsid. - Postimees, 1938, 11. mai; Kui okupeeriti Tartu ülikool. Tartu vene ülikooli sulgemise 20. aastapäeva puhul. - Postimees, 1938, 26. mai; Проф. И.К. /Алексеев В.Г./. Юрьевский университет в первые дни германской оккупации. - Жизнь (Таллин), 1922, 7.VI, № 39; Юрьевский университет под властью генерала Адамса. - Жизнь, 1922, 22-23 VI, № 52-53; Выступления Совета Юрьевского университета против незаконного распоряжения ген. Адамса. - Жизнь, 1922, 13 VII, № 69. Профессору В.Г. Алексееву принадлежат воспоминания и о других событиях университетской жизни начала XX в.
5. Вышедшие анонимно полумемуарные очерки профессора церковного права М. Красножена (Двадцать пять лет в Прибалтийском крае. Вып. I. Из воспоминаний старожила. Юрьев, 1916; 36 с.) крайне бедны фактами, написаны с откровенно реакционных, русификаторских позиций и почти никакого интереса не представляют.
 6. Worms F. Curonus in Dorpat. - In: Festschrift zum 150jährigen Jubiläum der Curonia. 8.9.1808 - 8.9.1958. Bonn, [1958], S. 9-41.
 7. Vegesack S. Meine Erinnerungen an die Livonia. - In: Beiträge zur Erinnerung an die Livonia Dorpat 1822-1962 / Hrsg. vom Philisterverein der Livonia. Hamburg, 1963, S. 90-98.
 8. Schlau W. Erinnerungen an Dorpat aus den Jahren 1906-1910: Dorpat beim Eintritt und Abschied. - Ibid., S. 79-88.
 9. Stackelberg-Sutlem E. Ein Leben im baltischen Kampf: Rückschau auf Erstrebtes, Verloren und Gewonnenes. München, 1927, S. 33-51, 90-96.
 10. Volck A. Verklingende Zeiten? Bilder aus altbaltischen Leben und Kampf. Leipzig, 1930, S. 66-145.
 11. Jaakson J. Mälestusi üliõpilasajast. - In: Eesti Üliõpilaste Selts Ühendus. 1906-1931. Tartu, 1931, lk. 8-12; Martna M., Andres Alver ja Richard Aavakivi - kaks Tartu üliõpilast. - Üliõpilasteleht, 1926, nr. 11, lk. 194-198; Martna M. Mõningaid jooni Tartu vaimsest elust sajandi vahetusel. - In: Eesti Üliõpilaste Selts Ühendus, lk. 13-19; Veski J.V. Mälestuste raamat. Tallinn, 1974, lk. 115-125.
 12. Sarv J. Kuidas mina sain "Ühenduse" liikmeks. - In: Eesti Üliõpilaste Selts Ühendus, lk. 39-40.

13. Palvadre A. Mälestusi E.Ü.S. "Ühenduse" algaastaist. - Üliõpilasleht, 1926, nr. 11, lk. 191-193; Palvadre A. "Ühenduse" asutaja ääremärkmeid.-In: Eesti Üliõpilaste Selts Ühendus, lk. 42-44.
14. Jans J. Mälestusi ja vaatlusi. Tartu, 1940, I, lk. 160-182.
15. Kruus H. Ajaratta uutes ringides. Mälestusi 1907-1917. Tallinn, 1979, lk. 135-149.
16. Köpp J. Mälestuste radadel: Tartus 1896-1906. [Iund, 1954], II, lk. 7-142.
17. Lüüs A. Talutarest Tartusse: Eluradadel nähtut, kuuldot, meelespeetut. Stockholm, [1957], lk. 99-144.
18. Lattik J. Teekond läbi öö. Vadstena, 1950, 1. osa, lk. 5-43.
19. Rütli O. Mälestusi: Ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusest (1871-1949). New York, 1964, lk. 109-130, 230-244.
20. Korp. Sakala. 1909-1934. Tartu, 1934, lk. 20-60.
21. Tshudovski N. Lehekülg mälestusi Tartust. - In: 1905. aasta Eestis: Kirjeldused. Mälestused. Dokumendid. Leningrad, 1926, lk. 132-139.
22. Шестакова Е. Воспоминания вольнослушательницы. - Таллин, 1982, № 5, с. 93-109; Ср.: Шестакова Е.В. Вольнослушательницы в Юрьевском (Дерптском) университете (Из воспоминаний). - В кн.: Из истории медицины. Рига, 1973, вып. 9, с. 108-115.
23. Бежаницкая К. На медицинском факультете Тартуского университета в начале XX века (воспоминания). - В кн.: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1977, VI, lk. 98-111.
24. Профессору А. Рауберу (как и профессору хирургии В.Цёге фон Мантейфелю) вообще посвящено много воспоминаний. См. цикл воспоминаний о нем: Eesti Arst, 1927, nr. 2, lk. 66-69.
25. Teder M. Mälestus-katkeid varemaegsest naisüliõpilaste elust. - Üliõpilasleht, 1927, nr. 5, lk. 70-79.

**ФРИДРИХ ФРОМХОЛЬД (ФЕДОР ФЕДОРОВИЧ) МАРТЕНС И
ЮРИСТЫ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Э. Рахумаа, П. Ярвелаид

Фамилия **МАРТЕНС** очень известна в истории дипломатии и международного права. **Назовем** здесь имена немецких ученых международного права Георга Фридриха Мартенса (1756–1821) и Карла Мартенса /1/ (1790–1863). Фридрих Фромхольд (Федор Федорович) /2/ Мартенс (1845–1909) самая яркая личность, оставившая неугасимый след в истории международного права и дипломатии конца XIX – начала XX в.

Нередки случаи, когда имея мировую известность по такой престижной специальности как дипломатия и международное право, человек может остаться малоизвестным в широких кругах своего народа. До последнего времени имя Ф.Ф. Мартенса знали только в узком кругу юристов и историков. В основном его знали как русского правоведа. То, что он эстонского происхождения, было известно немногим.

Ф.Ф. Мартенс родился 15 августа 1845 г. в Пярну в семье потерявшего работу кистера, который старался прокормить свою семью, работая портным. Потеряв родителей, в 1854 г. Ф.Ф. был отправлен в Петербург к брату и через год определен в сиротский дом как круглый сирота. За отличные успехи его перевели из школы сиротского дома в главное немецкое училище Св. Петра. В 1863 г. он уже учился на юридическом факультете Петербургского университета. Будучи студентом, занимаясь международным правом, он узнает о своих однофамильцах, известных во всем мире деятелях международного права. В 1867 г. кончая университет, он хотел заняться проблемами уголовного права. Но тогдашний декан И.И. Ивановский, являясь профессором именно международного права, потребовал, чтобы Мартенс занялся международным правом, утверждая, что Россия нуждается в своем Мартенсе. Через год была завершена работа "О праве частной собственности во время войны" и после сдачи магистерского экзамена он стал магистром международного права. Молодой магистр получил право на заграничную поездку в Вену, Гейдельберг, Лейпциг для совершенствования своих знаний. По

возвращении из-за границы он занимает кафедру международного права в Петербургском университете, в 1871 г. читает свою вступительную лекцию "О задачах современного международного права", которая стала его личной программой жизни.

Он преподает правоведение не только в университете, но и в Императорском училище (с 1871 г.) и в Императорском Александровском лицее (с 1866 г.). 28-летний Мартенс защитил докторскую диссертацию "О консулах и консульской юрисдикции на Востоке", которая была переведена на немецкий язык и принесла ему международную известность. Он становится также экстраординарным профессором в Петербургском университете. Одновременно с преподавательской деятельностью числился в ведомстве Министерства иностранных дел. Научную славу Мартенса создали две капитальные работы "Собрание трактатов..." в 15 томах и двухтомный курс международного права. Вышедшее "Собрание трактатов..." охватывает историю дипломатических отношений России с Австрией, Англией, Германией и Францией /3/.

Его курс "Международное право цивилизованных народов" (1882-1883) выдержал пять изданий (последнее в 1904-1905) /4/ и был переведен на немецкий, французский, испанский, сербский и японский языки. Он оригинален по своей системе и впервые освещает нормы права примерами из дипломатической истории России. В 1874 г. Мартенс был избран членом созданного в Генте (1873) Института международного права. На основании его докладов институтом были вынесены резолюции о Суэцком канале (1879), об урегулировании судопроизводства в консульских судах на Востоке, о негритоторговле, о судоходстве по международным рекам и международному бюро для опубликования договоров и т.д.

Уже в 1874 г. Мартенс сопровождал русскую делегацию на Брюссельскую конференцию по кодификации норм сухопутной войны. С 1884 г. он является постоянным представителем России на всех конференциях "Красного Креста". На конференции 1889-1890 гг. в Брюсселе по борьбе с работорговлей он выступает в качестве второго уполномоченного России, а вслед за этим представляет Россию на конференциях 1883 и 1894 г. по международному частному праву в Гааге. Особенно выдающаяся роль выпала на долю Мартенса в 1889 г. во время первой конференции мира в Гааге. Последние конференции, на которых Мартенс выступал в качестве представителя России, проводились в Гааге (1904) по международному частному праву, в Портсмуте

(1905) по договору о мире с Японией, в Женеве (1906) по пересмотру конвенции 1864 г. о больных и раненых и на второй конференции мира в Гааге (1907). Помимо участия в конференциях деятельность Мартенса выразилась еще в его выступлениях в роли третейского судьи по международным спорам. Велика была слава Мартенса в научном и дипломатическом мире. Он состоял членом Французской Академии наук (*Institute de France*) (честь, крайне редкая для иностранца), почетным доктором Эдинбургского и Кембриджского университетов и пр. В 1902 г. он был главным кандидатом на Нобелевскую премию мира, хотя впоследствии он ее не получил /5/

Мартенс имел всемирную известность, и в связи с этим возникает вопрос, какие связи имел он с Тартуским университетом и какие его влияния здесь ощущались?

Доцент международного права Тартуского (Дерптского, Рязанского) университета Карл Магнус Бергбом (1849–1927), преподававший в 1876–1893 гг., имел личный контакт с Ф.Ф. Мартенсом, так как оба являлись членами Института международного права в Генте (Мартенс в 1884–1909 гг. состоял президентом, а Бергбом в 1885–1897 гг. – членом этого института). Бергбом перевел на немецкий язык курс международного права Мартенса (Берлин, 1883, 1886) /6/. Так как до 1893 г. преподавание на юридическом факультете велось на немецком языке и состав студентов был в основном немецкий, то для изучения международного права студенты пользовались учебником /7/ бывшего профессора международного права Августа Михаэля Бульмеринга (1822–1890), который преподавал в Тарту до 1875 г. и чей учебник был доступным, а также немецким вариантом курса Мартенса (1883, 1886). Сразу после ухода Бергбома преподавателем международного права становится Владимир Эммануилович Грабарь (1865–1956), который был в Тарту профессором до 1918 г. По данным В.Э. Грабаря до 1905 г. к экзаменам по международному праву студенты готовились по курсу Мартенса /8/. О личных контактах В.Э. Грабаря с Ф.Ф. Мартенсом у нас данных нет, но младший брат В.Э. Грабаря Игорь Эммануилович Грабарь (позже известный как художник и искусствовед) учился на юридическом факультете Петербургского университета и слушал лекции по международному праву у Мартенса, о которых писал и своему брату в Тарту /9/.

В.Э. Грабарь тесно сотрудничал и с учениками Ф.Ф. Мартенса А.А. Пиленко и Б.Э. Нольде. Более тридцати лет в университетах России при обучении международному праву пользо-

вались учебником Мартенса. Но Мартенс был очень занят практической деятельностью и у него не оставалось времени на обновление своего курса международного права, поэтому его курс стал стареть в научном смысле. Об этом писал В.Э. Грабарь в своей рецензии на пятое издание курса Мартенса. Рецензия осталась в рукописи и хранится в отделе редких книг и рукописей нашей библиотеки /10/. В 1902 г. по инициативе и под редакцией В.Э. Грабаря в Тарту выходит курс международного права немецкого правоведа Франца Листа. Курс был дополнен очерком частного международного права, авторами которого в разных изданиях выступали ученики Ф.Ф. Мартенса /11/. Курс международного права выдержал шесть изданий, последнее вышло в 1926 г. По словам известного ученого международного права В. Дурденевского, учебником Листа-Грабаря пользовались студенты и аспиранты наших университетов и в конце 1950-х гг. /12/. Одним из учеников Ф.Ф. Мартенса был и профессор государственного права Тартуского университета Лев Адамович Шалланд (1870-1919), который работал профессором в Тарту до 1918 г. (в 1915-1917 гг. являлся проректором университета). После эвакуации университета в Воронеж занимал там должность декана юридического факультета /13/. По избрании его профессором Тартуского университета по кафедре государственного права он работал исключительно по государственному праву. Однако большинство его работ до этого периода написано по международному частному праву /14/.

Короткое время, в последний год жизни Мартенса с ним поддерживает тесные связи будущий профессор международного права Тартуского университета в 1920-1941 гг. Антс Пийп (1884-1942), который тогда являлся студентом юридического факультета Петербургского университета /15/. Для А. Пийпа Мартенс служил большим примером. Но в научном и педагогическом плане он уже ориентировался, как и В.Э. Грабарь, на более современное учение (и учебники) Ф. Листа.

Ф.Ф. Мартенс с раннего детства находился вдали от родных краев. Но став профессором, он выкупил дом своего отца у новых хозяев и по возможности отдыхал летом в Пярну, поддерживая тем самым прямую связь с Эстонией.

Здоровье Ф.Ф. Мартенса ухудшилось уже в 1905 г., и он должен был уменьшить лекционную нагрузку. В декабре 1908 г. Мартенс в предисловии к XV тому "Собрание трактатов..." пишет: "... Если здоровье и обстоятельства позволяют, то надеюсь продолжить это единственное в своем роде издание, на

которое мною уже положены тридцать пять лет трудовой жизни" /16/. В это последнее лето жизни Мартенса в Пярну могла бы состояться, но не состоялась еще одна историческая встреча. В 1909 г. на улицу Айа поселилась по соседству с домом Ф.Ф. Мартенса семья адвоката (присяжно-поверенного) Я. Леэсмента. Тогда еще семилетний, а ныне почтенный доктор юридических наук, Лео Яанович Леэсмент, бегал по этой же улице, как и все мальчишки его возраста. Из Пярну Ф.Ф. Мартенса вызвали в Петербург, куда он отправился на поезде. Он скончался на станции Валга. О его смерти писали на первой полосе все самые крупные газеты мира. Мартенса, по данным газеты "Дейли Телеграф", во всем мире называли действительным инициатором международных конференций мира, честь которого незаслуженно присуждалась Николаю II. Эстонские газеты ("Вирулане", "Постимеас") также писали о смерти Ф.Ф. Мартенса, упоминая при этом и его происхождение /17/. После его смерти писал о нем в своем учебнике "Система международного права" (1927) профессор А. Пийп /18/, краткая биография Мартенса была напечатана в Эстонской энциклопедии, а затем и в Эстонской Советской Энциклопедии. Для широкого круга юристов несколько статей о Ф.Ф. Мартенсе как о эстонце написал в 1967, 1975 гг. докт. юрид. наук Лео Леэсмент (1902) /19/. Благодаря Л.Я. Леэсменту Научная библиотека ТТУ имеет три оригинальных фотографии Ф.Ф. Мартенса, которые хранятся в отделе редких книг и рукописей /20/.

О Ф.Ф. Мартенсе писал и профессор международного права Абнер Тоомасович Уусталь (1915-1985) в истории международного права, но без упоминания его национальности /21/. В 1984 г. вышел из печати роман "Отъезд профессора Мартенса" /22/, автор которого народный писатель Эстонской ССР Яак Кресс, выпускник и бывший преподаватель международного права юридического факультета Тартуского государственного университета /23/.

Личные контакты с Ф.Ф. Мартенсом безусловно повлияли и на деятельность К.М. Бергбома и А. Пийпа. Как и большинство других учеников Ф.Ф. Мартенса, они были связаны с дипломатической деятельностью и имели всесторонние интересы (А. Пийп работал некоторое время и министром иностранных дел правительства буржуазной Эстонии).

Составлением своих учебников они внесли огромный вклад в подготовку специалистов международного права. Учебником международного права Ф.Ф. Мартенса пользовались в универ-

ситетах России в 1882-1905 гг. Благодаря переводу его учебника на немецкий язык, он стал доступным и для тогдашнего немецкоязычного Тартуского университета и проник в другие страны Европы. С 1902 по 1960 гг. учебник Листа-Грабара, который дополнялся в свое время учениками Ф.Ф. Мартенса, во многом способствовал подготовке советских специалистов международного права. Эту традицию продолжал в буржуазном университете А. Пийп, издав учебник по системе международного права. Для юристов Советской Эстонии эту миссию выполнил А.Т. Уусталь /24/.

Л и т е р а т у р а и п р и м е ч а н и я

1. Г.Ф. Мартенс (1756-1821) - немецкий юрист и публицист, профессор в Геттингене. Приобрел всемирную известность своими исследованиями в области положительного международного права, которое он горячо отстаивал от нападок философской школы, признававшей обязательным в отношениях между народами естественное право. Г.Ф.М. шел по стопам Пюттера и Шлёцера, заложивших в Геттингене первые основы школы положительного права, впоследствии получившей название исторической (Савиньи). Положил также начало сборнику международных трактатов, вышедшему в 1791-1808 гг. в II-томах. К.Мартенс (1790-1863) продолжил работу своего родственника, издав в Лейпциге (1846-1857) вместе с де Кюсси более систематизированное издание "Собрание трактатов" в 7-ми томах.
2. После женитьбы Ф.Ф. Мартенс принял русское православное вероисповедание и впоследствии в России пользовался именем Федор Федорович Мартенс.
3. Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Спб., 1874-1909, т. I-XV.
4. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Спб., 1882-1883, т. I-II.
5. Автобиографическая статья "Мартенс Ф.Ф." - См.: Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского С.-Петербургского университета. 1869-1894.

Спб., 1898, т. 2, с. 6-12. Самая подробная биография Ф.Ф. Мартенса в советской юридической литературе приведена в работе бывшего профессора международного права Тартуского университета В.Э. Грабаря. Он является и автором большинства статей о Ф.Ф. Мартенсе в энциклопедиях и энциклопедических словарях: Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). М., 1958, с.306-313. О его дипломатической деятельности см.: Курс международного права. Основные институты и отрасли современного международного права. М., 1969, с. 288, 290-297; Во многих современных энциклопедиях мира пишут о Ф.Ф. Мартенсе даже как о лауреате Нобелевской премии.

Lessico Universale Italiano: Di lingua lettere arti scienze e tecnica. Roma s.a., 1974, p.117; Enciclopedia Italiana, ed 1949, vol. XXII, p. 435-436.

6. *Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisierten Nationen / Systematisch dargestellt von Fr. v. Martens. Deutsche Ausgabe von C. Bergbohm.* Berlin, 1883, Bd. I. - 430 S; Berlin, 1886, Bd. 2. - 664 S.
7. *Bulmerincq A.M. Völkerrecht oder internationale Recht.* Berlin, 1884; *Bulmerincq A. Praxis, Theorie und Codification des Völkerrechts.* Leipzig, 1874. - 195 S. *Bulmerincq A. Die Systematik des Völkerrechts.* Dorpat, 1858. - 351 S.
8. См.: Отдел редких книг и рукописей Научной библиотеки ТГУ, ф. 38, ед.хр. 139, с. 4.
9. См.: Грабарь И.Э. Письма. 1891-1917. М., 1978, с. 35; Грабарь И.Э. Моя жизнь. Автобиография. М.-Л., 1937, с.73; Грабарь И.Э. Университетские лекции. - В кн.: Ленинградский университет в воспоминаниях современников. Л., 1963, т. I. Петербургский университет 1819-1895, с. 191.
10. См.: Грабарь В.Э. - Отд. редких книг и рукописей Научной библиотеки ТГУ, ф. 38, ед. хр. 139, с. 4-5. Рец. на кн.: Мартенс Ф.Ф. Международное право... 5-е изд. Спб., 1904-1905, т. I-2.
11. Лист Ф. Международное право в систематическом изложении /Под ред. В.Э. Грабаря. Перевод М.С. Мебель. С приложением очерка частного международного права Пилленко А. А. Юрьев, 1902; Лист Ф. Международное право в систематическом изложении /Под ред. В.Э. Грабаря. С

- приложением очерка частного международного права проф. Нольде Б.Э. Юрьев (Дерпт), 1909.
12. Дурденевский В. В. Грабарь (1865-1956) - В кн.: Грабарь В.Э.: Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). М., 1958, с. 8.
 13. История Тартуского университета 1632-1982 / Под ред. Сийливаска. Таллин, 1983, с. 130, 146, 167.
 14. Л.А. Шалланд как профессор государственного права повлиял во многом на развитие грузинского правоведа, будущего профессора Тбилисского государственного университета И.А. Сургуладзе (1892-1945). См. статью в наст. сб.: Профессор И.А. Сургуладзе - воспитанник Тартуского университета.
 15. Об этом можно сделать выводы из воспоминания Л. Леэсмента, которому о встречах петербургских эстонцев с Ф.Ф. Мартенсом рассказывал знаменитый нейрохирург Л. Пуусеп.
 16. Мартенс Ф.Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Трактаты с Францией 1822-1906. СПб., 1909, т. XV, с. 5-6.
 17. *Le Temps* 1909, 21 juin, N 17526, p.1; *Corriere della Sera*, 1909, 21. giugno, p.2; *Postimees*, 1909, 8. juuni; *Virulane*, 1909, 9. (22) juuli.
 18. Piip A. *Rahvusvahelise õiguse süsteem. Tartu*, 1927, lk.26.
 19. Leesment L. *Kas teate, et ... - Nõukogude õigus*, 1967, nr. 6, lk. 357; Leesment L. *Ühest kuulsast ärnulasest. - Pärnu Kommunist*, 1975, 25. juuni; Leesment L. *F.F. Martensit meenutades. - Nõukogude õigus*, 1975, nr. 5, lk. 354-355; Leesment L. *Ius gentium - ius internationale. - TRÜ*, 1977, 4. veebr.
 20. Фотографии сделаны в Петербурге в 1878 (фотограф I. Hofert)
 21. Uustal A. *Rahvusvahelise õiguse ajalugu. Tartu*, 1965, lk. 56.
 22. Kross J. *Professor Martensi ärasõit. - Looming*, 1983, nr. 10, lk. 1299-1349; nr. 11, lk. 1450-1496; nr. 12, lk. 1591-1636; Kross J. *Professor Martensi ärasõit. Tallinn*, 1984. - 246 lk.
 23. Я. Кросс был и.о. доцента на кафедре международного публичного права в 1945-1946 гг. - Архив Тартуского государственного университета (АТИУ), оп. 121, ед.хр.4, с. 75.
 24. Uustal A. *Rahvusvahelise õiguse. Tallinn*, 1984. - 383 lk.

ПРОФЕССОР И.А. СУРГУЛАДЗЕ - ВОСПИТАННИК
ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Л. Чантурия, П. Ярвелаид

В книге проф. С. Исакова "Сквозь годы и расстояния" /1/ при рассмотрении культурных связей между Эстонией и Грузией особое место отведено нашему университету. В нем получило образование около четырехсот выходцев из Грузии, многие из которых стали позже видными деятелями грузинской науки, литературы и искусства. Среди других имен упоминается и имя Иродиона Аполлоновича Сургуладзе - видного грузинского правоведа.

И.А.Сургуладзе родился 15 мая (по старому стилю) 1892 г. в селении Хванчкара бывшего Рачинского уезда Кутаисской губернии в семье священника. По семейной традиции он учился в Кутаисском духовном училище и в Тифлисской духовной семинарии /2/. В августе 1912 г. он покидает родные края, чтобы продолжить учебу, как и его сверстники. На Кавказе стал работать Тбилисский университет лишь с 8 февраля (26 января) 1918 г. До этого, по словам С.М. Джорбенадзе, не было в Российской империи ни одного университета, где бы не учились грузины-студенты /3/. В 1912 г. он становится студентом Петербургского психоневрологического института.

Поскольку с 1897 г. в Тартуский университет принимались и лица, окончившие духовные семинарии /4/, то И.А.Сургуладзе в начале 1915 г. подал прошение ректору Тартуского (Шрьвского) университета о принятии его на первый курс юридического факультета /5/. О большом желании перейти в университет подтверждают два прошения за короткий срок, в которых осведомляется, принят ли он студентом /6/.

15 февраля 1915 г. он стал студентом Тартуского университета и ему выдали матрикул № 25925 /7/. Прослушав в Тарту лекции один семестр, он желает перевестись на юридический факультет Петроградского университета. Тартуский университет дал согласие на перевод, но документы в Петроградском университете не приняли /8/.

Оставшись окончательно в Тарту, он активно принимает-

Фото 1. И. А. Сургуладзе (1915).

Фото 2. Профессор И. А. Сургуладзе (1942).

Irodion Surguladse

Gewalt und Recht

Eine Abhandlung zum Problem des Verhältnisses von Staat und Recht.

Erster Teil:

Der Begriff des Rechtsverhältnisses

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა

TIPLIS

ტფილისი

UNIVERSITÄTSLITHOGRAPHIE

უნივერსიტეტის ლითოგრაფია.

Фото 3. Титульный лист монографии И.А. Сургуладзе
"Власть и право" (1925).

ся за сдачу экзаменов. Первым сдает экзамен по французскому языку профессору государственного права Л.А. Шалланду /9/, который по происхождению был сыном швейцарского подданного, но окончил юридический факультет Петербургского университета, работал там приват-доцентом, там же стал магистром права и с 1904 г. был экстраординарным, а позже ординарным (1914) профессором государственного права в Тарту /10/. В 1916 г. Сургуладзе, ходатайствуя о частной стипендии, предъявляет справку, из которой явствует, что кроме французского языка у него сданы экзамены по основам права, истории римского права, истории философии права и богословию. Все это указывает на активное занятие юридическими науками /11/.

В 1918 г. он завершает учебу на юридическом факультете и по предложению профессора Л.А. Шалланда оставляется при университете для подготовки к профессорской деятельности /12/. Но трудное положение в Прибалтике и весть о том, что открыт Тбилисский университет (1918), заставили прервать эти занятия. Молодой ученый покидает Тарту и спешит в Тбилиси (Тифлис). Там с момента основания юридического отделения при социально-экономическом факультете (1922) И.А. Сургуладзе включается в педагогическую работу и становится одним из основателей названного отделения. Благодаря широте научных интересов и большой эрудиции (возможно, на это повлиял и круг интересов профессора Л.А. Шалланда), Сургуладзе в первые же годы своей педагогической деятельности стал читать лекции по государственному праву, советскому административному, государственному праву, трудовому праву, международному и финансовому праву. В эти же годы наряду с научно-педагогической деятельностью он состоял членом Верховного Суда Грузинской ССР.

Всестороннее юридическое образование вместе с глубоким знанием философии он собрал воедино в работе "Власть и право", вышедшей в 1925 г. /13/, которую он в 1927 г. защитил как докторскую диссертацию. Она вошла в историю как первая докторская диссертация Тбилисского госуниверситета по юридическим наукам /14/. Данный труд Сургуладзе вызвал большую дискуссию (1928) в журнале "Мнатоби" /15/, подробно анализируется он и в статье профессора Ивана Сургуладзе (1963), где дан марксистский анализ работы И.А. Сургуладзе /16/.

В 1928 г. Сургуладзе опубликовал такие работы, как "Проблема правового договора" (1929), "Новое учение К. Кауцкого о государстве" (1937), "Права и обязанности граждан

по конституции СССР 1936 года" /17/.

С начала 30-х гг. наступает перелом в научно-педагогической деятельности Сургуладзе. Он постепенно переходит к изучению и преподаванию истории права и до конца жизни работает в этом направлении. Своим трудом "Древнеегипетские термины, обозначающие органы родового строя" (1940-1941) он первым заложил основы научного изучения истории древнеегипетского государства в грузинской правовой науке /18/. В методологическом отношении этой работе близок другой его труд "Памятник Эриставов" (1943), который посвящен вопросам истории грузинского права. В последние годы жизни он занимался изучением одного из самых интересных юридических памятников средневековой Грузии, "Судебника Бека и Агбуги", но этот труд остался незавершенным /19/.

И.А. Сургуладзе имеет большие заслуги и как организатор правовой науки в Грузии. В продолжение ряда лет он руководил юридическим факультетом Тбилисского госуниверситета /20/. В 1930 г. университет был реорганизован в четыре института. На базе социально-экономического факультета были созданы финансово-кооперативный институт и Институт советского строительства и права. В 1930-1933 гг. И.А. Сургуладзе заведовал учебной частью Института советского строительства и права.

В последние годы жизни он возглавлял объединенную кафедру на юридическом факультете, с 1943 г. работал старшим научным сотрудником в Институте истории АН СССР. В 1944 г. ему присвоено звание заслуженного деятеля науки Грузинской ССР /21/.

С исключительным вниманием и добросовестностью он относился к делу подготовки молодых научных кадров. Даже тяжелая продолжительная болезнь /22/ не смогла сломить воли ученого и педагога. Смерть застала его в стенах университета у входа в аудиторию, где он должен был прочесть лекцию. Умер И.А. Сургуладзе 22 ноября 1945 г. на 53 году жизни в самом расцвете своих творческих сил, не успев до конца осуществить задуманные им широкие планы научных исследований /23/.

Источники, литература и примечания

1. Исаков С. Сквозь годы и расстояния. Таллин, 1969, с.160;
О грузинах в Тартуском (Дерптском, Юрьевском) университете см.: История Тартуского университета /Под ред. проф. К. Сийливаска. - Таллин, 1933, с.162-163.
2. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 25583. - Личное дело Р.А. Сургуладзе, с. 1.
3. Джорбенадзе С.М. Тбилисский университет. Тбилиси, 1980, с. 5.
4. Правительственным указом от 13 июля 1897 разрешили принимать в Тартуский университет на все факультеты (кроме богословского воспитанников духовных семинарий I степени).
5. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 25583, с. 13.
6. Там же, с. 14, 16 (17 и 26 января 1915 года). Из этой записки узнаем и о его месте проживания в Петрограде - ул. Скобелевская, д. 12 кв. 19.
7. Там же, с. 17.
8. Студент Тартуского университета имел право перевестись в любой университет Российской империи. Этим правом хотел воспользоваться и И.А. Сургуладзе. - ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 25583, с. 20-21.
9. Там же, с. 23.
10. О профессоре Л.А. Шалланде см.: Ф.Ф. Мартенс и юристы Тартуского университета в настоящем сборнике, с. 71 ; Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). М., 1958, с.313-314.
11. ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 25583, с. 30.
12. В личном деле И.А. Сургуладзе есть удостоверение юридического факультета от 11 марта 1918 г. № 83. - ЦИА ЭССР, ф. 402, оп. I, ед.хр. 25583, с. 34. Это подтверждают и данные из Архива Тбилисского государственного университета (А ТбГУ); Личное дело № 1008, где годом завершения учебы в Тарту указан 1918, апрель. Постановлением Юрьевского университета от 23 апреля 1918 г. И.А. Сургуладзе был оставлен при Юрь-

евском университете для подготовки к профессорскому званию по кафедре государственного права. - А ТбГУ, личное дело № 1008, с. 14.

13. Surguladze I. Gewalt und Recht: Eine Abhandlung zum Problem des Verhältnisses von Staat und Recht. Erster Teil. Der Begriff des Rechtsverhältnisses. Tiflis, 1925, - 155 S. 1925, - 155 . Тезисы этой книги находятся в библиотеке Института экономики и права АН СССР. В работе над книгой "Gewalt und Recht" пригодилось его хорошее знание языков. По его собственному мнению, он хорошо владел немецким, французским, грузинским и русским, плохо английским. - А ТбГУ, Личное дело № 1008, с. 1-2.
14. В Тбилисском университете присуждалась лишь одна ученая степень - доктора наук. После публичной защиты на факультетском совете и присвоения степени она утверждалась на профессорском совете и удостоверялась грамотой. - См.: Джорбенадзе С.М. Указ. соч., с. 3.
15. Нанейшвили Г. О методологии одной книги. - Мнатоби (Свято), 1928, № 3, с. 207-208 (на груз. яз.). Сургуладзе И.А. О юридической методологии. Ответ Т. Нанейшвили. - Мнатоби, 1928, № 10, с. 189-210 (на груз. яз.). После смерти И.А. Сургуладзе было опубликовано его письмо "Право", в которой автор писал о "Gewalt und Recht" что он находился еще под сильным влиянием буржуазной правовой идеологии. - В кн.: Наука в Советской Грузии на протяжении 25 лет. Тбилиси, 1946, с. 107.
16. Сургуладзе И. Видный ученый и педагог. - Сабчота Самартали (Сов. право), 1963, № 3 (на груз. яз.).
17. Сургуладзе И.А. Проблема правового договора. - Сабчота Самартали (Сов. право), 1928, № 5, с. 110-112 (на груз. яз.); Сургуладзе И.А. Новое учение К. Кауцкого о государстве. - Мнатоби, 1929, № 10, с. 197-215 (на груз. яз.); Сургуладзе И.А. Права и обязанности граждан по конституции 1936 г. - Для коммунистического воспитания, 1937, № 3 (на груз. яз.).
18. Сургуладзе И.А. Термины, обозначающие органы родового строя в древнеегипетском языке. - Моамбе (Сообщения) Грузинского филиала АН СССР, 1940, т. I, № 3, с. 629-636; 1940, т. I, № 10, с. 771-778; т. II, № 3, с. 285-292.

19. После смерти И.А. Сургуладзе работа потерялась.
20. 1926-1930 - заместитель декана социально-экономического факультета и уже после создания отдельного юридического факультета 1933-1935 - декан юридического факультета. - А ТбГУ, Личное дело № 1008.
21. А ТбГУ, Личное дело № 1008, с. 29.
22. И.А. Сургуладзе страдал миокардитом и повышенным кровяным давлением. - Там же, с. 19.
23. Авторы олагодарят дочь И.А. Сургуладзе, ст. науч. сотр. Института экономики и права АН ГССР, канд. юрид. наук Л.И. Сургуладзе за помощь, оказанную в поисках материала о ее отце. При работе использован и личный архив И.А. Сургуладзе.

ВЛИЯНИЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА НА СОЗДАНИЕ ОТДЕЛЕНИЯ ПРАВОВЫХ НАУК В ЛАТВИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Р. Апситис, П. Ярвелаид

Удельный вес имматрикулированных в Тартуском университете эстляндцев, лифляндцев и курляндцев, которые впоследствии заняли местные судебные и другие юридические должности, требует особого изучения /1/. Необходимо изучить также влияние разных университетов на местную судебную систему Прибалтики. Поэтому в настоящее время еще очень трудно определить удельный вес влияния Тартуского университета на развитие юридической системы Латвии, хотя наличие такого влияния бесспорно /2/.

В XIX и начале XX в. Тартуский университет сыграл в Латвии особую роль. По мнению Я. Страдыня, до 1917 г. Тартуский университет выполнял функции основного центра культуры, просвещения и науки не только в Эстонии, но и во всей Северной части Прибалтики, включая нынешнюю Латвию /3/.

Одним из показателей роли университета являются имматрикуляции. Число латышей /4/, зачисленных в Тартуский университет, точно пока не установлено, но приближается к 1500 /5/. К сожалению, данные разных авторов полностью не совпадают. По списку Г. Шаурума, на который пока опирается большинство работ, насчитывается 1480 имен /6/. Данные Г. Шаурума уточнялись Д. Озолиншем /7/, новый список латышей готов в рукописи у С. Тимшанса и А. Висксы, на основе которого имеются публикации /8/, но авторы статьи при установлении числа юристов пользовались списком Г. Шаурума.

На юридический факультет первым из латышей был принят Янис (Иоган) Геттлер, который учился в Тарту в 1855-1862 гг. /9/. Всего на юридический факультет было зачислено 198 студентов латышской национальности. Из общего числа имматрикуляций можно сделать вывод, что наибольшей популярностью среди латышей пользовался юридический факультет в 1901-1910 гг., когда латышские студенты-юристы составили 30% от общего числа зачислений (среднее за 1855-1918 - 20%) /10/. После эвакуации Тартуского университета в Воронеж в него поступи-

ло еще 655 латышей, но, к сожалению, не установлено их распределение по факультетам. В 1918-1932 гг. на юридический факультет Тартуского университета было принято еще 18 латышей, среди которых насчитывалось и 4 женщины. По своему социальному составу латыши студенты юридического факультета являлись главным образом выходцами из семей зажиточных крестьян, чиновников, священнослужителей и т.д. Видимо, учеба в университете доставляла и им трудности, поскольку только половина имматрикулированных на юридический факультет окончила его успешно. Многие студенты вынуждены были прервать учебу из-за материальных трудностей, болезней и т.д. Часть из них впоследствии продолжила учебу (получила главным образом высшее юридическое образование) в Петербургском (Петроградском) и Московском университетах, которые вместе с Тартуским являлись для латышей главными центрами получения гуманитарного образования. Как показывают исследования дальнейшей судьбы учившихся на юридическом факультете латышей, большинство выпускников Тартуского университета работало в Латвийской части Лифляндской губернии или в Курляндской губернии. Те, которые закончили впоследствии университеты в России, большей частью оставались там и жить, получая обычно более высокие чины, чем на территории Лифляндской и Курляндской губерний. Подавляющая часть из них стала после провозглашения буржуазной республики гражданами буржуазной Латвии. Некоторые ранее имматрикулированные в Тарту закончили отделение народного хозяйства и права при Латвийском университете /11/. В Тартуском университете студенты-латыши получили и свою первую революционную закалку, поскольку большинство из них поступило в университет в 90-е годы прошлого столетия. Здесь царское правительство разрешало учиться даже политически неблагонадежным лицам, исключенным из других университетов России /12/. Важно отметить, что именно юридический факультет в Тарту в этом смысле был более революционизированным /13/. На юридическом факультете учились Э. Вейденбаум, один из основателей Коммунистической партии Латвии Ф. Розиньш и Я. Янсон-Браун /14/. Латыши-юристы вели активную работу в литературно-научном обществе латышских студентов /15/.

Тартуский университет был одним из главных центров развития идеи латвийской высшей школы. Так, с 7 по 13 июня 1917 г. в Тарту состоялся съезд латышских учителей, на котором было принято решение о создании латвийской высшей школы. В Латвийском университете среди пяти факультетов планиро-

вался и юрико-экономический /16/. В начале 1918 г. высказывалась идея создания юридических факультетов в Тарту и в Риге параллельно.

8 февраля 1918 г. одним из первых декретов Латвийского советского правительства был декрет об учреждении Латвийской высшей школы. Временно было создано пять факультетов, но ни одного гуманитарного. Одним из первых преподавателей стал выпускник юридического факультета Тартуского университета, комиссар земледелия Советской Латвии Ф. Розиньш /17/.

После провозглашения буржуазной Латвии. 28 сентября 1919 г. был открыт Латвийский университет. При нем имелось одиннадцать факультетов, среди которых и факультет народного хозяйства и права. В начале 1919/20 уч. г. на факультете народного хозяйства и права насчитывалось четырнадцать преподавателей, из которых только четыре являлись юристами. Трое из них были связаны с Тартуским университетом. Прибалтийские немцы Б. Фрезе и А. Лебер окончили юридический факультет в Тарту, а профессор П. Минц /18/ защитил в Тарту степень магистра права. Позднее, с 1922 г. на факультете стал преподавать выпускник юридического факультета Тартуского университета В.И. Синайский, который до этого работал в Рижском политехническом институте на кафедре гражданского права /19/. Деятельность профессора В.И. Синайского требует дальнейшего исследования, так как он имеет большие заслуги в подготовке будущих ученых юристов не только в Латвии, но и на Украине.

Л и т е р а т у р а и п р и м е ч а н и я

- I. Проблемой определения удельного веса воспитанников Тартуского университета среди всех должностных чиновников и интеллигенции X^{VI}-XVIII вв. занимается А. Теринг. Обзор о юристах, воспитанниках Тартуского университета см.: Tering A. Tartu ülikooli osa Eesti- ja Liivimaa haritlaskonna kujunemises XVII sajandil ja XVIII sajandi algul. - Keel ja Kirjandus, 1982, nr. 11, lk. 592-594; Tering A. Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632-1710. Tln., 1984. - 527 lk.; Tering A. Liivimaaalaste õpingud Tartu ülikoolis aastail 1632-1710. - In: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1981, X, lk. 12-14.

2. За период с 1632 по 1710 г. в Тартуском университете, по известным данным, учился всего один студент латышского происхождения Я. Рейтер, который с 1650 по 1656 г. занимался на теологическом факультете. См.: *Tartu ülikooli ajalugu / Koost. H. Piirimäe. Tallinn, 1982, I, lk 264-266; Tering A. Album Academicum, lk. 257-258.* Хотя деятельность Я. Рейтера во многом и гипотетична, можно, видимо, все же акцептировать мнение, согласно которому Я. Рейтер считается и первым латышского происхождения профессором права. В 1667 г. латыш Я. Рейтер упоминается как профессор гражданского (римского) права в Вильно. См.: *Raudeliūnas V. Išumiej senojo Vilniaus Universiteto teisnininkai. - Socialistine Teise, 1979, nr.3, p. 35; Гячаускас Э. Тартуский университет в XVII веке и Литва. - Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования. Общественные науки: Тез. докл. Тарту, 1982, вып. I, с. 59.* Автор ссылается на работу Б. Егера: *J. Reiters. Tulkojuma paraugs Stockholm, 1975;* к таким же выводам приходит С. Кучинский, публикуя копию документа, по которому этот вывод сделан. *Kučinskis S. Jānis Reiters kā katolis katolu dokumentu gaismā (1665-1670). Galī Rakstu krājums. Lunda, 1969, XIV, 9., 17. lpp.*
3. *Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. Rīga, 1982, 181.-197. lpp; Stradiņš J. Mūsu takas Mētras krastos. - In: Dabas un vestures kalendārs 1982. gadam. Rīga, 1981, 195-200. lpp; Stradiņš J. Tartu (Tērbatas) universitāte un tās ūtēkme. - Изв. АН Латвийской ССР, 1977, № 12 (365), с. 139-142; Страдинь Я. Тартуский университет и Латвия. - В кн.: Роль Тартуского университета в развитии отечественной науки и в подготовке научно-педагогических кадров: Тез. докл. XI Прибалтийской конф. по истории науки и техники. Тарту, 1977, с. 5-9.*
4. Первым студентом латышского происхождения, который учился на юридическом факультете Тартуского университета в XIX веке, был Густав Петерсен (первый имматрикулированный студент университета в XIX в.), но первым латышом, студентом юридического факультета Г. Шаурум считает Я. (И.) Геттлера, который был имматрикулирован в 1855 г. См.: *История Тартуского университета/*

Под ред. К. Сийливаска. Таллин, 1983, с. 69.

5. Там же, с. 160.
6. Šaurums G. Tērbatas universitāte 1632-1932. Rīga, 1932, 146-214. lpp.
7. См.: Озолиньш Ц. Латвийские студенты в Тартуском университете 1802-1917: Дипл. раб. Тарту, 1980.
8. Vīksna A., Tīmsāns S. Academia Gustavo-Carolina. - Pādomju Students, 1982, 3. jūnijā; Vīksna A. Academia Gustaviana. - Pādomju Students, 1982, 27. maijā; Vīksna A., Tīmsāns S. Tērbates universitāte XIX gadsimtā un XX gadsimta sākumā. - Pādomju Students, 1982, 23. septembrī; Tīmsāns S., Vīksna A. Alma Mater Tartuensis. - Dzintenes Balss, 1982, 14. un 21. oktobrī.
9. Шаурум Г. Указ соч., № 54, с. 146; а в Album Academicum 1802-1889 на с. 472 дается имя Иоган Геттлер.
10. По данным А. Тила, на юридическом факультете в Тарту обучалось и около 20% студентов, родом из Литвы. - Tila A. Lietuvos jaunimas Tartu universitāte 1802-1918 m. - Lietuvos TSR. Mokslu akadēmijos darbai, 1973, A serijs, 3(44) t., l. 135.
- II. По списку Г. Шаурума просмотрена de visu по Латвийской Энциклопедии (Latviešu konversācijas vārdnīca) и Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat/ Bearbeitet A. Hasselblatt u. G. Otto. Dorpat, 1889. - 1007 S.
12. См.: Siilivask K. Tartu ülikooli ajalooline tähtsus aastail 1889-1918. - Edasi, 1982, 30. sept.
13. См.: Bringson L. Meenutame austusega. - Edasi, 1982, 30. detš.
14. См.: Karma T. Veidenbaums Tartus. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 10, lk. 608-612; Stucka P. Fr. Rozīns (Azis). - Cīņa, 1919, N 102(410), 10. maijā; Millers V., Stumbina Ē. Frīcis Rozīns 1870-1919: Dzīve un darbs. Rīga, 1965. - 345 lpp.; Steinbergs V. Fr. Rozīns - marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā. Rīga, 1960; Laizāns P. Jaunstrāvnīeku filosofiskie uzskati. Rīga, 1966. - 232 lpp.; Kaup E. Marksism-leninism Eestis. 1880-ndad aastad - 1904. Tallinn, 1984, lk. 94-103. Штейнберг В. К истории марксистской мысли в Латвии начала XX века. - Изв. АН Латвийской ССР, 1957, с. 35-45. К сожалению, несмотря на наличие обширной литературы, влияние юридического факультета как и вообще учеба на

юридическом факультете в этику, работах мало использованы.

15. См.: Тимпанс С., Висна А. О деятельности литературно-научного общества латвийских студентов Тартуского (Дерптского, Юрьевского) университета в конце XIX века. - Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования. Общественные науки: Тез. докл. Тарту, 1982, с. 151-159; Валескалс П. Студенты (Дерптского, Юрьевского) университета - активные участники "Миланозеттского движения" и "нового течения". - Там же, с. 110-116. О связях тартуских студентов с П. Стучкой отмечается в кн.: Глазунов М.М., Митрофанов Б.А., Фоменко И.П. По законам Российской Империи. М., 1976, с. 28; Исаков С. Сквозь годы и расстояния. Таллин, 1969, с. 213.
16. См.: Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un tās darbiņu pirmā (1919/20) mācības gadā. Rīga, 1921, 5.-6. lpp.
17. Порзетис Я. 60-летие Латвийского государственного университета имени Петра Стучки. Рига, 1979. с. II.
18. Mintz P. Die Lehre von der Beihilfe. Riga, 1892. - 212 S. См.: Oissar E. Tartu ülikoolis kaitsstud väitekirjad 1802-1918: Bibliograafia. Tartu, 1973, nr. 104, lk. 63.
19. Гросвальд И. Вклад воспитанников Тартуского (Дерптского, Юрьевского) университета в развитие Рижского политехникума, Рижского политехнического института и Латвийского университета. - Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования. Общественные науки: Тез. докл. Тарту, 1982, с. 164. В работе использованы и воспоминания докт. юрид. наук Л. Бирзини о профессоре В.И.Синайском, которые будут переданы в отдел рукописей и редких книг Научной библиотеки ТГУ.

**ИСТОРИК В.Э. РЕГЕЛЬ И ТАРТУСКИЙ (КРЬЕВСКИЙ)
УНИВЕРСИТЕТ**

В. Бойков

Василий (Вильгельм) Эдуардович Регель (1856–1932), исследователь истории Византии и южных славян, получил образование в Петербургском университете. В 1884–1887 гг. он находился в командировке за границей для подготовки к защите магистерской диссертации по византийской истории. В 1892 г. ему была присуждена ученая степень магистра всеобщей истории /1/.

В.Э. Регель являлся приват-доцентом Петербургского университета и с 1894 г. – редактором журнала "Византийский Временник" /2/. В 80-е гг. в Журнале Министерства народного просвещения он опубликовал несколько статей по византийской истории и славяноведению /3/. В 1898 г. В.Э. Регель был избран членом-корреспондентом Петербургской академии наук /4/.

В.Э. Регель вел научную переписку с преподавателями Тартуского университета. В частности, до наших дней в его личном фонде сохранились письма известного исследователя римской истории и филологии М.Н. Крашенинникова (в Тарту с 1896 по 1918 г.) за 1906 г., связанные с изданием "Византийского Временника" /5/. М.Н. Крашенинников любезно воспользовался предложением В.Э. Регеля и написал несколько рецензий на работы византистов для "Византийского Временника" /6/. Переписка и творческие контакты между двумя учеными продолжались и в последующие годы.

В это же время В.Э. Регель поддерживал контакты с известным эллинистом, папирологом и палеографом Г.Ф. Церетели (в Тарту с 1905 по 1914 г.). Он также посылал преподавателям Тартуского университета необходимую литературу /8/.

Вопросы истории России и Западной Европы разрабатывались и в Тартуском университете. В 1896–1911 гг. воспитанник Киевского университета профессор А.Н. Ясинский (1864–1933) возглавлял кафедру истории средних веков /9/. В 1907 г. он был избран членом-корреспондентом Чешской академии наук. В 1911 г. он переехал в Москву и возглавил Педагогический ин-

ститут им. П.Т. Шелапутина, с 1922 по 1927 г. был профессором истории Белорусского университета и избран членом Белорусской академии наук /10/.

После перевода А.Н. Ясинского в Москву кафедра некоторое время оставалась вакантной и осенью 1913 г. ее занял В.Э. Регель. К этому времени он стал одним из первых учеников крупного византиста В.Г. Васильевского /11/.

В Тартуском университете он издавал научный журнал "Византийское обозрение" (1915-1917). Всего вышло три тома журнала, объединявшего также историков других университетов /12/. В его издании участвовал и известный тартуский исследователь исторической лексикологии и исторической славистики профессор Г.А. Ильинский /13/. Журнал был посвящен византиноведению в области истории и географии, филологии и истории литературы, искусства и археологии, права, истории церкви. Он обратил на себя должное внимание не только в России, но и за границей. Позднее (9 апреля 1918 г.) в одной из докладных записок на имя наркома народного образования В.Э. Регель писал: "В настоящее время этот журнал является единственным в мире по этому предмету, который действительно выходит, тогда как другие периодические издания по этой части приостановлены вследствие войны" /14/. Наряду со сбором статей для журнала и их редактированием много времени занимали ходатайства о выделении необходимых средств для выпуска журнала. Византист П.А. Яковенко писал 16 декабря 1916 г. из Тарту В.Э. Регелю во время его кратковременного пребывания в Петрограде: "10 декабря я послал Вам открытое письмо, в котором сообщал Вам о деньгах для "Византийского обозрения". На всякий случай пишу еще раз, что Совет университета в заседании 9 декабря, заслушав представление и.-ф. факультета об ассигновании из сумм мин-ва Н. Пр. 5000 р. на издание "Византийского обозрения", постановил: "ходатайствовать". Таким образом, теперь все дело зависит от настроений в самом мин-ве" /15/. В феврале 1918 г. В.Э. Регель обратился в Совет университета с просьбой о выделении необходимых средств на издание четвертого тома журнала, но последовавшая вскоре оккупация Эстонии кайзеровскими войсками помешала осуществлению этого замысла /16/.

В.Э. Регель вел оживленную переписку по научным вопросам, включая и годы пребывания в Тарту, с такими русскими и зарубежными учеными-византистами как В. Васильевский, Д. Айналов И. Андреев. Р. Беер, Г. Ильинский, Е. Крикман,

А. Кораблев, А. Лебедев, Ф. Тарановский, П. Яковенко и многие другие /17/.

В.Э. Регель уделял много внимания преподавательской работе в Тартуском университете. Наряду с общим курсом средних веков он читал и спецкурс по истории Византии. В Тарту В.Э. Регель длительное время возглавлял Высшие женские историко-филологические курсы /18/.

В связи с изменением обстановки на фронте уже в сентябре 1917 г. встал вопрос об эвакуации Тартуского университета в Воронеж /19/. Но события развивались бурно. 25 октября в Тарту была установлена Советская власть. Началось переустройство системы высшего образования, но осуществить его до конца не удалось. Уже 24 февраля 1918 г. Тарту был оккупирован войсками кайзеровской Германии. Немецкие оккупанты установили режим военной диктатуры. Сохранился дневник тех времен студента медицинского факультета А.И. Ермоленко, в котором он писал 26 февраля 1918 г. "... о расстреле накануне 150 солдат. Расстреляли их из пулемета и ружей на льду Эмбаха. Вместо погребения, была устроена прорубь ... куда и свалили все трупы". Одна из дневниковых записей посвящена расстрелу латышских стрелков в Тарту /20/.

Согласно приказу командира 77-й немецкой резервной дивизии от 7 марта 1918 г. Тартуский университет объявлялся немецким университетом. Преподавателям и студентам русской национальности предлагалось уехать в Россию.

В начале апреля 1918 г. Совет Тартуского университета направил В.Э. Регеля и П.А. Яковенко в Петроград и Москву для выяснения возможности эвакуации университета. 9 апреля В.Э. Регель направил докладную записку наркому А.В. Луначарскому следующего содержания: "После вступления неприятеля 11(24) февраля в г. Юрьев университет и вообще все русские учебные заведения, ввиду невозможности эвакуации их, оказались в самом тяжелом положении и по требованию германских властей должны прекратить свою деятельность в самом непродолжительном времени.

Ввиду сего Совет университета просит указать в какой город в России университет будет переведен - в Воронеж, как намечалось осенью 1917 г., или в другой город, и как поступить с ценным имуществом университета, оставшимся в г. Юрьеве" /21/.

Испытывая тревогу и за судьбу гимназии, В.Э. Регель в этот же день направил вторую докладную записку А.В. Лу-

начарскому: "Заслуженный профессор Юрьевского университета Василий Эдуардович Регель, состоявший директором высших женских историко-филологических курсов в г. Юрьева по просьбе начальницы Юрьевской женской гимназии имени А.С.Пушкина М.Н. Воскресенской доводит до сведения г-на Народного комиссара по народному образованию, что, ввиду крайне затруднительного положения гимназии по случаю оккупации г. Юрьева неприятелем, начальница просит: 1, перевести гимназии причитающиеся ей деньги от Правительства в количестве 8500 рублей в год и 1500 рублей прибавки; 2, перевести гимназию в Россию, по возможности в один город с университетом; 3, назначить гимназии деньги на расходы по эвакуации.

При этом профессор Регель присовокупляет, что указанные высшие женские курсы до осени 1915 года помещались в означенной гимназии, и только по случаю реквизиции помещения гимназии для военных надобностей слушательницы их, с разрешения бывшего министра народного просвещения, временно были перечислены в университет" /22/.

Наркомпрос и Наркоминдел РСФСР предприняли дипломатические шаги и другие меры для эвакуации Тартуского университета. В апреле 1918 г. Воронежский губисполком принял следующее решение: "Перевод Юрьевского университета в г. Воронеж принципиально признать весьма необходимым и поручить культурно-просветительному отделу энергично взяться за проведение в жизнь настоящего постановления" /23/.

26 апреля 1918 г. Малая государственная комиссия по просвещению под председательством Н.К. Крупской поддержала ходатайство воронежских партийных, советских и общественных организаций о переводе Тартуского университета в г. Воронеж. 18 мая 1918 г. этот вопрос рассматривался Большой государственной комиссией по просвещению. 8 июня 1918 г. вопрос о переводе университета обсуждался на заседании Малого Совнаркома и его решение было утверждено Советом Народных Комиссаров 11 июня 1918 г. Оба протокола были подписаны В.И. Лениным.

В конце апреля 1918 г. был создан Комитет по учреждению Воронежского университета под председательством прибывшего из Тарту В.Э. Регеля. Учредительный комитет принял на себя функции университетского правления и при содействии партийных и советских органов Воронежа проделал в летние месяцы большую подготовительную работу к началу первого учебного года /24/. 17 июля и 31 августа из Тарту отправились в Воронеж два эшелона, в которых уехало более 1000 человек, в

том числе 39 профессоров и 45 преподавателей /25/.

В числе прибывших из Тарту в Воронеж профессоров были такие известные ученые, как медики Н.Н. Бурденко, И.В. Георгиевский, В.А. Афанасьев, С.Д. Михнов, Е.В. Никольский, А.И. Юценко; биологи И.И. Шмальгаузен, К.К. Сент-Илер, М.С. Цвет; геологи Н.Н. Боголюбов, В.Е. Тарасенко; юристы В.Э. Грабарь, Л.А. Шалланд; историки В.Э. Регель, П.А. Яковенко, А.Н. Ясинский; филологи Э.Р. Фельсберг, М.Н. Крашенинников, Д.Н. Кудрявский, Е.П. Петухов; философ Я.Ф. Озе; математик В.Г. Алексеев; метеоролог Б.И. Срезневский, геофизик и механик Л.С. Лебензон /26/. 30 сентября профессор В.Э. Регель был назначен ректором Воронежского университета и плодотворно трудился на этом посту до 1925 г. Учебные занятия в новом университете начались 12 ноября 1918 г. В последние годы своей жизни В.Э. Регель был директором Музея изящных искусств при Воронежском государственном университете. Его основные труды: "О городе Анастасиополе", "О городе Плотинополе", "Город во Фракии, построенный Трояном" /27/.

Профессор В.Э. Регель оставил яркий след в истории Тартуского университета и был одним из крупных ученых своего времени.

Л и т е р а т у р а и и с т о ч н и к и

1. Центральный государственный исторический архив СССР (в Ленинграде) (далее: ЦГИА СССР), ф.740, оп.31, д.294, л. 88-89.
2. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 2, л. 2.
3. Энциклопедический словарь. Издатели Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Спб., 1909, т. XXVI, с. 29-30.
4. Петербургская Академия наук и Эстония. Таллин, 1978, с. 218.
5. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 32, л. 22-25, 27.
6. Там же, л. 25, 27.
7. Там же, л. 22.
8. Там же, л. 92.
9. Центральный государственный исторический архив Эстонской ССР (далее: ЦГИА ЭССР), ф. 402, оп. 3, д. 2059, л. I, 7, 67.
10. Tartu ülikooli ajalugu /Koost. K. Siilivask. Tallinn, 1982, II, lk. 324.

- II. Эрингсон Л. Преподавание истории в Тартуском университете (1802–1918). – В кн.: *Tartu ülikooli ajaloo küsimusi*. Tartu, 1972, I, lk. 118.
- I2. *Tartu ülikooli ajalugu* /Koost. K. Siilivask. Tallinn, 1982, II, lk. 324.
- I3. *Ibid.*, lk. 338.
- I4. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 28, л. 3.
- I5. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 38, л. 28.
- I6. ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 1413, л. 4.
- I7. См. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38. В. Васильевский с 1890 г. ординарный академик Петербургской (Российской) Академии наук.
- I8. ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 226, д. 249, л. 92; ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 3, д. 1414, л. I.
- I9. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 38, л. 30.
20. Военно-медицинский музей Министерства обороны СССР (Ленинград), ОФ 60024/4, л. 32–33, 37. Ермоленко А.И. (1891–1958) – подполковник медицинской службы, доктор медицинских наук, профессор.
21. ЦГИА СССР, ф. 1033, оп. I, д. 28, л. 2.
22. Там же, л. I.
23. Воронежский государственный университет к сорокалетию Великой Октябрьской социалистической революции. Воронеж, 1957, с. 6.
24. Гапонов П.М. Воронежский государственный университет. Воронеж, 1968, с. 9–10.
25. *Tartu ülikooli ajalugu* /Koost. K. Siilivask. Tallinn, 1982, III, lk. 24.
26. Гапонов П.М. Указ. соч., с. 10–11.
27. Гапонов П.М. Указ. соч., с. 136.

**TARTU ÜLIÕPILASTE KIRJANDUS- JA MUUSIKARINGIDE
TEGEVUS AASTAIL 1883 - 1917**

S. Tamul

Tartu osa Venemaa rahvaste kultuurilooles seondub eelkõige ülikooliga.

Kuigi XIX sajandi 90. aastateni olid Tartu ülikoolis enamuses saksa rahvusest üliõpilased, õppis siin nende kõrval ukrainlasi, venelasi, juute, armeenlasi jt. Eriti internatsionaalseks muutus Tartu üliõpilaskond 1890. aastail ja XX sajandi algul.

Küllaltki oluliseks mittesaksa üliõpilaste õppevälises tegevuses kujunesid kirjandus- ja muusikaringid ning -seltsid.

Artiklis peatume nelja üliõpilasorganisatsiooni - Jun-
di Kirjanduslik-Muusikalise Seltsi, Väike-Vene (Ukraina) Üli-
õpilaste Muusika- ja Näitemänguseltsi, Jurjevi Üliõpilaste
Näiteringi ja Vene Muusikat Harrastavate Jurjevi Üli-
õpilaste Ühingu asutamisel ja liikmeskonnal. Lähemalt kä-
sitletakse viimase tegevust, kuna ta oli teiste huvialaringi-
de seas kõige omanäolisem.

Eeltooduga piirdatakse seepärast, et kuni XIX sajandi
80. aastateni tegutsenud kultuurharidusliku kallakuga üli-
õpilasorganisatsioonid töötasid lühikest aega ja juhusli-
kult. Eesti Üliõpilaste Selts "Ühendus" oli aga rohkem po-
liitiline organisatsioon ja tema tegevust on juba küllaltki
põhjalikult uuritud /1/.

Arhiivimaterjalidel põhineva artikli koostamisel on ka-
sutatud ka üldülevaateid üliõpilasorganisatsioonidest ja
korporatsioonidest, samuti seltside ja ringide põhikirjade
projekte ning kinnitatud statuute. Huvialaringide ja selt-
side aruanded on peaaegu ainsad allikmaterjalid nende sisu-
lise tegevuse kohta. Kuna ülikooli valitsust huvitas ilm-
selt ainult nende organisatsioonide liikmeskonna koosseis
ja majanduslik külg, siis ei kajastu aruannetes muusika- ja
näiteringide repertuaar ning muu loominguline tegevus /2/.

Sergei Issakovi käsitlused Ukraina ja teiste rahvaste
kultuurisidemetest Eestiga on seni ainsaks teemakohaseks
kirjanduseks /3/.

XIX sajandi 80. aastail asutatud üliõpilasorganisatsi-
oonide loomise juriidilised alused ulatuvad 1834. aasta üli-

õpilasseaduseni. Mõistlikult vaba aega sisustavad meelelahutuslikud üliõpilasorganisatsioonid olid seadusjärgselt rektori pideva kontrolli all. Vastukaaluks korporatsioonidele hakkas osa üliõpilasi taotlema erialaste teaduslike, samuti rahvuslike ja kultuurhariduslike organisatsioonide loomist /4/. 1860. aastal pöördus grupp üliõpilasi ülikooli prorektori poole palvega anda luba teadusliku ühingu loomiseks. Samas esitati loodava ühingu põhikirja projekt. Seda aluseks võttes töötati välja üliõpilasorganisatsioonide põhikirjade koostamise üldised nõudmised: loodava ühingu, seltsi (obštšestvo, Verein) eesmärgiks peab olema tihedate teadussidemete arendamine üliõpilaste vahel, üliõpilaste vaimu harimine ning vaba aja mõistlik ja sisukas veetmine. Liikmeskond peab moodustuma vabatahtlikkuse alusel, ühingu tegevust koordineerib juhatus, selle eesotsas on esimees, lõpliku otsuse õigus on aga üldkoosolekul. Igal üliõpilasühendusel peab olema kuraator e. hooldaja või nõuandja professuuri hulgast. Üritustest peab alati eelnevalt informeerima ülikooli prorektorit. Tegevuse aruanded tuleb esitada iga semestri kohta eraldi /5/.

Tartu ülikoolis aastail 1889 - 1895 teostatud ülikoolireform tõi enesega kaasa eriinstitutsiooni - üliõpilaste inspeksiooni - üliõpilaste õppevälise tegevuse jälgimiseks. Reformiga ei likvideeritud varem eksisteerinud üliõpilaseltse, küll oli aga raskendatud uute asutamine.

1901. aasta üliõpilasrahutused põhjustasid 22. XII 1901 ilmunud ajutised eeskirjad üliõpilasorganisatsioonide kohta. Ajutise seadusega lubati asutada organisatsioone teaduslikkirjanduslikuks tegevuseks, kunsti ja käsitöö harrastamiseks ja spordiga tegelemiseks. Üleülikoolilisi ja teaduskondlikke seltse ja ringe võis moodustada tingimusel, et põhikiri vaadataks läbi ja kinnitataks ülikooli nõukogus. Üliõpilasühendusele täieõigusliku tegutsemisloa andis õpperingkonna kuraator, viimane saatis põhikirja lõplikuks kinnitamiseks Rahvaharidusministeeriumile /6/.

Esimeste kursuste üliõpilastele oli osavõtt huvialaorganisatsioonidest ja teistest üliõpilasühendustest lubatud alates esimese õppeaasta teisest semestrist. Kõigi organisatsioonide tööd jälgiski ülikooli nõukogu, prorektor ja kuni 1905. aastani ka üliõpilaste inspeksioon /7/. Ülikooli nõukogule tuli esitada kõigi ürituste kuulutused, programmid, kutsed jm. teated. Nõukogu töö hõlbustamiseks oli loo-

dud informatsioonibüroo koordineerimaks üliõpilasringide, -seltside jt. ühingute üritusi /8/. Ülikooli valitsus informeeris kõigist üliõpilasüritustest ka Tartu linna politseid.

Seega olid kirjanduslik-muusikaliste üliõpilasseltside ja -ringide asutamine ja tegutsemise tingimused küllaltki keerukad. Nende tegevus toimus Rahvaharidusministeeriumi ja ülikooli juhtkonna pideva kontrolli all.

Takistustest hoolimata kasutas demokratiseeruv üliõpilaskond klassivõitluse teravnemise olukorras ära kõiki leegalseid üliõpilasliikumise vorme. Tartu õppima sõitnud eri rahvusest üliõpilased, otsides omavahel kontakteerumisvõimalusi, hakkasid moodustama eriala- ja huvialaringe ka rahvuslikul alusel.

Juudi Kirjanduslik-Muusikaline Selts asutati 1883. a. ja tegutses 1918. aastani (kuni 1892. nimetati seda üliõpilasühendust Kirjanduslik-Muusikaliseks Seltsiks) /9/. Seltsi põhikiri kinnitati 30. novembril 1883 ülikooli rektori poolt. Seltsi eesmärgiks oli äratada huvi kirjanduse ja muusika vastu - tutvuda ja tutvustada uudiskirjandust, esineda referaatidega. Ringi muusikaliseks tegevuseks oli planeeritud vokaal- ja instrumentaalmuusika viljelemine, samuti muusikaajaloo uurimine. Mõlema töösuuna eest hakkasid vastutama ka kirjandus- ja muusikaosakondade juhatajad /10/.

Nimetatud kirjanduslik-muusikalise seltsi põhiliikmekonna moodustasid juudi soost üliõpilased, tegevliikmete hulgas oli ka venelasi, poolakaid, ukrainlasi ning isegi sakslasi /11/. Kuni XX sajandi alguseni oli seltsis igal aastal keskmiselt 40 - 45 liiget, 1901. - 1917. a. 20-24. Seoses I maailmasõja puhkemisega liikmete arv tunduvalt vähenes. 19. sajandi lõpuni oli selts peamiselt arstiteaduskonna üliõpilaste ühendus, uuel aastaajal kuulusid siia ka matemaatikud, keemikud, samuti zooloogid ja filoloogid /12/. Alates 1911. a. moodustus seltsi tegevliikmete põhikontingent arsti- ja õigusteaduskonna tudengitest /13/.

1905. a. legaliseerus 1898. a. asutatud ukraina üliõpilaste ühendus "Gromada" Väike-Vene Üliõpilaste Muusika- ja Näitemänguseltsiks. Seltsi eesmärkideks olid üliõpilaste muusikaliste võimete arendamine, vaba aja sisukas veetmine ja ka ukraina üliõpilaste majanduslik toetamine /14/.

Seltsi liikmed jaotusid hääleõiguslikeks tegev- ja kuulikeiks ning hääleõiguseta korrespondeerivateks liikme-

teks. Seltsi asutamisaastal oli seal 55 liiget, 1908. a. koguni 98. Järgmistel aastatel hakkas liikmete arv tasapisi kahanema kuni paarikümne liikmeni aastas /15/. Siin domineerisid arstiteaduskonna üliõpilased, kõrvuti nendega võtsid seltsi tegevusest osa filoloogid-, keemia- ning agronoomia-üliõpilased, samuti tulevased juristid /16/.

26. oktoobril 1907 kinnitas Tartu ülikooli nõukogu uue seltsi - Jurjevi Üliõpilaste Näiteringi põhikirja. Üliõpilaste teatrilase seltsi tegevuskavva kuulus näitekirjandusega tutvumine ja ka nende lavastamine. Ringi juures töötas raamatukogu, kus 1911. aastal oli 431 nimetust 263 köites /17/.

Näiteringi liikmeiks võeti nii üliõpilasi kui ka õppejõude ning teisi ülikooli töötajaid. Uuel kandidaadil pidi olema kolme ringiliikme soovitus, kuid lõpliku vastuvõtmise draamaringi otsustas üldkoosolek /18/.

Seltsi kolmel esimesel tegevusaastal ulatus tegevliikmete arv 28-ni. Liikmete arv stabiliseerus alates 1912. aastast 22-le /19/.

Jurjevi üliõpilaste draamaring oli käsitletuist ainus, mille esimeheks oli pikemat aega, alates 1908. aastast õppejõud - zoologia erakorraline professor K. K. Saint-Hilaire (1866 - 1930) /20/.

Draamaring oli oma rahvuslikult koosseisult üsna huvitav - peale vene rahvusest üliõpilaste võttis ringi tööst osa eestlasi, soomlasi, poolakaid ja teiste rahvuste esindajaid ning isegi üks itaalia päritoluga üliõpilane /21/.

1914. a. kevadsemestril esitatud aruandes märkis draamaringi juhatus, et ring pole ette valmistanud ühtki lavastust. Seetõttu on alust arvata, et Jurjevi Üliõpilaste Näitering lõpetas praktiliselt oma tegevuse 1914. a. lõpukuu del /22/.

Aastatel 1908 - 1915 tegutses Tartu ülikoolis Vene Muusikat Harrastavate Jurjevi Üliõpilaste Ühing. Selle ühingu põhikirja arutati ülikooli nõukogus kolm korda ning kinnitati 19. septembril 1908. a. /23/.

Mis tingis seesuguse kitsa suunitlusega huvialaringi loomise? Vastuseks peame peatuma XX sajandi esikümnendi Tartu muusikaelul. Sajandi alguses virgus Tartu muusikaelu. "Vanemuise" seltsi kõrvale oli tekkinud teisi seltsi, kus tegutsesid laulukoorid, mõnes ka orkester. Pealegi suurenes muusikahuviline publik ja muusikaga tegelejate ringkond.

Kõrgema tasemega muusika viljelemise keskuseks kujunes 1906.a. alates "Vanemuine", kus järjekindlamalt hakati tegelema sümfoonilise muusikaga. Kuid repertuaari valiti põhiliselt saksa komponistide töid, tähelepanu pöörati ka eesti rahvusliku muusika esitamisele. 1911. aastani valitses repertuaaris siiski lääne klassika /24/.

Võib arvata, et noori haritlasi-muusikahuvilisi ei rahuldanud lääne klassikal põhinev repertuaar. Põhikirja säte kohaselt kuulus muusikaringi tööülesannete hulka vokaal- ja instrumentaalmuusika viljelemine.

Vene muusika huviliste põhituumiku moodustasid üliõpilased, kuigi organisatsiooni tööst võisid osa võtta ülikooli õppejõud ja teenistujad. Valiti auliikmeid /25/, eeldades, et nad ühingut materiaalselt toetaksid. Tegevliikmeks võis saada elementaarsete muusikaliste teadmiste ja musikaalsuse olemasolu korral. Erinevalt eelmainitud kolmest üliõpilashuvialaringist, kus liikmeks sai astuda sooviavalduse põhjal, valis muusikaharrastajate selts liikmeid kolmest muusikust koosneva komisjoni abil. Lõpliku otsuse langetas üldkoosolek /26/. Ühingu liikmeskonna suurus oli väga kõikum, isegi semestrite piires. Näiteks 1912. a. esimesel semestril oli 10 liiget, teisel juba 23. Üldiselt ulatus osalejate arv aastast 17 - 19-ni /27/. Siia kuulusid peamiselt vene rahvusest üliõpilased. Märkimisväärne oli ka eesti soost üliõpilaste osa. Ühingu üheks asutajaliikmeks oli Paul (Pavel) Tamm, matemaatikaüliõpilane Juhan Simm astus ühingusse 1911. aastal /28/. 1912. aastal võeti liikmeiks arstiteaduskonna üliõpilased, hilisemad tuntud professorid Eduard Aunap ja Voldemar Vadi /29/.

Vene muusika huviliste üliõpilaste ühenduse sissetulekust andsid olulise osa üliõpilaste korraldatud kontsertõhtud. Oluliselt mõjutas ühingu kassa seisu professorite rahaline toetus, samuti annetused. Sissetulekud aastati ulatusid 112 rublast 1910. aastal kuni 356 rublani 1912. a. Ühe kontsertõhtu keskmine sissetulek oli 70 rubla ringis.

Muusikaharrastajate väljaminekud kujunesid üpris suurteks - tuli maksta üüritud ruumide eest. Kulutusi nõudis kontsertide korraldamine (kuulutuste trükkimine, saali üür, muusikainstrumentide üürimine jm.). Omajagu raha-võttis noodikogu täiendamine ja repertuaari hankimine. Põhikirja järgi eraldati osa sissetulekuist, vahel isegi 10 %, toetust vajavatele üliõpilastele. Siiski töötas ühing kõigil aastail

võlgadeta, iga aruandeaasta lõpuks jäi kassasse 40 - 50 rubla, 1910. aastal isegi 115 rubla /30/.

Muusikahuviliste käsutuses oli nn. liikuvat vara 300 rubla väärtuses. Raamatukogu ei olnud suur - 20 - 30 köidet, kuid lugemislauda käis kuus ajakirja. Aukartust äratavalt suur oli aga noodikogu - 516 numbrit /31/.

Ühingu töökoosolekutel kanti ette referaate vene muusikakultuuri ajaloost, muusikavooludest ja -teooriast. Teiseks töösuunaks oli võimaliku ja ilmaliku muusika viljelemine.

1908. aastal korraldatud kolmest kontserdist oli üks vene kirikumuusikast. Järgmisel aastal anti neli kontserti, kus kava aitasid täita ka külalissolistid. 1909. aastal muutusid populaarseks loengukontserdid, näiteks 1. detsembril toimus A. Rubinstein'i õhtu /32/.

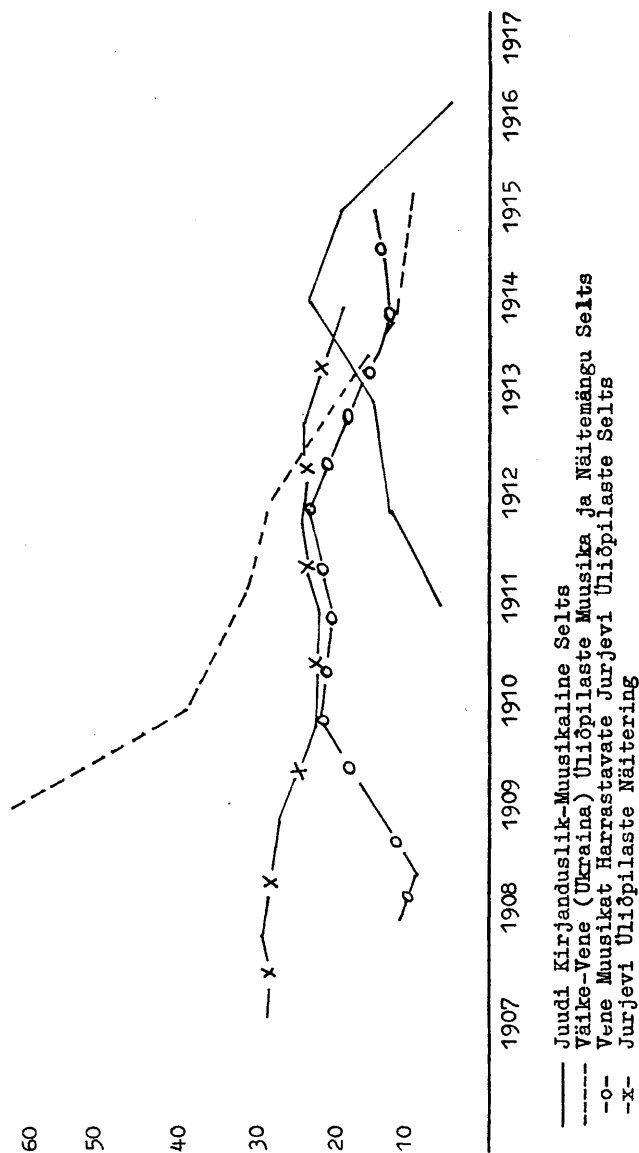
1911. aastaks oli korraldatud 26 muusikaüritust, ka järgmisel kahel aastal toimusid mitmed kontserdid ja muusikateooria õhtud "Vanemuises", "Bürgermusse" saalis ja ülikooli aulas. 1914. a. sügisest ühingu tegevus soikus, 1915. a. enam sisulist tegevust ei toimunud /33/.

Ühingusse koondus väike grupp muusikahuvilisi üliõpilasi, kelle huviobjektiks kujunes vene muusika varamu. Seltsi kontserttegevus oli ilmselt heal tasemel, sest muusiteeriti tolleaegse Tartu kõige kuulsamates kontserdisaalides ja arvuka publiku ees. Seda viimast tõendab ühingu küllaltki hea majanduslik seis. Ühing kujunes vene muusika populariseerijaks. Tartu üliõpilaste sügav muusikahuvi mõjutas kindlasti "Vanemuise" Seltsi muusikalavastuste ja kontsertide repertuaari.

Kõik käsitletud üliõpilasorganisatsioonid pidid üldjoontes tegelema üliõpilaste vaba aja sisustamisega ja tagama revolutsiooniliikumisse mittesekkumise. Nende kultuurhariduslike üliõpilasorganisatsioonide liikmeskonna kõrgseisu tuleb nentida 1912. - 1913. aastal (vt. joonis lk. 102).

Käsitletust võime järeldada, et 1905. - 1907. aastarevolutsiooni järgseil aastail aktiveerus üliõpilasliikumine kõigis oma avaldusvormides. Tartu üliõpilaste muusika- ja kirjandusringide tegevus ilmestas olulisel määral tolleaegset kultuurielu.

Tartu üliõpilaste kirjandus- ja muusikaringide liikmeskond a. 1907 - 1917

1. Sarapuu M. Eesti Üliõpilaste Seltsi "Ühendus" tegevus aastail 1906 - 1940. Trt., 1973. Diplomitöö. (Käsikiri TRÜ NSV Lõidu ajaloo kateedris.)
2. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 198, 297, 539, 608, 610, 669a, 670, 721; f. 402, nim. 10, s. 355.
3. Исаков С.Г. Сквозь годы и расстояния. Из истории культурных связей Эстонии с Украиной, Грузией, Латвией в XIX - начале XX века. Таллин, 1969, с. 78-82.
4. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет. Юрьев 1902, т. I, с. 584, 596, 387.
5. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет. Юрьев 1906, т. II, с. 194, 197.
6. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 624, l. 3 - 8p.
7. Tartu ülikooli ajalugu. Tln., 1982, II, lk. 296, 299.
8. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 610, l. 1 - 1p.
9. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 198, l. 2p, 11, 14, 16.
10. Ibid., l. 1 - 2.
11. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 297, l. 64 - 112.
12. Ibid., l. 106, 95 - 112.
13. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 198, l. 2 - 16.
14. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 539, l. 1 - 8.
15. Ibid., l. 20 - 29.
16. Ibid., l. 13, 23, 27.
17. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 721, l. 10.
18. Ibid., l. 1 - 6p.
19. Ibid., l. 9 - 17.
20. Ibid., l. 9, 15.
21. ENSV RAKA, f. 402, nim. 12, s. 60 - 64.
22. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 721, l. 18.
23. ENSV RAKA, f. 402, nim. 10, s. 355, l. 49.
24. Uue tõusu tõi 1911. a. Tartu muusikaellu "Vanemuise" muusikajuhiks valitud Peterburi Konservatooriumi kasvandik J. Aavik, kes võttis repertuaari vene klassikat, vokaal- ja kammermuusikat.
25. Auliikmeks valiti teiste hulgas ülikooli rektor V. Aleksejev.
26. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 669a, l. 1 - 2, 5.
27. Ibid., l. 9 - 19.
28. Ibid., l. 2, 9.
29. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 721, l. 12.

30. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 669a, l. 7 - 8.
31. Ibid., l. 11.
32. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 670, l. 43, 63, 285.
33. ENSV RAKA, f. 402, nim. 7, s. 669a, l. 19.

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI KODUMAA TUNDMAÕPPIMISE OSAKOND, SÜSTEEMAATILISE KODU-UURIMISE ALUSTAJA

V. Paatsi

Sajandi alguskümnend oli eesti kultuuriloo mõtteergas ja teguderohke. Kõikjal sündis midagi uut. Avalikkuse ette astus "Noor-Eesti" kirjanduslik rühmitus (1905), valmis "Vanemuise" teatrimaja, asutati Eesti Kirjanduse Selts (EKS) (1907) ja Eesti Rahva Muuseum (1909). Uued mõtted läksid liikvele ka Eesti Üliõpilaste Seltsis (EÜS). Juba 1907. ja järgmistel aastatel huvitus rühm seltsi liikmeid kodumaa ajaloost ja kavandas selle uurimiseks uut osakonda. Ergutavalt mõjus ajaloo huviliste koondumisele energiliselt tegutsev EKS-i ajalootoimkond ja EÜS-i teiste osakondade töö. 1911. a. kõnelesid Emil Arvi Saarimaa ja Lauri Kettunen EÜS-is soome üliõpilaste kodukohauurimisest ja rahvaharidustööst. "Postimehes" ilmus tõlkeartikkel kodukoha tundmaõppimise korraldusest Soomes /1/.

1911/12. õppeaasta algul jõudsid EÜS-i ajaloo huvilised liikmed lõplikult arusaamisele, et lisaks ülikoolis pakutavale on vaja tunda ka kodumaa minevikku. 30. oktoobril 1911 asutati EÜS-i ajaloo osakond, mille eesmärk oli "kodumaa ajaloo igakülgne tundmaõppimine ja üleüldiste ajaloo probleemide selgitamine" /2/. Kohustuti osalema ka teistes üldistes kodumaa tundmaõppimise töödes (näiteks kihelkondade uurimine), seega seati osakonna töö algusest peale laiemale alusele kui pelgalt Eesti ajalookaardile süvenemine. Et eesmärk oli kodumaa tundmaõppimine, otsustati sama aasta detsembris saata Julius Mark Viiburi kodukohapäevadele kogemusi saama. Kuuldut-nähtut vahendas ta "Postimehes", valgustades muu hulgas Soome kodumaa tundmaõppimise üldiseid põhimõtteid /3/. Esimesel aastal arutati töösuundi: ajalooallikate uurimist, arhiivide läbitöötamist, kirjanduse ja ajalehtede bibliografeerimist, haridust puudutavate teadete, vanavara ja murdesõnade kogumist jne. Peeti kaks kõnet, muretseti postkaarte ja raamatuid. Loomis aastal kasvas liikmete arv kümnelt kahekümne kolmele. 23. septembril 1912 /4/ nimetati ajaloo osakond ümber kodumaa ja selle mineviku tundmaõppimise osakonnaks, et "tööala ja huvid õigemini ära saaksivad tähendatud ja võimalik oleks nendelgi laialisest kodumaa tundmaõppimise tööst osa võtta, kes just puhtad ajaloolased ei ole" /5/.

1912/13. õppeaastal valmis üliõpilastel ajalehe bibliografeerimise kava, alustati küsimustiku koostamist ki-helkondade uurimiseks, korraldati soome keele kursus, peeti kuus kõnet, mis käsitlesid peamiselt Eesti ajalugu (näiteks Johannes Lauri "Kiviaeg Eestis", Alfred Nirk "Ühe külakooli ajalugu"). Villem Ernitsa ettekanne tundmatust ungarikeel-sest eesti rahvalaulude uurimusest ja Jaan Roosi "Põltsamaa minevik" ilmusid trükkis /7, 8/. Soomest saadi kingituseks kõik "Kotiseutu" aastakäigud; telliti mitmeid ajakirju. 1912. a. sügisel liituti EKS-i ajalootoimkonnaga ühiste kõ-neõhtute korraldamiseks. Kõnesid, millest enamiku lühikok-kuvõtted avaldas "Postimees", kuulati õppeaastal kaheksa (kaks üliõpilastelt). 1913. a. aprillis saatis EKS-i esi-mees Villem Reiman kodumaa tundmaõppimise osakonnale kirja, kus märkis, et "kodumaad tundma õpime kõige täielikumalt, kui kodumaad mööda ümber käime ja silmad kõrvad lahti hoiame, mis näha ja kuulda" /9/. Ta soovitas suvel ette võtta pikemaid teekondi mööda kodumaad ja pakkus välja kaks mars-ruuti. Suvel rändasidki mitmed üliõpilased mööda kodumaad. Osakonna aastaaruandes tähendati, et "oleks kahtlemata või-dud rohkem ära teha. Tuleviku jaoks ei tee osakond pilvini ulatuvaid plaanisid, kuid usub, et ta siiski midagi korda suudab saata ... /10/. 1912. a. ilmus mitu laiemat tä-hendusega kodu-uurimise artiklit. V. Ernits tutvustas kodu-kohauurimist Vjatka ja Kostroma kubermangus, Siberis /11/. Ajakiri "Kodu" (1912) avaldas kirjutise kodumaa tundmaõppi-mise korraldusest Soomes (Robert Boldt) ja Venemaal (Jaan Depman).

1913/14. õppeaastal saavutas üliõpilaste tegevus hari-punkti, koos EKS-i ajalootoimkonnaga korraldati neli kõne-õhtut, sealhulgas kaks Tartu ajaloost. Osakond pidas kuus koosolekut. Kuulati August Sildniku ettekannet Põhjasõjast ja V. Ernitsa aruannet Soome VII kodukohauurimise kongres-sist Hämeenlinnas. V. Ernits tutvustas kongressi tööd "Pos-timehes", ajaleht avaldas ka tema Soomes peetud kõne kokku-võtte "Kodukoha-uurimisest Eestis" /12, 13/. Et saada üle-vaadet eesti üliõpilaskonnast ning tihendada omavahelisi si-demeid, pöördus kodumaa tundmaõppimise osakond üliõpilaste ja üliõpilasorganisatsioonide poole üleskutsega saata osa-konnale 10. märtsiks andmed liikmete ja vilistlaste kohta /14/. See oli ühtlasi ettevalmistav etapp kodumaa uurimise korraldamiseks. 1914. a. mai lõpul ilmus "Üliõpilaste Lehes"

osakonna üleskutse üliõpilastele "Kodumaad uurima!", mis oli esimene katse Eestis teaduslikult põhjendada kompleksset kodu-uurimist ja selle vajalikkust /15/. Osakond soovitas kõigis üliõpilasseltsides kodumaa uurimine arutusele võtta ja sellekohane osakond või toimikond asutada /16/. "Iga üliõpilane, kes oma ülesannet tõsiselt võtab, l e i a b k o h a meie üliõpilaste ühistes püüetes, meie ühises kodumaa uurimistöö!", nii lõppes üleskutse /18/. Sellele järgnes metoodiline juhend "Kihelkondi kirjeldama!", millest valmistati 1000 äratõmmet. Kava hõlmas 11 teemade ringi (piirid, loodus, ajalugu, rahvas, usk, kõlblus, haridus, kunst jne.). Kõige tähtsamateks allikateks peeti isiklikke tähelepanekuid, järgnesid rahvamälestuste kogumine, arhiivid ja trükised. Soovitati alustada üksikküsimuste läbitöötamist, mille kaudu jõutakse kihelkondade ajaloo koostamisele. Peeti vajalikuks asutada kihelkonna uurimise seltsid /19/. Koostöös Eesti Rahva Muuseumi ja "Noor-Eesti" Raamatukogude Korralduse Osakonnaga valmis ajalehtede bibliografeerimise kava, mida aitasid täiendada Oskar Kallas, Matthias Johann Eisen, Peeter Põld, V. Reiman, Heinrich Koppel, Johannes Aavik jt. Kavas rõhutati ajalehtede kui kultuuriloolise varaaia läbitöötamise vajadust. Ühiselt tegutsedes loodeti töö lõpetada kahe-kolme aastaga ja avaldada trükitud nimekiri. Kava ennast trükiti 1500 eksemplari (neist 1000 "Üliõpilaste Lehe" nr. 3/4 kaasandena). Üleskutse "Kodumaad uurima!", kihelkondade kirjeldamise ja ajalehe bibliografeerimise kava annavad kodu-uurimisele ühtse metoodilis-kompleksse lähtekoha. Alanud I maailmasõda aga takistas suuresti osakonna plaanide elluviimist, siiski bibliografeerisid üliõpilased August Kolga eestvedamisel suvel seitse aastakäiku "Postimeest". Arnold Sihver ja mõned teisedki töötasid kihelkonna- ja vallaarhiivides.

1914/15. õppeaastal pidas osakond kaheksa koosolekut, kus kõneldi rahvuslikust ilmavaatest (V. Ernits), rahvuslikust assimileerumisest linnades (Hans Kruus), sõdadest kodumaal (Jaan Järve), Läänemere-maade ajaloolisest minevikust ja olevikust, eesti elu kujutamisest "Kalevipojas" (A. Sihver), maa-alustest teedest ja labürintidest (M. J. Eisen). Trükkiks oli eesti üliõpilaste nimekiri, kuid sõja tõttu lükkus selle avaldamine edasi. 5. jaanuaril 1915 otsustas "Üliõpilaste Lehe" kaastöölise koosolek nimekirja avaldada. Ajakirja toimetus pöördus veel kord üliõpilaste ja vilistlaste poole üleskutsega, et saada andmeid nimekirja täiendamiseks

/20/. "Eesti üliõpilaste ja vilistlaste üleüldine nimekiri", aegumata väärtusega allikas meie kõrghariduse ajaloos, ilmus "Üliõpilaste Lehe" 3/4. numbril lisana ja eritrükina. Ka nimekirjal põhinevad kokkuvõtted ilmuvad V. Ernitsa sulest ajakirjas (1915, nr. 7 ja nr. 8). Mainitud koosolekul selgus, et kodumaa tundmaõppimine leidis igal pool vastukaja, ent ülesannete rohkus ja rasked olud takistasid tööle asumist. Arvati, et uurimistöö korralduse ja ainelise külje peaksid enda kanda võtma vanemad teaduslikud seltsid. Kodumaa tundmaõppimise osakond teebki vaebruaris EKS-i eestseisusele ettepaneku, et see kihelkondade uurimist ja ajalehtede bibliografeerimist "vaimliselt ja varanduslikult" toetaks. Eestseisus otsustas jõudumööda abiks olla ja arvas, et kodumaa tundmaõppimise toimikond võiks üliõpilastega koos töötada /21/. Kahe kodumaa tundmaõppimise ühenduse koosolekul 8. märtsil 1915 asutati "Eesti Ajalehe Bibliografia Kapital", mille juhatusse valiti V. Ernits, A. Kolga ja A. Sihver. Kapitali juhatus palus EKS-i eestseisuselt 100 rubla, kuid viimane ei saanud aineliste raskuste pärast esialgu seda soovi täita. Aasta lõpuks oli bibliografeeritud umbes 11 aastakäiku "Postimeest" ja osalt muudki perioodikat, välja kirjutatud 30 000 kaarti. Rahapuudus seiskas töö ja isegi tehtud kulusid ei suudetud tasuda /22/. Sõsarosakonnad arutasid ka kihelkondade uurimist ja kodumaa kaardi väljaandmist. 1915. a. algatas kodumaa tundmaõppimise osakond EÜS-is mõtte koguda andmeid sõja ja selle mõju kohta Eestis ning esitas vastava kava. Osakonna ülesandel toimetab V. Ernits seltsi IX albumi "Rahvusküsimus I", mis äratas elavat huvi. Sõda mõjus aga pidurdavalt ka osakonna tööle.

1915/16. õppeaastal kuulati M. J. Eiseni kõnet Järva-Jaani prohvetist, H. Kruusi ettekannet ühiskondlikust mõttest 1915. a. Jüri Vaimel rääkis Monroe'st ja tema õpetusest Eestis, V. Ernits kõneles eesti ja vene keele vahekorras. Tegevusaruandes märgiti, et osakond kannatas tööjõu puuduse all, jäi ära vilistlastega ühine väljasõit Otepäale, ei edenenud ajalehtede bibliografeerimine, suri osakonna juhataja A. Sihver /23/.

Järgmise õppeaasta suurim ettevõtte on osakonna viieaastase tegevuse tähistamine. Sellel koosolekul andis A. Sildnik ülevaate kodumaa tundmaõppimise tööst seltsis viimase kümne aasta jooksul, M. J. Eisen rääkis kivistunud inimestest ja loomadest ning Helmi Neggo rahvuslikust stiilist. Osa-

konnas kuulati ära ka J. Aaviku "Kodumaa murrete ja kirja-keele vahekorra" ja "Mis tuleks eesti keele arendamiseks teha", J. Teinmanni "Üliõpilastüübid uuemas eesti kirjan-duses", V. Ernitsa "Tõug ja stiil" ning H. Neggo "Kujutava-te kunstide sündimisloost". A. Sildniku ja J. Teinmanni re-feraadid ilmusid "Üliõpilaste Lehes" /1, 24/. Korraldati ka soome keele kursus ja alustati teadete kogumist akadeemili-se pere sõjast osavõtu kohta /25/. Järgnevad pöördelised sündmused kisivad üliõpilased kodumaa uurimisest kõrvale. Tegutsetakse veel hooti, kui selleks aega leitakse. 1918. aasta teise semestri algul rääkis V. Ernits ülikooli tege-vuse väljavaadetest ja K. Tasa rahvustundest Eestis. Alg-kooliõpetajate ja ülikooli suvekursustest osavõtjate seas levitati kihelkondade kirjeldamise juhendit.

1920 - 1921 arutati töökava (kõned, albumite väljaand-mine), kuid aineliste takistuste ja liikmete väikese arvu (9) ning nende passiivsuse tõttu takerdus asi lõplikult /26/.

Kodumaa tundmaõppimise osakonna tehtu on siiski jääv meie kultuuriloos ja kodu-uurimises. Osakonnal oli kõige rohkem liikmeid 1916/17. õppeaastal - 65, neist tegusaid muidugi vähem. Osakond ja EKS-i samanimeline toimikond võr-susid eesti ajaloo uurimise pinnalt. Sellel perioodil eden-dasid kodu-uurimist eelkõige humanitaarteaduste esindajad, alates 1920. a. said selleks loodusteadlased. Osakonna te-ket ja tegevust mõjutas oluliselt Soome kodu-uurimisliikumine. Üliõpilaste ettevõtmisi takistas nende killustatus pal-jude tööde vahel, materiaalsete võimaluste kasinus, eriti aga puhkenud Esimene maailmasõda. Kuigi koostöö vajadus oli kõigile selge, ei suudetud luua eriti tegusaid sidemeid va-nemate organisatsioonidega ega moodustada ühist keskkorral-dust, kes oleks suunanud ja koordineerinud ettevõtmisi. EKS-i sõsarosakond - loodusteaduste osakond - lükkas koguni tagasi ettepaneku osaleda kihelkondade uurimisel. Osakonna töös löid kaasa mitmed toonased haritlased ja hilisemad tead-lased M.J. Eisen, H. Kruus, J. Aavik, V. Ernits, Gustav Vil-berg. Üliõpilased andsid tõhusa panuse meie kodu-uurimise eesmärkide selgumisse ja organisatsioonilisse kujunemisse, mis aitas oluliselt kaasa 1920. a. reorganiseeritud EKS-i kodu-uurimise toimikonna viljakale tegevusele Johannes Gab-riel Granö juhtimisel.

A l l i k a d . K i r j a n d u s .

M ä r k u s e d

1. E., V. Kodumaa tundmaõppimise liikumine Soomes. - Postimees, 1911, 14. (27.) veebr.
2. S-k., A. Kodumaa tundma õppimise tööst viimse kümne aasta jooksul Eesti Üliõpilaste Seltsis. - Üliõpilaste Leht, 1916, nr. 7/8, lk. 226. Vt. ka ENSV RAKA, f. 1767, nim. 1, s. 71, l. 55 - 56.
3. Osavõtja. Kodumaa päevad Viiburis, 26. - 27. märtsil. - Postimees, 1912, 7. (20.) apr.
4. Osakonna loomiskuupeevaks tuleb arvata 30. oktoobrit 1911, nagu tegid seda toonased liikmed ise. 23. septembril 1912 muudeti üksnes nime, mis vastas täpsemalt töö sisule. Seni käibinud 23. veebruar 1912 on ekslik /6/.
5. Eesti Üliõpilaste Seltsi aruanne 1911 II ja 1912 I poolaasta kohta. Trt., lk. 32 - 33.
6. Bilart J. Tartu eesti kodu-uurimise ajaloo. - Rmt.: Kodulinn Tartu: Artiklite kogumik. Tln., 1980, lk. 158.
7. Ernits V. Üks seni meil tundmata madjarikeelne Eesti rahvalaulude uurimine. - Rmt.: Sirvilauad: Eesti Rahva Tähtsraamat 1913. Trt., 1912, lk. 46 - 54.
8. Roos J. Põltsamaa minevik: Väikesed kirjatükid. Trt., 1914 (kaanel 1913), nr. 1. - 31 lk. Sama - Sirvilauad. Eesti Rahva Tähtsraamat 1914. Trt., 1913, lk. 26 - 52.
9. KM KO, f. 105, M 71 : 1, lk. 1 - 4.
10. Eesti Üliõpilaste Seltsi aruanne 1912 II ja 1913 I poolaasta kohta. Trt., lk. 30.
11. E., V. Kodukoha uurimine. - Postimees, 1912, 16. (29.) okt.
12. Seitsmes Soome kodukoha uurimise kongress Hämeenlinnas 16. - 18. jaan. s.a.u.k.j. - Postimees, 1914, 11. (24.) jaan., 17. (30.) jaan., 20. (2. veebr.) jaan., 12. (25.) veebr., lisaleht.
13. Postimees, 1914, 14. (27.) veebr., lisaleht.
14. E.Ü.S-i K.T. Osakond. Üleskutse. - Üliõpilaste Leht, 1914, nr. 1, lk. 30 - 31.
15. Järv V. Inimene ja kodu. - Rmt.: Kodu-uurimise ajalooost Eestis. Tln., 1977, lk. 86.
16. Juba 1913. a. lõpul juhiti üliõpilaste tähelepanu vajadusele ühiselt kodumaad uurima asuda /17/.

17. Kodukoha uurimise sõber. Tööd meie noortele. - Postimees, 1913, 11. (24.) okt.
18. Eesti Üliõpilaste Seltsi Kodumaa Tundma Õppimise Osakond. Kodumaad uurima! - Üliõpilaste Leht, 1914, nr. 34, lk. 54 - 57.
19. E.Ü.S-i Kodumaa Tundma Õppimise Osakond. Kihelkondi kirjeldama! - Üliõpilaste Leht, nr. 3/4, lk. 57 - 63.
20. Üleskutse endistele ja praegustele üliõpilastele. - Üliõpilaste Leht, 1915, nr. 2, lk. 34 - 36. Sama. - Postimees, 1915, 8. (21.) apr.; jt. ajalehed.
21. KM KO, f. 16, M 6 : 1, lk. 316.
22. Veski J. V. Kodumaa Tundmaõppimise Toimikond. - Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat VIII (1915). Trt., 1916, lk. 27.
23. Eesti Üliõpilaste Seltsi aruanne 1915. II ja 1916. I poolaasta kohta. Trt., lk. 17.
24. T-n., J. Üliõpilastüübid Eesti uuemas ilukirjanduses. - Üliõpilaste Leht, 1916, nr. 6, lk. 156 - 166.
25. ENSV RAKA, f. 1767, nim. 1, s. 74, 1, 2. 19.
26. Samas, l. 51, 89.

**AJALOOLANE OTTO LIIV TARTU ÜLIKOOLI
TEADUSLIKU STIPENDIAADINA**

T. Rosenberg

1985. aastal täitub 80 aastat filosoofiadoktor Otto Liivi sünnist. Riigi Keskarhiivi juhatajana (1929 - 1941), "Ajaloolise Ajakirja" peatoimetajana (1937 - 1940) ja Tartu ülikooli õppejõuna (1934 - 1941) jõudis Otto Liiv lühikese, kuid väga intensiivse ja viljaka elu jooksul jätta püsiva jälje eesti ajaloolisteadusse uurijana ja õpetajana, eesti arhiivinduse ühe rajajana ja teaduselu organisaatorina. Paraku pole seni O. Liivi elutöö vaagimisel nekroloogi tasemest sügavamale jõutud ^{1/}. Käesoleva artikli ülesandeks on käsitleda üht perioodi O. Liivi tegevusest - tema teadlaseks kujunemist, mis pakub andmeid ka Tartu ülikooli teadussidemete kohta 1920. aastate lõpul.

Otto (Otu) Aleksandri p. Liiv sündis 6. sept. 1905 Narvas aiatöölise-väikekaupmehe pojana. Üldhariduse omandas ta 1912 - 1918 Narva kommerskoolis ja Narva poeglaste gümnaasiumis ning 1919 - 1923 Tallinna linna poeglaste (Gustav Adolfi) gümnaasiumis õppides. 10. sept. 1923 - 2. dets. 1927 oli O. Liiv Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna üliõpilane, õppides üldist ning Eesti ja Põhjamaade ajalugu, rahvaluulet, etnograafiat ja arheoloogiat. Tänu väga heale edasijõudmisele ja kehva majandusliku olukorra tõttu oli ta alates 1925. a. õppemaksust vabastatud.

Üliõpilasaastail huvitus O. Liiv küllalt tõsiselt filosoofiast ja ühiskonnaprobleemidest, võttes osa mitme radikaalsema suunitlusega üliõpilasorganisatsiooni tööst. O. Liivi demokraatlik meelsus, mille ta säilitas elu lõpuni, leidis ülikoolipäevil väljendust kaasalöömises marksistliku Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi (suleti valitsuse poolt 1924. a. lõpul) ja ateistliku Eesti Vabamõtlejate Ühingu "Humanitas" (asutati 1926. a.) tegevuses, samuti kuulumises üliõpilasseltsi "Veljesto" liikmete (1925 - 1927) ja vilistlaste (1928 - 1940) hulka ^{2/}. Kodanluse poliitilistest parteidest ja organisatsioonidest hoidus O. Liiv kõrvale, seda ka pärast ülikooli lõpetamist. Seevastu lülitus noormees väga aktiivselt mitmete teadus- ja kultuuriseltside tegevusse. Juba gümnaasiumiõpilasena oli O. Liiv 1922. a. suvel Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) kodu-uurimis-

toimkonna ülesandel alustanud andmete kogumist kodukihelkonna Lüganuse kirjeldamiseks /3/. Seda tööd jätkas ta rahvalaule, pärimusi ja mälestusi kogude järgmistelgi suvedel. Suulisi ja kirjalikke andmeid kodukandi Virumaa ajaloo kohta kogus ta ka Virumaa üliõpilaskogu kodu-uurimistoimkonna juhatajana /4/. Kodu-uurimise kaudu jõudis O. Liiv samm-sammult teadusse. 1924. a. ilmus temalt esimene pikem artikkel - "Mõningaid mälestusi ja sõnalisi traditsioone Lüganuse kihelkonnast" ("Eesti Kirjandus", nr. 8). 1925. aastast hakkas O. Liiv üha nobedamalt avaldama sõnumeid Akadeemilise Ajaloo Seltsi (AAS) ettekandekoosolekute kohta, ajalookirjanduse ülevaateid ja arvustusi ning kultuuriloolisi kirjutisi ajalehes "Vaba Maa", ajakirjades "Eesti Kirjandus", "Ajalooline Ajakiri" ja mujal. Ülikooli lõpetamise ajaks oli O. Liivi sulest ilmunud üle 20 artikli. 1926. aastast sai hea sulega noormehest ka tollase keskse ajalooteadusliku väljaande "Ajalooline Ajakiri" toimetuse liige. Hiljem, juba nimeka teadlasena, sai O. Liivist selle ajakirja peatoimetaja (1937 - 1940).

Aktiivselt võttis O. Liiv osa AAS-i tegevusest. Nii koostas ta oma sõbra N. Treumuthiga (Loone) 1926. aasta Eesti ajalookirjanduse bibliograafia rahvusvahelise väljaande (International Bibliography of Historical Sciences. First Year - 1926. Washington, 1930.) jaoks. 1926. a. jaanuaris esines O. Liiv AAS-is ulatusliku ettekandega "Jooni Lüganuse minevikust kirikukroonika järgi" (ilmus "Eesti Kirjanduses" nr. 1 - 3) ja 1927. a. veebruaris ettekandega "Vene element Alutagusel sajandite kestes". Huvist kodunurga ajaloo vastu kasvaski välja O. Liivi magistritöö "Vene asustusest Alutagusel XVI sajandi teisest poolest XVIII sajandi esimese veerandini" (ilmus trükist 1929. a. algul), mille eduka kaitsmise järel 30. novembril 1927 ta tunnistati ülikooli lõpetanuks magistrikraadiga Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal /5/. Selles rohkel kirjandusel ja mitme arhiivi allikmaterjalil põhinevas asustusajaloolises uurimuses ilmnesisid O. Liivile iseloomulikuks saanud põhjalik allikakasutus, suur faktitäpsus, lakooniliselt selge sõnastus ja erapooletu käsitlusviis.

Suureks plussiks noorele ajaloolasele oli hea keelteoskus. Ülikooli lõpetamisel valdas O. Liiv peale emakeele saksa, rootsi, soome ja vene keelt, millede oskust ta hiljem veelgi täiendas. Neile lisandusid gümnaasiumis õpitud

ladina ja prantsuse ning juba 1930. aastail mingil määral omandatud poola ja läti keel. Magistritöö oli valminud prof. A. R. Cederbergi juhendamisel, kelle mõju O. Liivi (nagu muide mitme teisegi tollase noore ajaloolase, näiteks J. Vasara, E. Blumfeldti, A. Soomi, R. Kenkmaa) teadlaseks kujunemisele oli määrav. Teiseks teadlaseks, kelle osa O. Liivi suunajana märkimisväärne, oli väljapaistvaim eesti asustaja linnaajaloo uurija, arhivaar ja arheograaf dr. P. Johansen.

Veel enne ülikooli ametlikku lõpetamist oli O. Liiv asunud Tallinna, alustades 1. juunist 1927 töötamist Tallinna Linnaarhiivis (TLA) selle uuema osakonna korraldajana (kuupalgaga 100 krooni). Põhjalikult tutvus O. Liiv ka TLA vana osakonnaga, alustades seal linnaarhivaari O. Greiffenhageni ja eriti tema abi dr. P. Johanseni juhatusel tutvumist XIII - XVI sajandi ladina ja alamsaksa paleograafiaga ning teadusliku arhiivikorraldusega. Tallinna periood, mis kestis üle aasta, kujunes O. Liivile üsna pingeliseks. Prof. A. R. Cederberg, arvestades noormehe võimeid ja kalduvusi, oli ilmselt teda suunates juba varem näinud O. Liivi enda võimaliku järglasena, kes viiks ellu ka tema poolt üksikasjalikult väljatöötatud Eesti arhiivinduse arendamise kava. A. R. Cederbergi ja P. Treibergi initsiatiivil kinnitas Tartu ülikooli valitsus O. Liivi alates 1. jaanuarist 1928 kaheks aastaks ülikooli teaduslikuks stipendiaadiks Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal kõrvalülesandega tutvuda ka arhiivindusega. O. Liivi lähemaks uurimisteemaks kinnitati Tallinna kaubandusolud XVII sajandi viimastel aastakümnetel /6/. Vastavalt määrusele oli stipendiaat õppeaja lõppemise järel kohustatud kaks korda nii pika aja vältel, kui ta abiraha sai, oma erialal ametis olema, kõigepealt ülikooli vajadusi arvestades. Stipendiaadiaeg kestis tavaliselt kaks aastat, millest tavaliselt aasta võimaldati välismaa teadusasutustes töötada (ajaloolastest kasutasid seda võimalust näiteks J. Vasar, E. Blumfeldt jmt.). Vaid mõjuvatel põhjustel võis ülikooli valitsus stipendiaadiaega kuni kolme aastani pikendada. Stipendiaat oli kohustatud ülikooli valitsuse poolt kinnitatud töökavast kinni pidama ja iga poolaasta järel tehtud tööst teaduskonnale aruande esitama, mille kinnitamise korral stipendiaadiaeg jätkus /7/. Tänu sellele korrale on isiklike toimikute põhjal võimalik saada üksikasjalikku ülevaadet peaaegu kõigi tollaste stipendiaatide ettevalmistusest.

Stipendiaadiks saades taotles O. Liiv ülikoolilt luba eelolevaks semestriks Tallinnasse jääda, et koguda väitekirja materjali TIA-s, samuti luba jääda TIA teenistusse edasi, et paremini süveneda arhiivindusse. Vastava loa ta sai gi ning jätkas uurimistöö kõrval 1. jaanuarist kuni 1. juulini 1928 tööd TIA praktikandina, kulutades arhiivi juhtkonna loal selleks 2 - 3 tundi päevas ja säilitades sama palga mis varem. Praktikandina tuli tal arhiivi uuemas osakonnas korraldada mitmeid fonde, koostada registreid, dateerida ürikuid, valmistada regeste ladina ning alamsaksakeelsete pärgamentürikute jaoks. Selles töös olid tal kõrgeltkvalifitseeritud juhendajad P. Johanseni ja O. Greiffenhageni näol. TIA-s kogetust ja sealsetest korrastustöödest kirjutab noor arhivaar 1928. a. talvel pikema ülevaate "Ajaloolisele Ajakirjale" (nr. 1), mis oli esimeseks tema rohkestest arhiivindusalastest töödest. 1928. a. esimesel poolaastal jätkas O. Liiv ka eelmisel sügisel alustatud ajalootundide andmist Tallinna poeglaste kaubaduskoolis. O. Liivi põhitegevuseks sel etapil oli siiski töö väitekirja materjaliga. Ta suutis läbi töötada peamise kättesaadava teemakohase kirjanduse ja TIA-s leiduva rohke allikmaterjali ning esines selle põhjal 1928. a. kevadel kahe ettekandega. Edasise töö seisukohalt olulisemaks sammuks oli kirjavehetusse astumine mitmete arhiividega Soomes, Rootsis, Taanis, Saksamaal, Hollandis, Prantsusmaal, Lätis ja NSV Liidus, selgitamaks väitekirja ainekse puudutava materjali olemasolu ja ulatust. Selliselt ettevalmistatuna asus O. Liiv aastast väliskomandeeringut taotlema, planeerides töötada sellest kolm kuud Soomes, neli kuud Rootsis, neli kuud Saksamaal ja ühe kuu Taanis. Ülikooli valitsus rahuldaski O. Liivi palve, kinnitades ta 18. mail nn. välismaa stipendiaadiks üheks aastaks arvates 1. oktoobrist 1928 /8/.

Määratud aastasest välismaastipendiaadi ajast õnnestus O. Liivil tegelikult ära kasutada ainult 10 kuud. 1928. aasta oktoobri algusest kuni detsembri lõpuni viibis O. Liiv Soomes, kus ta hoidis pidevalt kontakti prof. A. R. Gederbergiga, kes lahkus Tartu ülikooli teenistusest 1928. a. septembris. Helsingi ülikooli professorina äitas ta järgnevalt igati kaasa soome ja eesti ajaloolaste lähendamisele. Tema vahendusel tutvus O. Liiv juhtivate soome ajaloolaste ja arhivaaridega, külastas mitme ajalooseltsi koosolekuid ja viibis Helsingi ülikooli loenguil (kuulates nimekat Soo-

me kultuuriajaloolast prof. G. Suolahtit). Soomes alustas O. Liiv tööd Helsingi ülikooli raamatukogus, lugedes kirjandust Soome rannikulinnade ja -kihelkondade olude ja majanduse kohta, jälgimaks nende suhteid Eestiga. Ühtlasi valmistus O. Liiv ka suuliseks doktorieksamiks. Allikmaterjali otsinguil töötas ta üsna edukalt Soome Riigiarhiivis ning leidis materjalile lisa ka Helsingi magistraadi arhiivis ja Sõjaarhiivis. Et uuritava ajastu rahasüsteemis ja mõõdukus selgusele jõuda, kasutas O. Liiv soodsat võimalust Helsingi ülikooli rahakabinetis töötamiseks ja selle ala spetsialistidega konsulteerimiseks. Soomes viibimise tulemusena hakkas O. Liiv juba Helsingis kirjutama artiklit eesti-soome kaubasuhetest XVII sajandi lõpul, mis valmis järgmise aasta algupoolel ("Ajalooline Ajakiri" 1929, nr. 1-2). Omajagu aega võttis ka peatselt ilmuva magistratöö jaoks lõpupeatüki kirjutamine ja korrektuuripoognate lugemine. Kõige selle kõrval leidis O. Liiv aega ka Soome arhiivindusega tutvumiseks /9/.

Puhanud aastavahetuse Tallinnas, sõitis O. Liiv 1928. a. jaanuaris Turu kaudu Stockholmi. Rootsis viibis O. Liiv üle nelja kuu. See aeg möödus O. Liivi teema seisukohalt väga rikastes Rootsi arhiivides töötades. Arhiivide kõrval kasutas O. Liiv ka Kuninglikku raamatukogu ja Uppsala ülikooli raamatukogu. Rootsis koostas O. Liiv kogutud materjali põhjal ka väitekirja täpsema kava, mis nägi materjali rohkest tingituna uurimuse jaotamise kahte ossa: üldosaks ja eriosaks. Neist üldosa ehk kavatsetav väitekirj pidi andma pildi Tallinna kaubanduspoliitikast XVII sajandi lõpul, kaubaturgude võitmise katsetest, Tallinna kaubanduse üldkorraldusest ja iseloomust, kaubandusalasest seadusandlusest ja kaubandusliku mõjupiirkonna ulatusest. Üldosa pidi olema aluseks töö hiljem järgnevale eriosale, mis iseseisva uurimuseks oleks käsitletud Tallinna kaubanduse eriküsimusi sel ajajärgul, nagu kaubandussuhted, toll, litsents, mõõdukus, rahandus, ekspordi, impordi ja transiidi vahekorrad jne. Üldjoontes sellist ülesehitust O. Liivi doktoriväitekirj, mis oli osaks väga ulatuslikuna kavandatud, kuid lõpetamata jäänud uurimusest, hiljem ka järgis, ehkki väitekirja teema territoriaalselt ja kronoloogiliselt laienedes haaras lõpuks kogu Eesti ala kaubandust ja põllumajandust XVII sajandi teisel poolel /10/.

O. Liivi nagu teistegi välisstipendiaatide elu oli vä-

ga pingeline, aja piiratuse ja materiaalse kitsikuse tõttu suurt eneseületamist ja -piirangut nõudev. Ehkki nn. välismaa stipendium oli nominaalselt kaks korda kõrgem kui kodumaal makstav (Eestis maksti 90 krooni kuus, välismaal olivatele 540 krooni korraga kolme kuu kohta), ei jätkunud sellest ja peaaegu kõik välismaastipendiaadid palusid ülikooli valitsuselt lisatoetust. Kui elu Soomes oli olnud Eesti olude sarnaselt suhteliselt odav, siis Rootsis, Taanis ja Saksa maal oli elukallidus märksa kõrgem ning stipendiumist, mis oli O. Liivile ainsaks sissetulekuallikaks, jätkus vaevu lihtsa korteri ja söögi tarvis. Nii pidi O. Liiv Rootsis korteri eest, mis ebamugav ja külm oli, maksma 57 krooni kuus, ning seda võis veel odavaks pidada. Et O. Liivi töökava nägi ette arhiivide korraldusega tutvumist ning materjalide kogumist paljudes linnades, siis läksid tema reisikulud väga suurteks. Ainult tungiva ning põhjendatud palve peale leidis ülikool lõpuks Haridusministeeriumi loal võimaluse talle "Eesti Reisibüroo" kalkulatsiooni järgi reisikuludeks 260 krooni ja 85 senti toetust määrata /11/.

13. maist kuni 1. juunini viibis O. Liiv Kopenhaagenis, tutvudes Taani Riigiarhiivis leiduva ainekuga ning Kuninglikus raamatukogus Öresundi tolliolusid käsitleva kirjandusega. Järgneva turnee eesmärgiks oli tähtsamate Põhja-Saksa linnade arhiividega tutvumine. Külastanud nädala jooksul riigiarhiive Lübeckis ja Hamburgis ning Münsteri linnaarhiivi, tegi O. Liiv nädalase põike Pariisi. Seal tutvus ta Rahvusarhiivi paleograafia muuseumiga ning töötas Rahvusraamatukogus kirjandusega, mis käsitles Prantsusmaa ja Põhjamaade kaubanduslikke vahekordi XVII sajandi lõpul.

Juuni keskpaigast alates elas O. Liiv kuu aega Berliinis. Siin tutvus ta arhiivikorraldusega Saksa Riigiarhiivis Potsdamis ja Preisi Salajases Riigiarhiivis Berliin-Dahlemis, uurides ka, millist Eestit puudutavat materjali seal leidis.

Juba Kopenhaagenis olles oli O. Liiv taotlenud ülikoolilt oma töökava muutmist ning määramist vahepeal kodumaa stipendiaadiks 1. augustist alates, loaga aastasest välis-stipendiumist kasutamata jäävat kaht kuud kasutada hiljem kuuajaliseks reisiks NSV Liitu ja sama pikaks viibimiseks Rootsis. Seda ülikooli valitsus talle ka lubas. Naasnud 24. juulil 1929 Berliinist kodumaale, jätkas O. Liiv kogutud materjali läbitöötamist. Selleks ajaks oli ülikool omalt poolt

astunud vajalikud sammud, et O. Liiv saaks üheks kuuks teadusliku komanderingu NSV Liitu Moskva ja Leningradi arhiivides väitekirja materjali kogumiseks ning sealse arhiivindusega tutvumiseks /12/. Asjaolud kujunesid aga nii, et tuli soovitus varem asuda Eesti Riigi Keskarhiivi (ERKA) etteotsa. 6. juulil 1929 määras haridusminister O. Liivi ERKA juhataja kohusetähtjaks alates 1. oktoobrist. 24. aprillil 1933 kinnitati O. Liiv valitsuse otsusega ERKA juhatajaks /13/.

ERKA juhataja kohale asumisega ei katkenud O. Liivi suhted ülikooliga. Paludes 6. septembril 1929 end seoses uue ametiga teadusliku stipendiaadi kohalt vabastada, kirjutas ta: "Et mul kohustus ja soov on tulevikus oma otsema tegevuse kõrval kasulik olla Tartu ülikoolile..., palun nimetada mind ülikooli juurde ... diplomeeritud edasiõppijaks alates 1. oktoobrist." /14/. Nimetatud staatus on võrreldav tänapäevase kraaditaotleja omaga. Uus töökoht nõudis talt aga siiski enamuse ajast ja jõust, mistõttu doktorieksamiks valmistumisel ja väitekirja kallal töötamisel sai ta kasutada ainult õhtutunde ning osalt suvepuhkust. Liiga pingeline töö andis peagi tunda O. Liivi niigi viletsas tervises, mille pärast arstid olid kunagi keelitanud teda üldse ülikooli astumisest loobuma, pidades tema eluaastaid ja töövõimalusi kasinaiks. Nii oli O. Liiv 1930. a. suvel kuu aega haiguspuhkusel ja pidi ka järgmisel suvel haiguspuhkusele jääma, kuna silmanärvide väsimus avaldus sagedastes tõrkavates peavaludes ja nägemise halvenemises. 1931. aasta oktoobris sooritas O. Liiv siiski edukalt range komisjoni (Helsingist selleks kohalesõitnud A. R. Cederbergi, P. Treibergi ja G. Suitsu) ees suulise doktorieksami. 1932. a. maisjuunis võimaldas Haridusministeerium O. Liivil veel kuu aega väitekirja jaoks täiendavat materjali koguda ja kontrollimiseks Stockholmis Rootsi Riigiarhiivis töötada ning samal eesmärgil mõned päevad Riias Läti Keskarhiivis käia. 1933. aastast hakkas omajagu aeg nõudma perekond - jaanuaris abiellus O. Liiv ülikoolis võõrkeeli õppiva Irene-Martha Vedleriga ja novembris sündis neil poeg Henn. Pingeline töö väitekirja kallal jõudis viimaks lõpule märtsis 1935. 11. mail 1935 tunnistas filosoofiateaduskonna nõukogu O. Liivi väitekirja "Eesti ala majanduslik olukord XVII sajandi lõpul. Üldine ülevaade, teraviljatoodang ja kaubandus" (ilmus samal aastal saksa keeles) eest filosoofiadoktoriks Eesti ja Põh-

jamaade ajaloo alal. O. Liivi monograafialet anti väga kõrge hinnang ligi 20 retsensioonis nii kodu- kui välismaal, tõstes esile käsitlese uudsust, laiahaardelisust ja põhjalikust ning tähtsust kogu Euroopa majandusajaloo uurimise seisukohast. Tööd hinnati kõrgema preemiaga Eesti ajaloo kapitali poolt 1935. aastal (300 kr.) ja täiendavalt Kultuurkapitali poolt 1937. aastal (100 kr.) /15/. O. Liivi nimetatud töö on üldse kodanliku Eesti ajaloolaste monograafialet üks paremaid ja sellele on viidanud väga paljud ajaloolased, sealhulgas nõukogude uurijad.

Teadlasena küpsuse saavutanud O. Liivile kujunes 1930. aastate teine pool eriti viljakaks. Doktoritöö järel ilmus talt 1938. aastal kolmanda monograafiana "Suur näljaaeg Eestis 1695 - 1697" (lisana valimik dokumente). O. Liivi tähtsamate tööde hulka kuuluvad ka mahukad peatükid üldistavas teoses "Eesti majandusajalugu I" (1937) ja tema toimetatud "Eesti ajaloo" III köites (1940), milles käsitletakse XVII sajandi Eesti majandus- ja kultuuriolusid. O. Liiv oli üks neid teadlasi, kelle kodanlik-objektivistlikud uurimused aitasid deidealiseerida vanemate eesti ajaloolaste kultiveeritud kontseptsiooni "vanast heast rootsi ajast". O. Liivi üldnimetatud peateostele lisandub rohkesti uurimuslikke artikleid Eesti ja naabermaade ajaloost ja arhiivindusest nii Eesti kui ka välismaa teaduslikes väljaannetes, hulk populaarteaduslikke artikleid, arvustusi, ülevaateid jm. kirjutisi ajakirjades ja ajalehtedes. Käesoleva artikli autori koostatud kaugeltki mitte täielik O. Liivi tööde bibliograafia sisaldab üle 220 nimetuse. Teistel andmetel olevat O. Liivi kirjutiste arv ulatunud koguni üle 400. O. Liivi tööde kohta on teadaolevalt ilmunud üle 100 retsensiooni Eestis, Soomes, Rootsis, Lätis, Saksamaal, Poolas, Hollandis, Prantsusmaal, Ungaris ja Itaalias /16/. O. Liivi kui teadlase rohke ja mitmekülgne looming vajab põhjalikumat uurimist ja omaette käsitlest.

O. Liiv oli palju ringiliikunud, laialdasi teadussidemeid omav ja oma tööde ning esinemiste poolest rahvusvaheliselt enamtuntud Eesti ajaloolasi. Mitmete teaduslike seltside juhtkonda kuuludes ja "Ajaloolise Ajakirja" peatoimetajana oli ta 1930. aastate teisel poolel akadeemilise ajalooteaduse üks suunajaid ja selle demokraatliku suuna esindajaid. Sellisest eredast teadlasisiksusest sai 1934. aastasu põhitöö kõrval ka Tartu ülikooli õppejõud. Tema te-

gevuse seda lõiku käsitleda ei luba kahjuks artikli piiratud maht. Hinnates positiivselt O. Liivi teaduslikku parandit ja tegevust, tuleb tänapäeva ajaloolastel marksistliku ajaloooteooria seisukohalt muidugi kriitiliselt suhtuda kodanlikesse ideedesse tema loomingus, eitamata aga tõsiasja, et põhiliselt on O. Liivi tööd jäänud väärtusliku osana eesti ajaloo teaduse varasalve.

O. Liiv kui üks silmapaistvamaid Eesti ajaloolasi on oma töö- ja saavutusrohke eluga teaduse teenimisel eeskujuks ka noortele ajaloolastele ja tema mälestus väärib jäädvustamist. Seni on O. Liivi kui oma kasvandikku ja õppejõudu enam meeles pidanud "alma mater". Nii võtsid teeneka ajaloolase ja arhivaari vahepeal unustusehõlma vajunud kalmukünka enda hooldada TRÜ ajalooüliõpilased, kes 10. detsembril 1983 paigaldasid O. Liivi hauale tagasihoidliku mälestuskivi.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Dr. phil. Otto Liiv surnud. - Postimees, 1942, 11. dets.; Mark L. Dr. phil. Otto Liivi mälestuseks. - Postimees, 1942, 15. dets.; Laid E. Otto Liivi saates. - Postimees, 1942, 19. dets.; Pütsep V. Lühike, aga viljakas teadlasette. Otto Liivi 75. sünniaastapäevaks. - Edasi, 1980, 6. nov.; O. Liivi 75. sünniaastapäevale oli pühendatud ka T. Rosenbergi samateemaline pikem ettekanne Etnograafiamuuseumi noorteadlaste päeval 30. novembril 1980.
2. ENSV RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 215; f. 1770, nim. 1, s. 106.
3. Lüganuse vallas Purtse-Jõesuus, kus ta leseks jäänud ema Alviine Liiv (sünd. Sekte) ja onu koos väikekohta pidasid, veetis O. Liiv hiljemgi suvepuhkust. - RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 234; f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 42.
4. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 56.
5. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2b, s. 43, l. 2.
6. Ibid., l. 4.
7. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 4.
8. Ibid., l. 10 - 15, 56.
9. Ibid., l. 24 - 25; f. 661, nim. 3, s. 141, l. 247.
10. Ibid., l. 36 - 38.

11. ENSV RAKA. f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 23, 26 - 32.
12. Ibid., l. 35 - 42; f. 661, nim. 3, s. 141, l. 247 - 248.
13. ENSV RAKA, f. 661, nim. 1, s. B 126, l. 30; s. B 151, l. 2; nim. 3, s. 141, l. 5.
14. ENSV RAKA. f. 2100, nim. 2, s. 549, l. 43, 46, 49.
15. ENSV RAKA. f. 661, nim. 3, s. 141, l. 31 - 34, 36, 51, 57, 63, 124, 306 - 307.
16. Mark L. Dr. phil. Otto Liivi mälestuseks; ENSV RAKA, f. 661, nim. 3, s. 141, l. 288 - 303.

TARTU ÜLIKOOLI PROFESSOR JAN KVAČALA
TOMMASO CAMPANELLA UURIJANA[✱]

J. Kivimäe

Filosoofilise ja poliitilise mõtte ajaloos on teemasid, mis olles kord uurijate poolt aktualiseeritud, ei kaota enam omandatud tähtsust ja muutuvad n.-ö. igavesteks. Üheks selliseks teemaks on XVII sajandi geniaalse mõtleja Tommaso Campanella (1568 - 1639) elu, tööde ja vaadete uurimine. Kavatsmata anda põgusatki ülevaadet T. Campanella uurimise historiograafiast, olgu tehtud vaid ekskurss uusimasse nõukogude kirjandusse, kus Campanella teema näib taas tõsiselt paevakorrale tõusnud. Leningradi õpetlase A. Gorfunkeli töödes ja eriti tema artiklis "Päikeselinn ja Messiasse monarhia" (1970) pandi tõsiselt kahtluse alla Campanella silmakirjalikkuse teooria, mis Luigi Amabile 1880. aastail ilmunud töödest alates näis olevat kõigutamatu ¹/1/. Asjaolu, et Campanella tööde hulgas on ühelt poolt progressiivne, kommunistlik utoopia "Päikeselinn", teiselt poolt aga äärmiselt reaktioonilisi ja eelmisele lausa vastandlikke töid, nagu "Messiasse monarhia", seletati senise arvamuse kohaselt sihiliku petmisega Campanella poolt, et vabaneda vangistusest. Hiljuti on mõned itaalia uurijad ja seejärel ka A. Gorfunkel tulnud järeldusele, et silmakirjalikkuse teooria on lihtsustatud seletus ning nad on kaitsmas seisukohta Campanella vaadete immanentsusest ²/2/.

Campanella-paradoksi ümber taaspuhkenud diskussiooni taustal pole ülearune meenutada, et Tartu ülikoolile kuulus käesoleva sajandi algul au olla Campanella-alase uurimistöö esirinnas kogu õpetatud maailmas.

Vahemärkuse korras olgu mainitud, et Tommaso Campanella töödega tehti tutvust juba rootsiaegses ülikoolis. Riiast pärit Georg von Dunte dissertatsioonis "Kuningas Gustav Adolphi Saksumaa sõjakäigu põhjustest" (1691) leidsid kõrvuti Pufendorfi, Grotiuse ja Bodini töödega kasutamist ka T. Campanella traktaat "De Monarchia Hispanica" ³/3/. Kas on see võib-olla tõendiks Campanella tööde leidumisest ülikooli raamatukogus juba tollal? Sellele mõttele juhivad täringi TRÜ raama-

[✱] Meenutan tänutundes oma õpetajat, dots. Julius Madis-soni, kes andis idee prof. Jan Kvačala loomingut uurida.

tukogus säilitatavad T. Campanella teosed XVII sajandist (vt. lisa 1).

Kindlasti polnud aga see tõik määrav, et slovaki päritoluga õpetlasest ja TÜ usuteaduskonna ajaloolise usuteaduse professorist Jan Kvačalast sai Kalaabria munga tegevuse ja vaadete innukas ning viljakas uurija.

Meie kasutada olnud eluloolised andmed professor Kvačala kohta on napid ning toetuvad peamiselt tema enda kirjutatud artiklile Levitski biograafilises käsiraamatus /4/. Sündinud 5. veebr. 1862 (vkj.) Petrovacis (Lõuna-Ungaris) luterlikus slovaki perekonnas, õppis Jan Kvačala 1872 - 1880 Sarvaszi gümnaasiumis ja 1880 - 1883 Bratislavas Usuteaduse Akadeemias usuteadust ja Filosoofilis-Juriidilises Akadeemias filoloogiat ja filosoofiat. Õpinguid jätkas Kvačala Leipzigi ülikoolis, kus ta 1885. a. promoveerub uurimusega Jan Amos Komensky filosoofiast ka filosoofiadoktoriks. 1893. a. juulis andis Viini ülikooli usuteaduskond Kvačalale uurimuse "J. A. Comenius, sein Leben und seine Schriften" eest teoloogiadoktori kraadi.

Millistel asjaoludel ja kelle vahendusel Jan Kvačala Bratislava evangeelse lütseumi professori kohalt alates 1893. a. sügissemestrist TÜ usuteaduskonna ajaloolise usuteaduskonna korraliseks professoriks kutsuti, meie materjalidest kahjuks ei selgu. Kirjanduses on osundatud, et Kvačala kutsumise (iseenesest küll Haridusministeeriumi-poolne määramine) eesmärgiks oli venestamispoliitika huvides usuteaduskonna saksa koosseisu ideoloogilisse ühtlusse lõhet tekitada /5/.

Õppetööga ülikoolis alustas prof. Kvačala sisuliselt alles 1894. a. kevadsemestril, esinedes sama aasta jaanuaris avaloenguga "Irenische Bestrebungen zur Zeit des dreissigjährigen Krieges" /6/. Jättes käsitlemata prof. Kvačala tegevuse ajaloolise usuteaduse õppejõuna, olgu lisatud, et sisulisi konfliktsituatsioone Kvačalal oma enamasti baltlastest ametivendadega teadaolevail andmeil ei tekkinud, kummatigi pidas ka Kvačala loenguid kuni 1916. a-ni saksa keeles /7/.

Usuteaduskonna neutraliseerimise aktsiooniga ühtaegu tõstatati eesti rahvuslikes ringkondades ettepanek luua TÜ-s eesti- ja lätikeelsed professuurid praktilise usuteaduse alal, mida toetas ka venestamispoliitikat ajav rektor Anton Budilovitš. Aastaid kestnud võitluses nende professuuride

pärast kujunes keskseks kujuks Jan Kvačala, kelle roll ei piirdunud üksnes Rudolf Kallase ja hiljem Juhan Kõpu kandidatuuride visa kaitsmisega. Prof. Kvačala kujunes mõneti ootamatult eestlaste poliitiliste ja kultuuriliste püüdluste toetajaks ja aatekaaslaseks, mis osalt seletub tema rahvusliku päritoluga /8/. Kui viimatinimetatud aspekti Kvačala tegevuses on Hans Kruusi uurimuses selgitatud, on Jan Kvačala teaduslik looming meil enamasti unustatud.

Kvačala teaduslikus pärandis tõuseb keskse teemana esile väljapaistva tšehhi pedagoogi ja mõtleja Jan Amos Komensky uurimine. Suhteliselt noore uurijana saavutas Kvačala sel alal rahvusvahelise tunnustuse ning säilitas praktiliselt elu lõpuni juhtiva positsiooni komenioloogias /9/. Tartu perioodil valmisid prof. Kvačalal mitmed kaalukad tööd Komensky kohta ning õigupoolest tuleb kahetseda, et see aspekt Tartu ülikooli teadusloos seni valgustamata on jäänud. See raskendab hindamast ka Kvačala uurimistööd Campanella osas, eriti aga vastamast lähteküsimusele: kust, millal ja mille ajel sai Kvačala tõuke Tommaso Campanella uurimiseks?

Vastuse otsimine seatud küsimusele vajab eelnevat kommentaari Kvačala kui teadlase uurijapotentsiaali ja -eeluste kohta. Väärrib kordamist, et Kvačala mitmekülgne ja põhjalik ettevalmistus oli aluseks sellele, et ta järgnevas uurimistöös oli suuteline ajastut, ideid ja inimesi analüüsima võrdväärselt nii ajaloolisest, filosoofilisest, teoloogilisest kui ka filoloogilisest aspektist. Sellele tuleb lisada erakordselt intensiivne töö peaaegu kõigis tähtsamates Euroopa raamatukogudes ja nende käsikirjade osakondades, mida võimaldasid iga-aastased väliskomandeeringud.

Kvačala teadusliku huvi orbiidis olnud ajaloolised isikud, nagu J. A. Komensky, T. Campanella, J. V. Andrea, G. Postell, C. Schoppe, W. Leibniz jt., kes väliselt näivad üksteisest eraldatud olevat, on Kvačala käsitlustes enamasti kõik omavahelises ideelises ja loogilises seoses. Kindlasti juhtis Komensky pedagoogiliste ja filosoofiliste vaadete uurimine Kvačala Campanella-poolsete võimalike mõjutuste ehk ka analoogiate otsinguile. Igatahes näib just pedagoogilise mõtte jälgimine olnud sillaks Komensky ja Campanella vahel. Sellist arvamust toetab Kvačala esimene publikatsioon käsiteldaval teemal: "Th. Campanella und die Pädagogik" (1905) /10/, mis oli kavandatud arvustusena itaalia teadlase Gaetano Catalano teosele "Il concetto pedagogico di Tommaso

Campanella" (Catania, 1904), ent kasvas kirjutise teises pool-les üle iseseisvaks artikliks Campanella pedagoogiliste mõ-ju-ude kohta, iseäranis Saksamaal. Kvačalat paeluvad siin eriti õpetatud noored sakslased, nagu Thobias Adami või Johann Valentin Andreas, kes kas olid Campanellaga sidemetes või temast kaudselt mõjustatud.

Näib, et just aastail 1903 - 1904, mil Berliinis ilmus tema kaheköiteline teos "Die pädagogische Reform des Comenius in Deutschland bis zum Ausgange des XVII. Jahrhunderts" koondub Kvačala huvi Campanellale. Keiserliku Avaliku Raamatukogu Peterburis (nüüdne Saltõkov-Stõedrini-nim. Raamatukogu) kirjavahetusest TÜ valitsusega nähtub, et 1903. a. töötab Kvačala intensiivselt L. Amabile teostega, järgmiseks aastaks tellis aga Peterburist terve rea tähtsamaid Campanella teoste väljaandeid Tartusse /11/.

Kvačala töö on viljakas. 12. nov. 1905 esineb ta TÜ juures asuvas Õpetatud Kirjanduslikus Seltsis ettekandega Tommaso Campanella läkitusest Moskva suurvürstile (1618) ning publitseeris ühtaegu läkituse ladinakeelse teksti /12/. Juba järgmisel aastal hakkas tollase vene intelligentsi hulgas populaarses "Rahvavariduse Ministeeriumi Ajakirjas" ilmuma Kvačala pikem kirjutis Tommaso Campanellast, mis ajakirja veergudel kuueks osaks jagatuna monograafia mõõdu välja andis /13/. Tuleb arvata, et selle, Venemaa oludes mõneti tavatu käsikirja tellimus sündis 1905. a. revolutsiooni demokraatlikes puhanguis, ehkki kirjutis ilmus juba revolutsiooni langusperioodil. Kvačala töö erakordsust toetab asjaolu, et see oli esimene suurem teaduslik käsitlus Campanella kohta vene keeles. Vene kampanellistikat esindas seni vaid Maksim Kovalovski 1896. a. ilmunud artikkel Campanella ja Botero riigiõiguslike ideede kohta /14/.

Töö sissejuhatavatest osadest ilmneb, et Kvačala tundis laimtatult nii senist kirjandust Campanella kohta kui ka Campanella töid originaalis. Ta hindab kõrgelt Amabile töid, kuid möönab, et Amabile pole analüüsinud ei Campanella töid ega õpetust. Sellest lähtuvalt näeb Kvačala oma uurimisülesannet Campanella elu ja teoste pragmaatilises ja geneetilises käsitluses ning tarviduses näidata Campanella mõju järeltulevale põlvkonnale ning tegelikule üleminekule renessansiajastust uusaega /15/. Teadaolevalt pole Kvačalalt rohkem Campanella-alaseid kirjutisi vene keeles ilmunud.

Paralleelselt Campanella-raamatu ümbertöötamisega jätkas Kvačala selle teema üksikaspektide uurimist. 6. nov. 1907 esines ta Viinis Austria Teaduste Akadeemia istungil ettekandega "Thomas Campanella ja Ferdinand II", mis akadeemia toimetistes hiljem ka avaldati /16/. Kvačala valgustas selles töös üksikasjalikult Campanella suhteid Steierrmargi ertshertsogi ja hilisema Saksa-Rooma keisri Ferdinandiga. Selle suhte (mida vahendas Caspar Schoppe (Scioppius)) üheks aluseks oli eestkoste palumine Campanella vabastamiseks (1607, 1608 Ferdinand seda taotleski), teisalt aga otsib Kvačala Napoli vangli poliitilisi mõjustusi vastureformatsiooni võidukale vürstile Austrias.

Nagu Kvačala teaduspublikatsioonidele iseloomulik, avaldab ta oma käsitluse lisas senitundmatuid dokumente Campanella kirjavahetusest, mida oli avastanud Bibliotheca Vaticana's, Viini Hofbibliothek'is ja Bibliothèque Nationale'is Pariisis.

Kvačala peateos vaadeldaval teemal - "Thomas Campanella ein Reform der ausgehenden Renaissance" - ilmus Berliinis 1909. a. ja oli paigutatud seeriasse "Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche". Kui Kvačala sai teerajajaks vene kampanellistikas, siis üllatavalt täitis tema teos sama funktsiooni ka Saksamaal, kus tolleks ajaks oli ilmunud kaks arvestatavat Campanella-käsitlust Ch. Sigwarti (1889) ja E. Gotheini (1894) sulest /17/. Erikäsitlustest võiks märkida veel kolme Campanella-teemalist saksa dissertatsiooni: G. Sante Felici (Halle a.S., 1887), H. Wuttge (Halle a.S., 1897), F. von Kozlowsky (Leipzig, 1897).

Kvačala lähenemise teaduslikkust näitab mõnes mõttes seegi asjaolu, et kõige vähem tähelepanu osutab ta Campanella biograafiale (arvestades Amabile töid). Kvačala seab endale eesmärgiks vastata kahele küsimusele: mida tahtis Campanella (ajalooline küsimus) ja kuidas tuleb mõista tema töid (kirjandusajalooline küsimus) /18/. Juba I peatükis "Campanella hariduskäik. Tema reformiaksioon ja selle nurjumine" seob Kvačala Kalaabria munga elukäigu tema varaste tööde vaatlusega. II peatükk "Isikulis-apologetiliselt inspireeritud reformikirjutised" on monograafias keskseid, kuna selles esitab autor esmalt Campanella ühe väljapaistvama töö "De Monarchia Hispanica" analüüsi, seejärel aga pühendub "Città del sole" põhjalikule uurimisele. Kvačalat huvi-

tavad iseäranis "Päikeselinna" juured. Ta otsib mõjutusi antiikpaganlusest, varakristlusest, müstilisest päikesekummardamisest, orientalismist ja Thomas More'ilt. Üllatavalt tänapäevaselt kõlab Kvačala arusaam, kui ta kõrvutab kaht eelnimetatud tööd, ja leiab, et mõlemad kinnitavad üht ja sama seisukohta ning täiendavad vastastikku teineteist /19/. Loogilise jätkuna on II peatükis lisatud arutlus Campanella karakteri üle, mis juba tollal koondus diskussiooniks küsimuse üle, kas Campanella oli süüdi või mitte. Kvačala toetab siin täielikult Amabile ja Sante Felici liini ning kritiseerib ägedalt P. C. Falletti seisukohti Campanella süütusest. III peatükk "Campanella teaduste reform ja tema maailmavaate põhijooned" demonstreerib autori suurt pädevust teoloogilises kontekstis olevate filosoofiliste vaadete esiletoomisel ja süstematiseerimisel. IV peatükk "Campanella loomulik teoloogia" on iseäranis hinnatav seetõttu, et Kvačala suutis anda väga asjatundliku käsitluse sellistest keerukatest ja sageli vastuolulistest küsimustest nagu naturalism Campanella suhtumises religiooni, praktilise misjoni tähendus ja suhtumine predestinatsiooni. Teose viimane, V peatükk "Campanella saavutused" on raamatu huvipakkuvamaid osi ning oma originaalsuses paiguti tänini arvestatav. Siin ilmneb Kvačala suur eruditsioon, kui ta analüüsib Campanella kaudseid või vahetuid mõjustusi nii protestantlike õpetlaste kui ka ägedate katoliiklaste ja vastureformatsiooni tegelaste leiris. Pädeva kriitikaga lükkas Kvačala tagasi E. Gotheini seisukoha, et jesuiitide riigi asutamine Paraguais XVII sajandil oli vahetu katse realiseerida "Päikeselinna".

Kvačala loodud kogupilt Campanellast ei ahista kateooriliste otsustuste ja ortodokssete klassifitseeringutega, vaid inspireerib uurimistööd jätkama.

Selle teosega Kvačala ei lõpetanud Campanella uurimist. TÜ toimetiste sarjas ilmus 1910. a. pikem uurimus "Protestantische gelehrte Polemik gegen Campanella vor seinen Haftentlassung" koos allikalisadega /20/. Taas naaseb Kvačala ühe oma lemmikaspekti juurde - Campanella suhted ja seosed põhiliselt sakslastest protestantlike õpetlastega, nagu Tobias Adami, J. V. Andreae, Chr. Besold ja Hugo Grotius. J. V. Andreae sõprade ringis, kuhu kuulusid ka Adami ning Besold, tekkis plaan luua Lõuna-Saksamaal Päikeselinn. Praktiliselt sündis sellest aga Andreae tuntud utoopiline teos

"Christianopolis" (1619) /21/. Huvipakkuvalt kujutas Kvačala ka Besoldi, Tübingeni juuraprofessorit, kes "De Monarchia Hispanica" kaks korda saksa keeles välja andis ning hiljem ise katolitsismi pöördus. Kampanellistikas esmakordselt analüüsis Kvačala "rahvusvahelise õiguse isa" Hugo Grotiuse märkusi Campanella teose "Poliitilised aforismid" käsikirjalisel koopia.

Kvačala Tartu-perioodi viimaseks käsitluseks vaadeldaval teemal jäi TÜ toimetistes 1912. a. ilmunud "Über die Genese der Schriften Thom. Campanellas", millele samas järgnes eraldi "Lisand ..." ning 1913. a. veel "Uued lisandid ...". Kuna viimase lisandi trükkis avaldamine oli algul takistatud Tartu trükitööliste streigi tõttu, vahendas tuntud õpetlane ja poliitik Benedetto Croce selle avaldamise Itaalias /22/. Kvačala näeb kirjutise põhimõtet selles, et monograafias polnud tal mahti Campanella tööde geneesi üksikasjalikumalt jälgida. Kvačala andis endale aru, et selle ülesande lahendamisel on kaks raskendavat asjaolu: Campanella polnud oma loomingu vältel enamasti vaba ning tema töid andsid välja teised ja peaaegu alati ladinakeelses tõlkes. Siin võiks veel lisada kolmanda raskusena asjaolu, et paljusid teoseid töötas Campanella ise ümber ning sellest tulenevalt on teada samade teoste erinevaid redaktsioone.

Ksmalt pööras Kvačala tähelepanu sellele, mida Campanella ise teatab oma tööde kohta. Tal oli tavaks lisada mitmete kirjadele ja läkitustele (eriti vabastamispalvetele), oma tööde kataloogid ehk nn. memoriaalid. Kvačalal oli õnnestunud leida neljale senituntud memoriaalile lisaks veel 1609. aastast pärinev memoriaal, mille ta mainitud uurimuses ka avaldas (lk. 9 - 17).

Campanella tähtsamate tööde käsikirjaliste redaktsioonide ülevaates ilmutas Kvačala suurepärase materjalitundmist. Eraldi vajab esiletõstmist tema uurimuse osa "Zur Textüberlieferung der "Città del Sole"", mida võiks nimetada Kvačala Campanella-uuringute apogeeks. Põhjendatult kritiseeris ta Edmondo Solmi tekstikriitilist väljaannet "Päikeselinna" kohta (Modena, 1904) ning avaldas omalt poolt kaks senitundmatut käsikirja: a) Bibliotheca Vaticana; b) Hofbibliothek, Wien), mis ilmekalt demonstreerisid Solmi väljaande puudusi. Kvačala neid saavutusi on kõrgelt hinnanud nõukogude teadlane A. Stoeckli, kes on pidanud Kva-

älal "Päikeselinna" üheks parimaks tekstoloogiks ning alles N. Bobbio editsioon (1941) ületas Kvačala tulemusi /23/. Mainitud uurimuse "Uute lisandite" hulgas avaldas Kvačala oma leiud Campanella käsikirjalisest pärandist Peterburi raamatukogudes, mis mõistetavalt köitis kohe itaallaste huvi.

Olles meie arvamusel kohaselt jõudnud Campanella-uurijana tiptasemeni, mida eriti iseloomustab tema viimativaadeldud uurimus, lõpetab Kvačala üllatavalt selle teema uurimise. See tõik on hämmastav, sest pärast Amabile ja Sante Felici surma polnud Itaalias veel kujunenud üldtunnustatud ja autoriteetselt Campanella-uurijat ning seepärast võiks Tartu usuteaduse professorit pidada Campanella uurimise liidriks Euroopas Esimese maailmasõja eelõhtul. Põhjus polnud ka selles, et tema uurimusi poleks arvustus tunnustanud. Saksa evangeelsete teoloogide mitmetele arvustustele, kes Kvačala tööde tähendust ei mõistnud, vastas Kvačala ise üpris teraval toonil. Kiitvate arvustustega võtsid tema publikatsioone vastu aga prof. F. Tocco ja prof. Gentile Itaalias /24/, mis innustanuks jätkama.

Teaduslikud otsingud juhtisid aga prof. Kvačalat edasi. Tartu-perioodil kõidavad järgnevalt tema huvi prantsuse XVI sajandi humanist ja orientalist G. Postell ning Jan Husi filosoofilised vaated /25/.

Summeerides ülevaadet prof. J. Kvačala Campanella-alasest uurimistööst, võib järeldada, et vaatamata rahvusvahelise kampanellistika suurele arengule möödunud seitsmel aastakümnel, pole Kvačala publikatsioonid (kokku üle 500 lehekülje) kaotanud oma väärtust. Mitmed Kvačala tulemused (Campanella mõju saksa haritlastele, "Päikeselinna" käsikirjade avaldamine jm.) on aga kindlalt püsima jäänud ning leidnud väärilist hindamist nõukogude teadlaste poolt.

L i s t

Tommaso Campanella XVII sajandil trükitud tööd TRÜ

Teaduslikus Raamatukogus*

1. Realis Philosophiae epilogisticae. Francofurti, 1623. 4°.
2. Atheismus triumphatus. De Gentilismo non retinendo. De praedestinatione et reprobatione et auxiliis divinae gratiae Cento-Thomisticus. Parisiis, 1636. 4°.

* Kronoloogilises järjestuses.

3. *Universalis Philosophiae seu metaphysicarum rerum, juxta propria dogmata.* Parisiis, 1638. Fol.
4. F. Th. Campanellae civitas solis poetica. Ultraiecti, 1643. 8°.
5. Appendix in quo tractatur quaestio: Utrum sit optandum, universum orbem Christianum ab uno solo Capite ac Monarchâ gubernari? Autore Fr. Thomas Campanella. Lubecae, 1656. 4°.*
6. Utrum sit optandum, universum orbem Christianum ab uno solo Capite ac Monarchâ gubernari? Autore Fr. Thomas Campanella. Lubecae, 1656. 4°.
7. De Monarchia Hispanica, Editio novissima, aucta et emendata, ut Praefatio ad Lectorem indicat. Frankofurti ad Viadrum, 1686. 12°.
8. Britannicus, Merc. Mundus alter et idem. Acc. Th. Campanellae civitas solis et nova Atlantis Franc. Baconis Bar. de Verulamio. Ultraiecti, 1643. 8°.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Горфункель А.Х. Томмазо Кампанелла. М., 1969 (eestikeeles: Gorfunkel A. Tommaso Campanella. Tln., 1983); его же. Город Солнца и Монархия Мессии. - Вопросы истории, 1970, № 10, с. 70-87.
2. Nn. silmakirjalikkuse vdi simuleerimise teooria arendas täielikult välja Luigi Amabile töös: Fra Tommaso Campanella, la sua congiura, i suoi processi e la sua pazzia. - In: Opere. Napoli, 1882, vol. I. Seda kontseptsiooni toetab nõukogude historiograafias A. Stoeckli: Campanella. Tln., 1963 (tõlgitud 1960. a. venekeelse väljaande järgi); Штекли А. "Город Солнца": Наука и утопия. М., 1978. Aleksandr Gorfunkeli käsitluse eelkäijaiks Itaalias on R. Amerio, L. Firpo, N. Badaloni ja G. Di Napoli; vrd. Баткин Л.М. Парадокс Кампанеллы. - Вопросы философии, 1971, № 2, с. 133-142.
3. Dissertatio historico-politica de causis expeditionis, a ... rege Gustavo Adolpho, in Germaniam quondam susceptae, quam praeside ... Suene Dimberg ... Georgius a Dunte ... Dorpat, 1691; Rauch G. von. Die Universität Dorpat und das Eindringen der früher Aufklärung in Livland 1690 - 1710. Essen, 1943, S. 366.

* Sama väljaande eksemplar leidub ka ENSV Teaduste Akadeemia Teaduslikus Raamatukogus.

4. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902) /Под ред. Г.В. Левицкого. Юрьев, 1902, т. I, с. 122 и сл.; Eesti entsüklopeedia. Trt., 1934, 4. kd., veerg 1352; J. Kvačala isiklik toimik (ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 741, 158 l.) on biograafilise andmestiku osas napp.
5. Semel H. Die Universität Dorpat. Dorpat, 1918, S. 48; Kruus H. "Eesti professori" küsimus Tartu vene ülikoolis. - Ajalooline Ajakiri, 1932/2, lk. 71 jj.; on mõeldav, et Jan Kvačala tulek Tartu sai teoks rektori Anton Budilovitši initsiatiivil. Tuntud slavisti ja publitsistina oli Budilovitš 1892. a. avaldanud mitu artiklit Komensky juubeli puhul, mis võimaldab oletada tema tutvust Kvačala töödega.
6. Acta et Commentationes Imp. Universitatis Jurievensis (olim Dorpatensis) (edaspidi lühendatult Acta et Commentationes), Юрьев, 1894, № I. S. 17 - 38.
7. Tartu ülikooli ajalugu, 1798 - 1918 / Koost. K. Siilivask. Tln., 1982, II, lk. 344; kirjas prof. Kvačalale 2. 06. 1900 märgib Rud. Kallas ometi, et professorit Tartus vähe tuntakse ning vihjab professorile osaks saanud häbematusetele (Revisjoni tulekul. Mälestused ja kirjad. - Eesti Ajaloo Arhiiv / Korraldanud A. Kruusberg. Trt., 1923, nr. 3, lk. 52), paraku täpsustamata.
8. Kruus H. Op. cit., passim; kirjas V. Reimanile (Tartu, 31. 10. 1898) hindas prof. Kvačala kõrgelt eestlaste võitlust oma keele võrdõiguslikkuse eest kirikus ning väljendas oma sümpaatiat emakeelele rajaneva koolisüsteemi nõudmise puhul (KM KO, F: 105, M 18:5); J. Kvačala postkaart Peterburist 5. 1. 1908 J. Sisaskile Tartusse on aga koguni eesti keeles kirjutatud (KM KO, F:142, M 43:2).
9. Kvačala J. Johann Amos Comenius. Sein Leben und seine Schriften. Berlin, Leipzig, Wien, 1892; lühiväljaande Kvačala Komensky-publikatsioonidest vt.: Лордкипанидзе Д.О. Ян Амос Коменский. Тбилиси, 1969, с. 335-336.
10. Ajakirjas "Deutsche Schule", Leipzig, 1905, H. 10, S. 621-639; H. 11, S. 677 - 688.
11. ENSV RAKA, f. 402, nim. 3, s. 741, l. 39 - 43v.
12. Квачала И. Послание Ф. Кампанеллы к Великому Князю Московскому. Юрьев, 1905; Сборник Учено-Литературного общества при Императорском Юрьевском университете. Юрьев,

- 1907, т. XI, с. VIII; Клибанов А.И. Послание Кампанеллы московскому государю и православному духовенству. - В кн.: Восточная Европа в древности и средневековье. М., 1978.
13. Квачала И. Фома Кампанелла. - Журнал Министерства народного просвещения 1906/10, с. 341-356, 1907/1, с. 110-125, 1907/5, с. 109-123, 1907/8, с. 243-258, 1907/12, с. 259-311.
 14. Ковалевский М.М. Развитие идей государственной необходимости и общественной правды в Италии. Богеро и Кампанелла. - Вопросы философии и психологии, 1896, № I.
 15. РСМНП 1906/10, с. 341.
 16. Kvačala J. Thomas Campanella und Ferdinand II. - In: Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1908, Bd. 159, Abth. V. - 48 S.
 17. Sigwart Ch. T. Campanella und seine politische Ideen. - In: Ch. Sigwart. Kleinere philosophische Schriften. Freiburg, 1889 (2. Aufl.), Bd. I, S. 125 - 181; Gothein E. Th. Campanella. Ein Dichterphilosoph der italienischen Renaissance. - Zeitschrift für die Kulturgeschichte, 1894.
 18. Kvačala J. Thomas Campanella ein Reformator der ausgehenden Renaissance. Berlin, 1909, S. XI.
 19. Ibid., S. 43; vrdl. Gorfunkel A. Tommaso Campanella, lk. 109.
 20. Kvačala J. Protestantische gelehrte Polemik gegen Campanella vor seiner Haftentlassung. - Acta et Commentationes, 1910, N 5, Юрьев, 1910. 55 S.
 21. Andreae J. V. Christianopolis. Utopie eines christlichen Staates aus dem Jahre 1619. Leipzig, 1977.
 22. Kvačala J. Über die Genese der Schriften Thom. Campanellas. - In: Acta et Commentationes, 1912, N 6, 80 S.; eadem. Nachtrag zu der Abhandlung "Über die Genese der Schriften Thom. Campanellas". - Ibid., VIII S.; eadem. Neue Nachträge zu der Abhandlung "Über die Genese der Schriften Thomas Campanellas". - Ibid., 1913, N 10, XXIV S.; eadem. Intorno ad alcuni manoscritti finora non considerati di opera di Tommaso Campanella. - In: Atti dell'Accademia Pontaniana. Vol. XLIII. Napoli, 1913. 12 p.
 23. Штекли А.Э. "Город Солнца": Наука и утопия, с. 73-78.

24. Tocco F. Le pubblicazioni del prof. Kvačala sul Campanella. - In: Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali storiche e filologiche. Roma, 1910, vol. XVIII, fasc. 12, p. 609 - 622. Prof. Gentile rezensioon "Criticas" 1912 polnud meile kätte-saadav.
25. Kvačala J. Postelliana: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Mystik im Reformationszeitalter. - In: Acta et Commentationes, 1915, N 9. Юрьев, 1915, XI. - 88 S.; Квачала И. Первые философские занятия Яна Гуса и новое критическое издание сочинений Виклифа. Петроград, 1915.

AKADEEMILISE AJALOO SELTSI TEGEVUSEST (1920 - 1941)

J. Kivimäe, T. Rosenberg

Tartu ülikooli ajaloo uurimises on suhteliselt vähest käsitlemist leidnud ülikooli juures tegutsenud teadusseltside ajalugu. Ometi etendasid viimased mitmete teadusharude, eriti rahvusteaduste arengus väga tähtsat osa. Eesti ajalooteaduse kujunemisse ja arengusse on ülikooliga vahetult seotud seltsidest Õpetatud Eesti Seltsi kõrval sügavama jälje jätnud Akadeemiline Ajaloo Selts (AAS). Tema tegevusele on nõukogude ajalookirjanduses antud küll positiivne hinnang, käsitletud on aga mainimisi või väga põgusalt /1/. Alljärgnevalt püüame senist käsitlust laiendada /2/.

Allikateks AAS-i tegevuse valgustamisel on "Ajaloolises Ajakirjas" avaldatud aastaülevaadete kõrval arhiivimaterjalid, mis säilivad ENSV RAKA-s AAS-i, "Ajaloolise Ajakirja" toimetuse ja Tartu ülikooli fondides /3/. Neist eriti teaberikkad on AAS-i juhatuse ja üldkoosolekute protokollid ja aruanded ning seltsi kirjavahetus.

AAS asutati 11. märtsil 1920 rühma Tartu ülikooli õppejõudude poolt tollase Eesti ja Põhjamaade ajaloo professori A. R. Cederbergi initsiatiivil ning on ilmne, et seltsi loomisel Põhjamaade vastavaid eeskujusid kasutati. Seltsi avakoosolek, mis võttis vastu põhikirja ja valis juhatuse, toimus 19. aprillil 1920 ülikooli kunstimuseumi auditooriumis /4/. See peahoone ruum jäi edaspidigi seltsi ettekande- ja aastakoosolekute kohaks /5/. Aprilli lõpp - mai algus aga kujunes AAS-i ajaarvamise lähtepunktiks ja aastakoosolekute pidamise ajaks. Aastakoosolekuil esitati seltsi juhatuse ja revisjonikomisjoni aruanded, arutati ja kinnitati järgneva aasta tegevuskava ja eelarve ning valiti seltsi juhtorganid.

Nagu nähtub AAS-i liikmete nimekirjade ja kartoteegi andmetest, moodustasid seltsi liikmeskonna peamiselt filosoofiateaduskonna õppejõud ja üliõpilased, kellele lisandusid arhiivi- ja muuseumitöötajad, kooliõpetajad ja mõned üksikud teiste elukutsete esindajad. Liikmete arv kõikus seltsi tegevusaja jooksul 40 - 100 vahel, kellest aktiivsemalt osales seltsi tegevuses mõnikümmend inimest /6/. Seltsi tegevust suunas tavaliselt kuueliikmeline juhatus, milles domineerisid õppejõud. AAS-i esimeesteks olid A. R. Cederberg

(1920 - 1928) ja P. Treiberg (Tarvel) (1928 - 1941), aseesimeesteks samal ajal vastavalt P. Treiberg ja H. Kruus.

Põhikirja kohaselt tegutses AAS Tartu ülikooli juures. Ainult lühikese aja, 1939. aasta algusest kuni 1940. aasta sügiseni, oli AAS registreeritud Eesti Teaduste Akadeemia juurde. Asutajad olid seltsile algul seadnud võrdlemisi kitsad sihid - koondada ajalugu harrastavaid üliõpilasi, kuid ajaloo teadusliku riikliku organisatsiooni puudumise tõttu Eestis pidi asutatud akadeemiline koondis ka selle aset täitma. Seltsi esimesed tegevusaastad olid küllalt rasked, seda eriti majanduslikult. Sisulise töö organiseerimisel andis aga tunda hästi ettevalmistatud ajaloolaste vähesus, kuna nende koolitamine oli alles alanud. 13. mail 1928 vastuvõetud AAS-i uus põhikirjafikseeris juba laiemad eesmärgid: elustada ajaloo huvi ja tegutseda eesti ja üldajaloo uurimise alal /7/. Seltsi 10. aastapäeva aktusel võis P. Treiberg põhjendatult öelda, et AAS on muutunud ajaloo uurimist juhtivaks ja sellega seotud eriülesandeid täitvaks keskseks asutuseks Eestis /8/. AAS kui üks akadeemilise teaduse organiseerimise vorme soodustas õppejõudude teadustegevust ja võimaldas selle tulemuste publitseerimist ning aitas teadustöösse kaasa tõmmata ka ajaloo huvilisi teistelt kutsealadelt, peamiselt vilistlaskonnast, ning üliõpilasi.

AAS-i tegevuse ulatus ja tulemusrikkus olenes peale tema liidrite ja liikmete aktiivsuse ja ettevalmistuse suuresti nendest rahalistest vahenditest, mida kodanliku Eesti piiratud oludes suudeti seltsile hankida. 1920. aastate keskpaigaks kujunes seltsil välja range eelarvesüsteem kindlate finantseerimisallikate ja aastaid püsiva väljaminekute nomenklatuuriga (tabel 1). Seltsi summad koostusid mitmest eri liiki allikast. Põhiosa sellest laekus toetusena Eesti kultuurkapitalilt /10/, Haridusministeeriumi eelarvest (kuni 1930. aastani) ja ülikooli valitsuselt erisummadest. AAS-i tegevuse algaegadel märkimisväärset osa eelarves omanud annetused eraasutustelt (peamiselt pankadelt) lakkasid majanduskriisi saabudes. Olulise sissetulekuallika moodustasid seltsi summade hoiustamisest saadavad protsendid. Ligi kümnendiku seltsi sissetulekutest andis AAS-i väljaannete realiseerimine, mis aga kokkuvõttes ei katnud nende väljaandmiseks tehtud kulutusi. Majanduslikult oli seltsile kõige soodsamaks 1920. aastate teine pool. Kui

T a b e l

AAS-i sissetulekud ja väljaminekud 1920 - 1940
(1920. - 1927. a. näitajad markades on ümber
arvestatud kroonidesse) /9/

	1920-25	1925-30	1930-35	1935-40	<u>1920-1940</u> kroonides	%
Sissetulekud						
Liikmemaksud	48	261	313	289	911	1,2
Toetused TÜ-lt	398	4000	5200	4300	13898	17,8
Toetused kultuurkapita- lilt	1620	4300	10900	13650	30470	39,1
Toetused Haridusminis- teeriumilt	3800	10498	-	-	14298	18,3
Annetused era- ettevõttele	1030	710	150	20	1910	2,5
"Ajal. Ajakir- ja" arvelt	497	2557	2123	2431	7608	9,8
Pangaprotsen- did jm.	128	5802	2426	471	8827	11,3
Kokku	7521	28128	21112	21161	77922	100,0
Väljaminekud						
Uldkulud	292	2100	3017	2690	8099	10,4
Ajal. tradit- siooni stipen- dium	492	2175	1640	-	4307	5,6
"Ajal. Ajakir- jale"	2638	9783	9177	9302	30900	39,9
Eesti biograa- filisele lek- sikonile	1426	10425	1979	5367	19197	24,8
Eesti ajaloo bibliograa- fiale	415	2690	4050	1705	8860	11,4
Ajaloo oskus- sönastikule	-	200	823	1571	2594	3,3
"Ajaloolisele Arhiivile"	-	688	383	1081	2152	2,8
Muud kulud	-	1237	-	191	1428	1,8
Kokku	5263	29298	21069	21907	77537	100,0

AAS võis selle kümnendi algul kulutada oma ettevõtmisteks keskmiselt üle 200 tuhande marga aastas, siis kümnendi teisel poolel võidi aastas kulutada juba üle 6000 krooni (1 kroon = endise 100 margaga). Järgmise kümnendi algul langes see summa alla 4000 krooni, tõustes majanduskriisi järgsel perioodil 1930. aastate lõpuks üle 5000 krooni. Nagu nähtub AAS-i eelarvestki, oli tegemist kodanliku seltsiga, mis sai tegutseda suuresti tänu riigi otsesele toetusele. Kodanlikus suunas püüti mõjutada ka kultuurkapitali kaudu. Nagu kogu haritlaskonnas võis ka AAS-i ajaloolaste hulgas täheldada 1930. aastail selgemalt väljakujunenud kaht suunda. Väheste marurahvuslik-profašistlikult häälestatud ajaloolaste (J. Vassar, H. Sepp jt.) suhtes olid AAS-is selgelt ülekaalus demokraatliku suuna esindajad (H. Kruus, P. Tarvel, H. Moora, R. Kleis jt.), kellest hiljem said nõukogude ajaloolased. Nende mõju AAS-i tegevusele oligi määrav.

AAS-i tegevus oli aktiivne ja mitmekülgne. Seltsi üheks keskseks tegevusvormiks oli ettekandekoosolekute pidamine. Igal semestril toimus 5 - 6 koosolekut, kus ettekandena esitati teadusliku uurimistöö tulemusi, anti referatiivne ülevaade ajalookirjandusest või ajaloosündmustest. Keskmiselt osales koosolekul 30 kuulaja ringis, nende hulgas peale seltsi liikmete ka külalisi. Mõned koosolekud korraldati kahasse teiste seltsidega nagu Akadeemiline Filosoofia Selts või "1905. Aasta Selts". 20 aasta jooksul peeti 260 ettekannet, neist esimesel aastakümnel 152. 1930. aastail peetud ettekandeid oli vähem, kuid need olid enamasti uurimuslikud, pikemad ja teaduslikult kaalukamad. Ligi 65 % peetud ettekannetest käsitles Eesti ja Põhjamaade ajaloo, 15 % üldajaloo, 10 % historiograafia ja metodoloogia ja 10 % arhiivinduse, arheoloogia, kunstiajaloo ja etnograafia küsimusi. Suur osa ettekandeist sai järgnevalt aluseks "Ajaloolises Ajakirjas" või mujal avaldatud teaduslikele artiklitele. Paljud ettekanded äratasid laiemat tähelepanu ja neid tutvustati ka ajalehtedes.

Suurt osa AAS-i liikmeid hõlmas ka ajaloolise traditsiooni ehk rahvamälestuste kogumine. AAS-i esimehe ja Eesti Kirjanduse Seltsi ajalootoimkonna esimehe A. R. Cederbergi algatusel alustati seda 1922. aastal kahe nimetatud seltsi ühisüritusena. Kindlama kava kohaselt käis 1923. aastast H. Kruusi juhendamisel kihelkondade kaupa ajaloolisi teateid kogumas igal suvel kümnekond üliõpilast, kellele AAS ja EKS

maksid selle eest stipendiumi (ca 50 - 60 krooni). Sügisel pidid stipendiaadid kogutud materjali korrastama ja teda väljasaatnud seltsile aruande esitama. Kogutud materjali põhjal peeti AAS-i koosolekuil ka 28 ettekannet. 1932. aasta suvel jõudis traditsiooni kogumine põhiliselt lõpule. Läbi jäi käimata ainult tollane Petserimaa. Kogumistöö aruanded laekusid AAS-i ja EKS-i arhiivi ning on säilinud 99 stipendiaaditöö näol tänaseni Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas /11/.

Jäävama tähtsusega tööloiguks AAS-i tegevuses oli teaduslike publikatsioonide ettevalmistamine ja väljaandmine, millele kulus põhiosa seltsi käsutada olnud rahast. 1921. aasta oktoobris tõstatas oma ajakirja väljaandmise mõtte, mis peatselt teoks sai. 1922. aasta algusest kuni 1940. aasta suveni andis AAS välja neli korda aastas ilmunud "Ajaloolist Ajakirja", mis kujunes keskseks ajaloo teaduslikuks väljaandeks Eestis. Ajakirja 74 numbrit sisaldavad ligi 300 artiklit ja 400 lühikäsitlust ja arvustust ning peegeldavad eesti kodanliku ajaloo teaduse suundi ja saavutusi /12/.

Lisaks ajakirjale anti "Akadeemilise Ajaloo Seltsi toimetiste" seerias 1925 - 1940 välja veel 10 iseseisvat publikatsiooni. Nende hulgas ilmus neli lühimonograafiat (E. Laid, J. Vasar, O. Liiv, H. Sepp), kolm köidet allikmaterjale "Ajaloolise Arhiivi" sarjas (H. Kruusi, A. Kruusbergi ja O. Liivi toimetusel) ja kaks tänini asendamatu teatmeteost - "Eesti biograafiline leksikon" (EBL) ja "Eesti ajaloo bibliograafia" (EAB).

Viimatinimetatud teoste koostamisele asuti 1922. aastal, kui A. R. Cederbergi algatusel hakati ühtaegu realiseerima mitut viljakat ideed. Selleks moodustati kvalifitseeritud ajaloolastest mitu töökomisjoni, kus abijõududena kaasisi ka üliõpilasi.

Baltisaksa biograafilistest leksikonidest mõõtu võttes tehti ettevalmistusi universaalse EBL väljaandmiseks, milles tõmmati kaasa teisigi teadlasi ja kultuuritegelasi väljastpoolt seltsi. EBL neli vihikut ilmusid 1926 - 1929, sisaldades üle 1100 Eestiga seotud tegelase biograafia, millele uuemas osas tõi lisa EBL täiendusköide 1940. aastal. Kande osa selle väljaande ilmunisel oli A. R. Cederbergil, P. Treibergil, R. Kleisil ja H. Kruusil, kelle mõjul EBL kujunes tugeva ajaloolise ja historiograafilise kallakuga teoseks, milles paljud ajaloo tegelastele pühendatud artiklid kasvavad üle lühikirjeldusteks.

E. Winkelmanni "Bibliotheca Livoniae historica" jätkuna mõeldud EAB koostamisega tegeles rida AAS-i liikmeid, kellest 1927. aastaks jäi püsima kaheliikmeline juhtgrupp E. Blumfeldti ja N. Treumuthi (Loone) näol, kes selle töö lõpule viis. "Eesti ajaloo bibliograafia 1877 - 1917", mis ilmus 4 vihikuna 1933 - 1939, ongi enamusele tuntud koostajate nime järgi /13/. E. Blumfeldt ja N. Loone olid ka AAS-i poolseteks kaastöölisteks koos Õpetatud Eesti Seltsiga avaldatud "Eesti Filoloogia ja Ajaloo Aastaülevaadetele" /14/.

1922. aastal alustas tööd ka eesti ajaloo oskussõnastiku koostamise komisjon, mille kandvateks jõududeks olid H. Sepp ja J. V. Veski. 1930. aasta kevadeks oli ajaloo oskussõnastiku käsikiri esialgsel kujul valmimas, sisaldades ca 5000 oskussõna. See materjal oli juba ka tegelikkuses rakendust leidnud, eriti EBL-s ja "Ajaloolises Ajakirjas" ilmunud kirjutistes. Samuti oli suur hulk ajalootermineid sisse võetud J. V. Veski toimetatavasse "Eesti õigekeelsussõnaraamatusse" ning Tartus oli J. Madissoni toimetusel 1928. aastal avaldatud sellest "Valik ajaloolisi oskussõnu" /15/. Oskussõnastiku komisjoni töömaht osutus aga plaanitust suuremaks ning ligi 16 000 oskussõna sisaldava sõnastiku käsikiri valmis alles 1940. aastaks. Ehkki see töö lõplikul kujul trükk ei jõudnud ning käsikirigi jäi kaduma sõjakeerises (kartoteegid säilisid veel hiljaaegu ENSV TA Ajaloo Instituudis Tallinnas ja TRÜ üldajaloo kateedris), polnud ajalooterminoloogia korrastamisel tehtud töö tagajärjetu.

1920. aastate lõpul hakkasid AAS-il kujunema regulaarsemad teadussidemed teiste riikide ajaloolastega. 1927. aastast esindas AAS Eesti ajaloolasi Ajalooteaduste Rahvusvahelises Komitees, mis oli loodud 15. mail 1926. a. Genfis esialgu 27 maa ajaloolaste esindusena. Eesti ajalookirjanduse ülevaadete saatmisega hakati tegema kaastööd nimetatud komitee bülletäänile. 1930. aastal astus AAS ka Ida-Euroopa ajalooseltside föderatsiooni liikmeks. Alates 1928. aastal Oslos toimunud VI ajalooteaduste rahvusvahelisest kongressist võtsid AAS-i esindajad osa selle foorumi tööst. Kul Oslos viibiti veel kuulajatena, siis 1933. aastal Varssavis pidas ettekande P. Tarvel ning 1938. a. Zürichis peetud VIII kongressil esinesid P. Tarvel ja O. Liiv.

Tihedamad sidemed kujunesid Eesti ajaloolastel Soome kolleegidega, milles oli suuri teeneid Tartu ülikooli esimestel soomlastest ajaloo professoritel. 1933. aasta juunis

toimused Tartus AAS-i organiseerimisel I Soome-Eesti ajaloolaste päevad, mille eesmärgiks oli vastastikuse ülevaate andmine oma maa ajaloo uurimisest. II Soome-Eesti ajaloolaste päevad korraldati 1936. aasta juunis Helsingis /16/. AAS-i esindajad osalesid ka mitmetel Põhjamaade ajaloolaste üritustel.

1937. aasta augustis võtsid Eesti ajaloolased, sealhulgas AAS-i esindajad osa I Balti ajaloolaste kongressist Riias, millel osalesid 12 riigi ajaloolased. Kongressi lõppedes võttis AAS Tartus vastu Poola ajaloolaste delegatsiooni, kellega arutati Eesti ja Poola ajaloo uurijate koostöö võimalusi /17/.

1920. aastate lõpul - 1930. aastate algupoole olid AAS-il kirjanduse vahetamise ja isiklike kontaktide pinnal hakanud kujunema sidemed ka Nõukogude ajaloolastega. Paraku katkesid need 1930. aastate teisel poolel.

AAS-i viimasel aastakoosolekul 5. mail 1940 nentis seltsi esimees professor P. Tarvel, et 20 tegevusaasta jooksul on selts püüdnud teha tõsiteaduslikku ja usaldusväärset tööd: edaspidiseks kavandati Eesti ajaloo atlase koostamist, laialdasemat Eesti ajaloo allikate publitseerimist ja "Eesti ajaloo bibliograafia" jätkamist, eriti vene keeles ilmunud ajalookirjanduse bibliografeerimisega /18/.

1940. aasta revolutsioon Eestis tõi suuri muudatusi ülikooli ja teaduselu korraldusse, milles pidid muutuma ka teadusseltside funktsioonid. Olukorras, kus AAS-i juhtivad tegelased olid seotud vastutusrikaste ülesannetega õppe- ja teaduselu nõukogulikul ümberkorraldamisel, seikus AAS-i tegevus. Esimesel nõukogude aastal jäi AAS-i ainsaks suuremaks ürituseks 27. novembril 1940 koos ÕES-iga korraldatud mälestuskoosolek F. Engelsi 120. sünniaastapäeva tähistamiseks, millel ettekannetega esinesid professorid P. Tarvel ja H. Moora. Peeti veel kolm juhatuse koosolekut. 5. märtsil 1941 on protokollitud AAS-i juhatuse viimane koosolek. Selles märgiti, et uues olukorras pole seltsi tegevuskava võimalik kindlalt fikseerida, pealegi pidi asutatav TRÜ Teaduslik Uurimisinstituut juba 1. märtsil 1941 osa teadusseltside ülesannetest üle võtma /19/. AAS-i nagu teistegi kodanlike seltside saatust otsustati 1941. a. kevadel. Selle küsimusega tegeles ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi juures moodustatud Vabariigilike Organisatsioonide Likvideerimise Peakomisjon. Komisjoni koosolekul 31. märtsil 1941 (protokoll nr. 7) otsus-

tati TRÜ juures asunud seltsidest likvideerida 31 (sealhulgas Eesti Kirjanduse Selts ja "1905. Aasta Selts") ning teha Hariduse Rahvakomissariaadile ettepanek reorganiseerida 19 seltsi, nende hulgas AAS ja ÕES /20/. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt võeti kohe vastu otsused Hariduse Rahvakomissariaadi poolt teostatud kodanlike organisatsioonide likvideerimise lõpuleviimise kohta, milledes kohustati Hariduse Rahvakomissariaati ühe kuu jooksul esitama Rahvakomissaride Nõukogule kinnitamiseks TRÜ akadeemiliste ja teaduslike organisatsioonide reorganiseerimise kava kooskõlas NSV Liidus tegutsevate organisatsioonidega. Reorganiseerimisele kuuluvate seltside nimestikus olid 18 seltsi hulgas ka AAS ja ÕES /21/. Kooskõlas nimetatud otsustega ja vastavalt hariduse rahvakomissari kirjale 29. maist 1940 esitas TRÜ rektor H. Kruus 20. juunil 1941 hariduse rahvakomissarile TRÜ juures asuvate teadusseltside reorganiseerimise kava põhialused /22/. Ülikooli poolt esitatud kava kohaselt pidi varemini asutatud teadusseltsidest otseselt TRÜ juures tööd jätkama 9 seltsi (sealhulgas AAS ja ÕES), täitmaks neid ülesandeid, mida Teadusliku Uurimisinstituudi ja TRÜ kateedrite tööplaani kaudu ei olnuks võimalik lahendada. Nähti ette teha nende seltside raamatukogud kättesaadavaks kõigile teadustöötajale ning korraldada seltside publikatsioonide väljaandmist TRÜ kaudu.

AAS-i ülesannetena märgiti selles kavas: a) ajaloo ja selle naaberteaduste alale kuuluvate ettekannete korraldamine; b) ajalooteaduse populariseerimine; c) teaduslike eriülesannete täitmine ja mitmesuguste lühiajaliste teostamine kontaktis Teadusliku Uurimisinstituudi eesti ajaloo ja materiaalse kultuuri ajaloo sektsiooniga. Alanud Suure Isamaasõja tõttu jäi teadusseltside reorganiseerimise kava paraku ellu viimata.

Kodanlikuaegsetel alustel püüdis teadusselts, sealhulgas AAS-i elustada okupatsiooniaegne ülikooli juhtkond 1943. a. lõpul - 1944. a. algul, kuid tulutult /23/.

AAS oli kahe aastakümne vältel olnud akadeemilistele ajaloolastele teadusliku eneseväljenduse vormiks ja on jättnud sügava jälje eesti ajalooteaduse arengusse. Kujunenud tegevuse algusest peale üheks kõige aktiivsemaks ja teovõimelisemaks teadusseltsiks kodanlikus Eestis, oli AAS tüüpiliseks elukutseliste ja asjaarmastajate ajaloolaste ühenduseks, mis eksisteerivad edukalt tänapäeval ka enamikus sot-

sialistlikes maades. Esimesel nõukogude aastal sõja tõttu teostamata jäänud, kuid realistlik AAS-i reorganiseerimise kava ning mitme tänini tegutseva teadusseltsi kogemused lubavad arvata, et ajaloolaste teadusseltsil oleks olulisi ülesandeid täita ka Nõukogude Eestis.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Leninlik etapp eesti ajalooteaduses / Koost. E. Laul. Tln., 1970, lk. 31 - 32; Tartu ülikooli ajalugu, III / Koost. K. Siiliuask. Tln., 1982, lk. 96; Martinson K., Toom U. Akadeemilistest seltsidest Tartu ülikoolis 1920-1940 ja nende liikmeskonnast. - Rmt.: Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. Tln., 1983, IV; Martinson K., Toom U. Tartu ülikooli akadeemiliste seltside tegevusest. - Ibid., lk. 75-76.
2. Antud ettekande autorite huvi nimetatud teema vastu pärineb TRÜ ajaloo-osakonnas 1969 - 1973 S. Vahtre juhendamisel tegutsenud eesti ajaloo ringist. 1970. a. talvel esinesid J. Kivimäe ja T. Rosenberg UTÜ ajalooringi koosolekul ülevaadetega AAS-ist ja selle poolt väljaantud "Ajaloolisest Ajakirjast".
3. ENSV RAKA, f. 2492, f. 1618, f. 2100.
4. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 2, l. 3 - 8.
5. Kui AAS-i üldkoosolekute koht oli enam-vähem püsiv, siis seltsi büroo jaoks, kuhu koondus jooksev asjaajamine, seltsi inventar ja kujunev raamatukogu (paarsada väljaannet), puudus kaua kindlam asukoht. Alles 1933. aastast, kui EKS koos Eesti Kirjanike Liiduga omandas maja Aia tn. 19, leidis ka AAS-i büroo seal püsivama ja veidi lähedama asupaiga.
6. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 13 - 14.
7. ENSV RAKA, s. 3, l. 65, 112.
8. Treiberg P. Akadeemiline Ajaloo Selts aastail 1920-1930. - Ajalooline Ajakiri, 1930, nr. 1/2, lk. 3.
9. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 12, l. 1 - 165.
10. Elango O. Teaduse arengu tingimustest ja tema finantseerimisest kodanlikus Eestis (1920 - 1940). - Rmt.: Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. Tln., 1983, IV, lk. 52-53.

11. Lähemalt on seda käsitletud T. Rosenbergi juhendamisel valminud diplomitöös Schmidt T.: Ajaloolise traditsiooni kogumine Eestis 1920. - 1930. aastail ja rahvamälestuste kogu ajalooallikana. Trt., 1984. - 68 lk. + 35 lk. lisad. (Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.)
12. Lähemalt vt.: Rosenberg T. Ajalooteaduslikud ajakirjad Eestis historiograafilise allikana. Ajalooline Ajakiri (1922 - 1940) ja Ajaloo Ajakiri (1941). Trt., 1983. - 35 lk. (Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris); vrdl. ka: Kivimäe J., Kivimäe S. Estnische Geschichtsforschung an der Tartuer Universität 1920 - 1940: Ziele und Ergebnisse (trükisolev käsikiri).
13. Palli H. Ajaloobibliograafia ja teaduslik informatsioon. - Rmt.: Leninlik etapp eesti ajalooteaduses, lk. 311 - 313.
14. Põldmäe R. Õpetatud Eesti Seltsi bibliograafilised aastaülevaated. - Rmt.: Kultuuriloolisi vahelugemisi. Tln., 1979, lk. 216.
15. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 3, l. 123.
16. Ibid., s. 9, 10.
17. Ibid., s. 11; vt. ka: Kaplinski J. Congress of Polish and Estonian Historians, Tartu. - Baltic and Scandinavian Countries, vol. IV, N 1., Jan. 1938, p. 142 - 143.
18. Sorgsepp M. Akadeemiline Ajaloo-Selts 1939./40. tegevusaastal. - Ajalooline Ajakiri, 1940, nr. 2, lk. 100.
19. ENSV RAKA, f. 2492, nim. 1, s. 8.
20. ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s. 7, l. 66 - 67.
21. Ibid., l. 71 - 72.
22. ENSV RAKA, f. R-355, nim. 1, s. 19, l. 94 - 97.
23. Ibid., f. 2100, nim. 13, s. 4.

VÕÖRFILOLOOGIA OSAKONNA SIDEMED NSVL JA VÄLISMAA
KÕRGEKOOLIDE JA TEADUSASUTUSTEGA AASTAIL 1945 - 1984

L. Hone, O. Mutt

Varsti pärast Tartu Riikliku Ülikooli taasavamist sõja järel alustas tööd ka võõrfiloloogias osakond, mis algusest koosnes Lääne-Euroopa keelte ja Lääne-Euroopa kirjanduse kateedritest ning alates 1945/50. õppeaastast ka võõrkeelte kateedrist. 1961/62. õppeaasta algul loodi eraldi saksa ja inglise keele kateedrid, mis kumbki õpetas vastavat võõrkeelt nii põhi- kui üldainena. 1971. a. reorganiseeriti need kaks kateedrit kolmeks: inglise filoloogia, saksa filoloogia ja võõrkeelte kateedriteks. Kaks esimest hakkasid ette valmistama spetsialiste vastava keele alal ning viimase ülesandeks jäi õpetada võõrkeeli (inglise, saksa, prantsuse, ladina) üldainena. Käesolevas kirjutises antakse ülevaade võõrfiloloogias osakonna sidemetest NSVL teiste liiduvabariikide ja välismaa kõrgkoolide ja teadusasutustega sõjajärgse perioodi algusest kuni 1984. a. lõpuni, kusjuures vaatlusest jääb välja 1971. a. loodud võõrkeelte kateedri ja dots. Pent Nurmekunna orientalistikaalane tegevus /1/.

Omandamaks kogemusi tööks nõukogude ülikoolis sõlmiti kohe algusest peale sidemeid Nõukogude Liidu teiste õppeasutustega, eriti Leningradi ja Moskva kõrgkoolide ning NSVL Teaduste Akadeemiaga. Õppetöö korraldusega käidi tutvumas ka Vilniuse ja Riia õppeasutustes. 1946. ja 1947. a. läid dotsendid Kallista Kann ja Johannes Silvet isikliku kontakti Leningradi RÜ (allpool LRÜ) professori Lev Stšerbaga /2/. Dots. K. Kann tutvus võõrkeelte õpetamisega ka Tbilisi (1949) ja Harkovi ülikoolis (1951). Dots. Leopold Kivimäel olid sidemed LRÜ prof. Ludmilla Vinokurova ja dots. Vera Zigadlooga, samuti Leningradi Herzeni-nim. Riikliku Pedagoogilise Instituudi prof. Boris Iljiši ning dots. N. Kolpakovaga /3/. Dots. L. Kivimägi ja v-õp. Oleg Mutt võtsid osa 1950. a. Moskvast toimunud üleliidulisest konverentsist, kus kritiseeriti Nikolai Marri nn. uut õpetust keelest. 1958. a. taaselustati autoreferaatide vahetamine Moskva kõrgkoolidega /4/. Dots. K. Kann kateedrijuhatajaks oleku ajal (1950 - 1963) olid TRÜ võõrfiloloogias osakonnal väga tihedad sidemed LRÜ-ga. Kateedri liikmed käisid seal sageli konsulteerimas, teadustööks materjali kogumas, tutvusid sealse õppe-

töökorraldusega, kasutasid ülikooli raamatukogusid, sooritasid kandidaadi minimaalseid eksameid (Salme Kirotar ja O. Mutt) /5/. 1951 - 52 viibis dots. L. Kivimägi üle aasta teaduslikul komanderingul IRÜ keeleteaduslike distsipliinide dissertatsiooniosakonnas /6/. 1954. a. käis suur grupp IRÜ võõrkeelte õppejõude Tartus külas /7/. Vahetati vastastikku kirjandust, oldi kirjavahetuses.

Hiljem on TRÜ võõrfiloloogias osakonna sidemed teiste nõukogude kõrgkoolidega pidevalt laienenud ja süvenenud. Käiakse mujal kogemusi omandamas, võetakse osa lingvistilistest ja metoodilistest konverentsidest. Kõige rohkem on käidud konverentsidel Moskva RÜ-s, Moskva M. Thorezi nim. Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis ja NSVL TA Keeleteaduse Instituudis, samuti IRÜ-s, Läti RÜ-s ja Minski Riiklikus Pedagoogilises Võõrkeelte Instituudis.

Paljudel üleliidulistel ja tsonaalsetel konverentsidel on TRÜ õppejõud esinenud ettekannetega: IRÜ-s dots. K. Kann 1957, dots. O. Mutt 1958, 1959, aspirant Suliko Liiv 1981; Leningradi TA võõrkeelte kateedris dots. K. Kann 1957; Minski Pedagoogilises Võõrkeelte Instituudis K. Kann 1962, dots. Juhan Tuldava 1981 (üleliiduline insenerlingvistika kongress), 1982 (üleliiduline rakenduslingvistika kongress); Läti RÜ-s O. Mutt 1960, 1967, dots. Heino Liiv, dots. J. Tuldava 1978, v-õp. Mari-Ann Palm 1975, dots. Tiit Kaganova (Tampere) 1980; Samarkandis O. Mutt 1966; üleliidulisel kompuuterlingvistika konverentsil J. Tuldava (kaks ettekannet) 1980; fennougristide IV kongressil J. Tuldava 1975, rahvusvahelisel sümposiumil J. Tuldava 1982; Lvovis J. Tuldava 1980; Kišinjovis J. Tuldava, H. Liiv, Krista Poolake-ne 1979; Moskvast üleliidulisel skandinavistide konverentsil dots. kt. Ilmar Mullamaa 1976, psühholingvistika ja kommunikatsiooniteooria konverentsil J. Tuldava 1982, üleliidulisel rakenduslingvistika kongressil J. Tuldava 1982, Moskva NSVL TA Keeleteaduse Instituudis O. Mutt (võõrkeelte kateeder) 1959, J. Tuldava (psühholingvistika sektor) 1982, Moskva RÜ-s O. Mutt (inglise keele kateeder) 1975.

1965. a. organiseeris siis saksa keele kateedri koosseisu kuulunud dots. P. Nurmekund TRÜ juures üleliidulise orientalistika konverentsi /8/.

Osakonna õppejõudude teese on avaldatud paljude üleliiduliste ja tsonaalsete konverentside kogumikes, näit.: Moskvast I. Mullamaa 1977, J. Tuldava 1982, T. Kaganova (mõeldud)

Tampere) 1982 (kahel konverentsil); Minskis J. Tuldava 1982; Kišinjovis H. Liiv, K. Poolakene, J. Tuldava 1979; Gomelis H. Liiv, Laine Hone, Malle Laar, Helme Tõevere 1981; Voronežis H. Liiv 1983; Riias H. Liiv, J. Tuldava 1978, T. Kaganova 1980; Kaunases O. Mutt, H. Liiv, M. Laar 1974; Alma-Atas H. Liiv, J. Tuldava 1981; Tšimkentis J. Tuldava 1980; Petrozavodskis I. Mullamaa 1979 /9/.

TRÜ võõrfiloloogია osakonna õppejõududele ja üliõpilastele on esinenud mitmed külalislektorid teistest NSVL kõrgkoolidest. Kõige tihedam on olnud kontakt LRÜ inglise kirjanduse professori Nina Diakonovaga, kes on esinenud kuuel korral loengute sarjaga (1968, 1975, 1976, 1978, 1980, 1982) ja Läti RÜ inglise kirjanduse dotsendi Tamara Zälitega, kes on esinenud kolmel korral (1974, 1977, 1981). Mõlemad võtsid osa ka üliõpilastele korraldatud üritustest inglise keele klubis. Veel on käinud Tartus loenguid pidamas LRÜ saksa keele kateedri juhataja prof. Spežarskaja (1963), inglise filoloogია kateedri juhataja prof. Irina Ivanova (1964), ameerika kirjanduse prof. Juri Kovaljov (1976, 1983), Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilise Instituudi professorid B. Iljiš (1964) ja Raimond Piotrovski (1969), Moskva M. Thorēzi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi professor Sofia Polomkina (1983) ja sama instituudi juures asuva kõrgemate õppeasutuste vahelise metoodikakabineti juhataja S. Melnik (1965); Kaliningradi RÜ professor Nina Pelevina (1973); Odessa RÜ inglise ja ameerika kirjanduse prof. Valeria Kuhharenko (1979), Läti RÜ v-õp. Marga Pavāra (1973), ja v-õp. Renata Ābeltiņa (1975) jt. Inglise keele kateedri tööga on käinud tutvumas NSVL TA Keeleteaduse Instituudi germaani keelte sektori juhataja (ja hiljem sama instituudi direktor) prof. Viktoria Jartseva (1965), sama instituudi kaastöötaja fil-dr. M. Makovski (1967), jt.

TRÜ võõrfiloloogია osakonna õppejõududest on käinud külalislektorina erikursusi lugemas dots. O. Mutt Läti RÜ-s 1970. ja 1972. a., Vilniuse RÜ-s 1975. a. /10/; dots. Gunnar Kivivāli Jakutski RÜ-s 1960. a., dots. H. Liiv Kuibõševi RÜ-s 1980. a. /11/, dots. J. Tuldava Moskva RÜ-s 1984. a.

Alates 1957/58. õppeaastast on kõik osakonna õppejõud käinud korduvalt end täiendamas Nõukogude Liidu teiste kõrgemate õppeasutuste juures. Kõigepealt hakati täienduskursustel käima Moskva Thorēzi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi juures (L. Hone 1957. - 58. ja G. Kivivāli 1958. - 59.

õppeaastal üheaastastel kursustel ning Nora Toots 1962 - 64. kaheaastastel kursustel). Kaheaastastel täienduskursustel LRÜ juures õppis 1964 - 66 H. Liiv ning Läti RÜ juures Amanda Kriit ja 1966 - 68 Hella Laan. Hiljem hakati pikaajaliste kursuste asemel korraldama neljakuulisi täienduskursusi, millest kõik osakonna õppejõud on vähemalt iga viie aasta tagant osa võtnud. Umbes pooled inglise filoloogiate kateedri õppejõud on viibinud ühe korra kursustel Moskva M. Thorézi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi ja hiljem põhiliselt Moskva RÜ juures. Saksa filoloogia õppejõud käisid alguses täienduskursustel Minski Riiklikus Pedagoogilises Võõrkeelte Instituudis ja alates 1974. aastast Moskva M. Thorézi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis.

Täienduskursuste asemel on ka võimalik minna 2-3 kuuka stažeerima, töötades individuaalplaani alusel. Kõige rohkem on stažeeritud Moskva RÜ-s (9 inimest 12 korral), aga ka Läti RÜ-s (7 juhul), Moskva M. Thorézi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis ja LRÜ-s (igas üks õppejõud). 1970 - 71 stažeeris dots. P. Nurmekund Frunze TA juures.

Ka TRÜ võõrfiloloogia osakond on olnud stažeerimispai-gaks kolleegidele teiste vabariikide õppeasutustest (Läti RÜ, LRÜ) /12/.

Aastate jooksul on hulk osakonna õppejõude ja aspirante sooritanud kandidaadieksamid ja kaitsnud oma väitekirjad teiste NSVL kõrgkoolide juures: O. Mutt 1961. a., G. Kivi-väli 1969. a., Asta Luigas 1970. a., Tiina Aunin 1980. a. LRÜ-s, H. Liiv 1975. a. ja S. Liiv 1984. a. Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilises Instituudis; N. Toots 1973. a. Kiie-vi Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis; I. Mullamaa 1980. a., Reet Sool 1984. a. Moskva RÜ-s; Karl Lepa 1984. a. Minski Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis. Kõigil neil olid juhendajad või konsultandid ja retsensendid väljastpoolt meie vabariiki.

TRÜ võõrfiloloogia osakonna dotsendid O. Mutt, K. Kann, H. Liiv, J. Tuldava, L. Kivimägi, P. Nurmekund on kirjutanud arvukalt retsensioone LRÜ, Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilise Instituudi, Minski Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi, Läti RÜ jt. poolt siia suunatud dissertatsioonidele või saatnud arvamusi väitekirjade autoreferaatide kohta. Kateedrid on korduvalt esinenud aprobeeriva asutusena. Kandidaadiväitekirjade ametlikeks oponentideks on olnud dots. J. Tuldava ja O. Mutt.

Pöaaegu kõik kateedrite liikmed on korduvalt retsen-seerinud teiste öppe- ja teadusasutuste koostatud öpikuid, öppevahendeid, sõnaraamatuid ja artikleid (LRÜ, Kiievi RÜ, Minski Võõrkeelte Pedagoogiline Instituut, Läti RÜ). Moskva, Leningradi jt. kirjastute tellimusel on korduvalt retsen-seeritud öpikute ja öppevahendite käsikirju (dots. Arthur Robert Hone, O. Mutt jt.).

Ka kõigi TRÜ võõrfiloloogia osakonna öppejõudude töid on retsenseeritud väljaspool ülikooli, ka LRÜ ja Läti RÜ poolt. Dots. A. Luigase kirjandusalaste tööde retsensenti-deks on olnud LRÜ, Läti RÜ ja Riia Polütehnilise Instituudi anglistid.

Üleliidulistel konverentsidel osalemine, täienduskur-sustel ja stažeerimisel viibimine on võimaldanud nii TRÜ võõrfiloloogia kateedritel tervikuna kui ka öppejõududel isiklikult luua kontakte paljude teiste Nõukogude ülikooli-de ja teadusasutustega. Vahetatakse kirjandust, öppevahen-deid, fonoteegi materjale jne. Eriti laialdased olid osa-konna üleliidulised sidemed 1960. aastatel, mil foneetika laboratooriumi juhatajaks oli Olev Haas (1961 - 68). 1962 - 63 oli tal side 63 /13/ ja 1964 - 65 juba 70 kõrgema öppe-asutusega Nõukogude Liidus /14/. Kõige tihedamad on olnud sidemed Moskva M. Thorezi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilise Ins-tituudi, Moskva Lenini-nim. Pedagoogilise Instituudi, Mosk-va Lumumba-nim. Rahvaste Sõpruse Ülikooli, Kiievi RÜ, Mins-ki Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi, LRÜ, Leningradi Her-zeni-nim. Pedagoogilise Instituudi, Voroneži RÜ ja Läti RÜ võõrfiloloogia kateedritega.

1969. a. lõi TRÜ saksa keele kateedri dotsent J. Tul-dava võõrfiloloogia osakonnas keelestatistika rühma, mille baasil 1976. a. kujunes välja rakenduslingvistika grupp, ku-hu TRÜ võõrfiloloogia öppejõudude kõrval kuulub ka TPedI ja TPI uurijaid ja mis on tihedas koostöös TRÜ arvutuskeskuse-ga. Gruppi on koondatud kõik põhilised tööd lingvostatisti-ka ja võõrkeelte õpetamise metoodika alal ENSV-s /15/. Gru-pi loomisel osutas hinnatavat kaasabi Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilise Instituudi prof. R. Piotrovski /16/.

1972. aastast on dots. J. Tuldava Üleliidulise Teaduslik-Tehniliste Ühingute Nõukogu lingvostatistika sektsiooni lii-ge ja sama nõukogu rakendusmatemaatika meetodite lingvis-tikas rakendamise sektsiooni liige /17/. TRÜ rakenduslingvis-tika grupp (J. Tuldava (juhendaja), Rutt Veskimeister,

M.-A. Palm, H. Tõevere, H. Liiv, Ann Pikver, L. Hone, A. Kriit, I. Mullamaa jt.) kuulub NSVL TA koordinaatsiooni-plaani "Semiootika" alajaotusse teemaga "Rakenduslingvistika ja tekstide automaattöötlamise probleemid". Grupi töö on koondunud rakenduslingvistika ja võõrkeelte õpetamise meetodika aktuaalsete probleemide ümber (õppematerjalide ratsionaalne valik, õppeteksti raskuse ja omandatavuse mõõtmine, pedagoogilise eksperimendi läbiviimine, sagedussõnastike koostamine) /18/. Rakenduslingvistika grupil on side NSVL TA arvutuslingvistika sektoriga, kellega vahetatakse uurimistöö kogemusi /19/.

TRÜ võõrfiloloogia osakond annab regulaarselt igal aastal välja kogumikke "Linguistica" (alates 1969. a., vastutav toimetaja dots. J. Tuldava), "Methodica" (alates 1972. a., vastutav toimetaja dots. O. Mutt), "Töid keelestatistika alalt" (alates 1977. a., vastutav toimetaja dots. Jaan Soontak, 1984. aastast dots. J. Tuldava) ja kirjandusosalast kogumikku "Töid romaani-germaani filoloogia alalt" (alates 1964. a., vastutav toimetaja algul dots. O. Mutt, alates 1976. a. dots. A. Luigas). Kaks esimest kogumikku on aja jooksul kujunenud üleliidulisteks väljaanneteks ning nendes avaldavad oma artikleid ka teadlased teistest NSVL kõrgkoolidest ja teadusasutustest, kellel on tihe side meie ülikooliga. Kõige tihedam on kontakt Moskva RÜ (Ervin Teichmann, M. Meštšerjakova, Arkadi Saikevitš, Natalja Lepskaja, Aleksandr Gering jt.), Moskva TA (Aleksandr Vassilevitš), Leningradi Tehnoloogiainstituudi (Zinaida Komolova jt.), Kiievi Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudi (Volf Buchbinder, Irina Bessonova), Minski Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudiga (Apollon Veise, Tamara Glušak, Anatoli Mirski, Pavel Kopanev jt.), kuid on ka autoreid Tbilisist (Juri Orlov), Ulanovskist (Valentin Bogodist), Voroneži RÜ-st (Viktorja Safonova), Riia PI-st (Rasma Silarāja), Läti RÜ-st (L. Voznjak) jm. Kirjandusosalases kogumikus on avaldatud LRÜ (N. Dia-konova), Läti RÜ (T. Zālīte, R. Ābeltiņa, Elina Borštšova), Riia PI (Tatjana Amelina), Kiievi RÜ (Galina Perminova) jt. autorite töid.

TRÜ võõrfiloloogia osakonna õppejõudude artikleid on avaldatud Riias välja antud kogumikes (O. Mutt 1968, J. Tuldava, H. Liiv 1980). J. Tuldaval on ilmunud artikleid kogumikes, mis on trükitud Kiievis (1974), Bakuus (1978), Ivo-vis (1980), Leningradis (1980).

TRÜ võõrfiloloogია osakonnal on olnud ka õppetöölaseid sidemeid teiste vabariikide kõrgkoolidega. 1981 - 83 suunati IV kursuse prantsuse filoloog Margit Moritz Vilniuse RÜ-sse v-õp. Mafalda Tupe juurde õppima hispaania ja portugali keelt /20/. 1969. a. oli TRÜ võõrfiloloogია osakonna riigieksamikomisjoni esimeheks prof. Ljudmila Korabljova Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilisest Instituudist.

Rida osakonna õppejõude on kuulunud või kuuluvad mitmesugustesse üleliidulistesse ainekomisjonidesse. Dots. K. Kann 1963 - 1969, dots. O. Mutt 1963 - 1975 ja keeltelaboratooriumi juhataja O. Haas 1964 - 1966 on olnud NSVL KKH Ministeeriumi võõrkeelte teaduslik-metoodilise nõukogu liikmed /21/.

Ka TRÜ võõrfiloloogია osakonna üliõpilastel on 1960. aastate algusest saadik olnud laialdased üleliidulised kontaktid. Pääsugu iga kursus käib igal aastal mõnes teises kõrgkoolis külas ja sealt tulevad üliõpilased Tartusse vastukülaskäigule. Esinetakse taidlusprogrammiga, peetakse keelekonkursse ja spordivõistlusi. Kõige tihedamad on suhted Moskva RÜ ja M. Thorézi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudiga, LRÜ ja Herzeni-nim. Pedagoogilise Instituudiga, Vilniuse RÜ ja Pedagoogilise Instituudiga, Läti RÜ, Kiievi RÜ ja Minski Võõrkeelte Pedagoogilise Instituudiga /22/. On kujunenud traditsiooniks, et V kursuse pedagoogilise praktika juurde kuulub õppe-ekskursioon Moskvasse, kus peale raamatukogude ja tundide võõrkeelte koolides külastatakse ka loenguid ja seminare Moskva Riiklikus Ülikoolis ning M. Thorézi-nim. Võõrkeelte Pedagoogilises Instituudis.

Väga tihe on kontakt teiste kõrgkoolidega ka UTÜ liinis. Igale kevadel on saksa, inglise ja alates 1981. a. ka prantsuse filoloogidel teaduslik konverents, kuhu saabub rohkesti külalisesinejaid. Kõige sagedamini tullakse Vilniuse ja Läti RÜ-st, LRÜ-st, Kiievi RÜ-st, Pihkva Pedagoogilisest Instituudist jm.

TRÜ võõrfiloloogid omalt poolt on kõige rohkem käinud ettekannetega esinemas LRÜ, Kiievi RÜ ja Vilniuse RÜ UTÜ konverentsidel, kuid on käidud ka Novosibirski, Odessa, Tbilisi, Taškendi ja Alma-Ata ülikoolide UTÜ konverentsidel. 1979. a. sai inglise filoloogia üliõpilane Krista Poolake-ne Samarkandis eriauhinna /23/.

Üleliidulisel üliõpilastööde konkursil said auhinnad saksa filoloogia üliõpilased Madis Linnamägi (1975) ja Tiia

Reiksaar (1976) /24/ ning inglise filoloogia üliõpilane K. Poolakene (1976) /25/.

Ka olümpiaadi "Üliõpilane ja teaduslik-tehniline progress" üleliidulises voorus on TRÜ võõrfiloloogidel võrdlemisi hästi läinud. Inglise filoloogia üliõpilastest tuli 1974. a. Reet Sool Moskvast individuaalselt I kohale ja 1982. a. Pilvi Rajamäe Alma-Atas individuaalselt IV kohale. 1981. a. tuli saksa filoloogia üliõpilane Irina Samoldina Tbilisis individuaalselt IV kohale. 1983. a. jagasid TRÜ inglise filoloogid võistkondlikult Leningradiga II - III kohta (Moskva järel) ja 1984. a. tulid võistkondlikult IV kohale /26/. 1981. a. saavutasid saksa filoloogid Tbilisis võistkondlikult V koha ning 1983. ja 1984. a. VI koha /27/.

Võõrfiloloogia osakonnal on sidemeid ka välisriikidega. 1967. ja 1971. - 1981. a. viibis igal sügisel keskmiselt kümme TRÜ saksa filoloogia V kursuse üliõpilast koos TPedI üliõpilastega SDV-s Güstrow' Pedagoogilises Ülikoolis kuuajalisel keelepraktikal. TRÜ saksa filoloogia kateedrist oli nendega kaasas üks õppejõud (Liilia Otsmaa 1967, 1972; H. Tõevere 1974, 1977; Tiia Mikenberg 1976; Keldu Uustalu 1975, 1979, 1981; M.-A. Palm 1973, 1980). 1978. a. saatis neid v-õp. Mall Tamm inglise filoloogia kateedrist /28/. Praktikal olles esinesid meie üliõpilased ettekannetega ja löid isiklikke kontakte SDV üliõpilastega. Paljudel jätkusid hiljem sõprussidemed kirjavahetuse teel. Sellist praktikaperioodi võis õigusega pidada tähtsaks etapiks internatsionalismi kasvatamisel /29/.

1976. - 83. a. on kaks saksa ja kuus inglise filoloogi viibinud sotsialismimaades üliõpilaste ehitusmalevas (SDV-s, Ungaris, Poolas ja Jugoslaavias).

Silmapaistvate saavutuste eest UTÜ töös ja olümpiaadil "Üliõpilane ja teaduslik-tehniline progress" premeeriti inglise filoloogia üliõpilasi K. Poolakest 1976. a. turismireisiga Poolasse ja Tiina Jürissoni 1983. a. reisiga Jugoslaaviasse /30/.

Pärast II kursuse lõpetamist on suunatud üheksa TRÜ saksa filoloogia üliõpilast õppima SDV-sse Berliini või Leipzigi ülikooli. Kolm neist, Laine Paavo (sünd. Rüütel, lõpetas 1976. a. kiitusega Leipzigi ülikooli), Karl Lepa (lõpetas 1978. a. kiitusega Berliini ülikooli) ja Eve Vahtrik (lõpetas 1980. a. Leipzigi ülikooli) asusid pärast lõ-

petamist tööle TRÜ saksa filoloogia kateedris /31/.

Kõik saksa filoloogia kateedri õppejõud on käinud täienduskursustel SDV-s. Rahvusvahelistel germanistide kursustel Leipzigi ülikooli juures on olnud dots. J. Tuldava (1976), v-õp. M.-A. Palm (1968, 1978), v-õp. H. Tõevere (1972), v-õp. R. Veskimeister (1979). V-õp. T. Mikenberg oli 1982. a., õp. Paul Lääne 1983. a. ja v-õp. R. Veskimeister 1984. a. Leipzigi ülikooli Herderi-nim. Instituudis täienduskursustel. Dresdenis on käinud suvekursustel dots. J. Tuldava (1973), õp. L. Paavo (1977, 1980), Weimaris dots. K. Uustalu (1970) ja Jena ülikooli juures v-õp. H. Tõevere (1984) /32/.

Prantsuse keele suvekursustest Grenoble'i ülikooli juures Prantsusmaal on osa võtnud v-õp. Tiit Vilimaa (1971, 1983) ja dots. T. Tammepere (Kaganova) (1982) ning Brüsseli ülikooli juures Belgias v-õp. L. Hone (1983) /33/.

Inglise keele täienduskursustel Suurbritannias on viibinud v-õp. G. Kiviväli (10 kuud Cardiffi kolledžis 1960 - 61). Suvekursustel on olnud dots. N. Toots (Edinburghi ülikool 1968. a., Oxfordi ülikool 1983. a.), dots. O. Mutt (Oxfordi ülikool 1976. a.), v-õp. Ele Kaldjärv (Hulli ülikool 1970. a.), v-õp. Leili Kostabi ja aspirant Enn Veldi Londoni Ealing College'is 1984. a.) /34/.

USA-s inglise keele suvekursustel on olnud v-õp. Hilja Koop 1975. a. California ülikoolis ja 1981. a. Arizona ülikoolis /35/.

Rootsi keele kursustel Uppsala ülikooli juures on viibinud dots. kt. I. Mullamaa (1976). 1963. a. Rootsis olles tutvus dots. O. Mutt Stockholm ülikooli õppeprotsessi korraldusega sealses inglise filoloogia kateedris, selle raamatukogu ja võõrkeelte kateedrite foneetikalaboratooriumidega ning Uppsala ja Lundi ülikoolide raamatukogudes leiduva erialase kirjandusega /36/.

1964. ja 1969. a. SDV-s viibides tutvus dots. O. Mutt inglise filoloogia kateedrite (instituutide) tööga Leipzigi, Berliini ja Rostocki ülikoolis; 1976. a. Oxfordi ja Londoni ülikoolide vastavate keskuste tööga.

1982. a. käis v-õp. H. Koop TRÜ delegatsiooniga Rootsis. 1965. a. külastasid v-õp. L. Hone, Virve Iiv ja L. Otsmaa TRÜ metoodikute ekskursiooniga SDV-s viibides Leipzigi ülikooli pedagoogilist instituuti, kus vesteldi juhtkonnaga ja erialaainete metoodikutega /37/.

Ettekannetega välismaal on esinenud dots. O. Mutt 1969. a. Kühlungsbornis (SDV) sotsialismimaade anglistide konverentsil, dots. J. Tuldava 1976. a. Leipzgis rahvusvahelisel germanistide seminaril ning dots. H. Liiv ja Aino Jõgi 1982. a. Soomes Jyväskylä rahvusvahelisel kontrastiivse lingvistika konverentsil /38/. Kõigi nende ettekannete teesid trükiti ära konverentside kogumikes.

Dots. H. Liivi ja J. Tuldava teese on avaldatud välismaal mitmetes rahvusvaheliste konverentside kogumikes: 1978. a. ühised teesid Rahvusvahelise Rakenduslingvistika Assotsiatsiooni (AILA = Association Internationale de Linguistique Appliquée) kongressil Montrealis, 1980. a. ühised teesid VI ülemaailmsel saksa keele õpetajate kongressil Nürnbergis. Mõlemal ilmusid 1981. a. teesid rahvusvahelisel rakenduslingvistika kongressil Lundis ja 1984. a. Brüsselis. Dots. J. Tuldaval trükiti ära veel teesid rahvusvahelisteks kompuuterlingvistika kongressideks Tokios 1980. a. ja Prahas 1982. a. /39/.

Peale konverentsiteeside on võõrfiloloogia osakonna õppejõud avaldanud ka artikleid välismaa teadusajakirjades ja kogumikes: dots. O. Mutt - "Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik" (SDV, 1964, 1967, 1976), "Neuphilologische Mitteilungen" (Helsinki, 1968), "Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR" (Berlin, 1976), kahe artikli annotatsioonid on ilmunud refereerivas ajakirjas "Language Teaching Abstracts" (London, 1968) ja mujal; dots. H. Liiv ja A. Jõgi - "Cross-Language Analysis and Second Language Acquisition" (Jyväskylä, 1983); dots. J. Tuldava - "Journal of Linguistic Calculus. SMIL Quarterly" (Stockholm, 1977) ja selle annotatsioon keeleteaduslikus refereerivas ajakirjas "Language and Language Behavior Abstracts" (San Diego, USA, 1978); v-õp. H. Tõevere - koos ENSV PTUI vanemteaduri Reet Seljaga Güstrow' Pedagoogilise Ülikooli teaduslikus ajakirjas (1980) /40/.

Kokkupuuted välismaa teadlastega väliskomandeeringutel ja Nõukogude Liidus toimuvad rahvusvahelistel konverentsidel on kaasa aidanud isiklike kontaktide tekkimisele kolleegidega teistest riikidest. Dots. K. Kann kui endise Tartu Prantsuse Teadusliku Instituudi sekretär oli sidemeis prantsuse teadlastega (Alliance Française ja École Pratique de Hautes Études), kellelt ta sai teaduslik-metoodilist kirjandust /41/. Kontaktid välismaa teadlastega on ka dots.

O. Mutil (näit. pärast ta erikursuse materjalide "Social and Regional Varieties of English" ilmumist TRU väljaandena 1977. a. (2. trükk 1982) tuli selle kohta järelepärimisi ja/või tellimusi Suurbritannia, Prantsusmaa, Hollandi, Belgia, Saksamaa LV, USA, Austraalia kõrgkoolidelt, annotatsioonid-retsensioonid ilmusid Hollandis ja USA-s), olid dots. G. Kiviväljal (Suurbritanniaga), dots. A. Jõgil ja H. Liivil (Soome, Rootsi ja Poolaga), dots. kt. I. Mullamaal (Rootsiga). Eriti tihedad sidemed on võõrfiloloogia osakonnal tekkinud viimase kaheksa aasta jooksul. Dots. J. Tuldava ja H. Liivi välismaal ilmunud artiklid ja teesid ning nende teaduslikud komandeeringud välismaale on äratanud teiste riikide teadlaste hulgas suurt huvi siinsete uurimuste vastu. Pärast AILA Montreali konverentsi 1978. a. said nad kirju paljudelt välismaa teadlastelt, kes esitasid teema kohta täiendavaid küsimusi. Seega kujunesid uued kontaktid rakenduslingvistika alal töötavate välismaa teadlastega /42/. Vahetatakse publikatsioone (osakonna kogumikke "Linguistica", "Methodica" ja "Töid keelestatistika alalt") paljude välismaa õppe- ja teadusasutustega: Stockholmi ülikooliga Rootsis (prof. Hans Karlgren ja tema kvantitatiivse lingvistika grupp); Leipzigi ülikooli ja Güstrow' Pedagoogilise Ülikooliga SDV-s; Jyväskylä (prof. Kari Sajavaara), Turu ja Oulu ülikooliga (prof. Pauli Saukkonen) Soomes; Bochumi ülikooli (prof. Gabriel Altmann), Mannheimi Saksa Keele Instituudi, Reinimaa Pedagoogilise Instituudi, Nürnbergi ja Stuttgarti ülikooliga SLV-s; Oslo ülikooliga Norras (prof. Geir Kjetsaa); Londoni ja Bristol ülikooliga Suurbritannias; Ameerika Rakenduslingvistika Keskuse ja Michigani ülikooliga USA-s; Zagrebi ülikooliga Jugoslaavias; Bukaresti ülikooliga Rumeenias; Praha ülikooliga Tšehhoslovakkias; Poznani ülikooliga Poolas (prof. Jacek Fisiak); Debreceni ülikooli ja Ungari Teaduste Akadeemiaga Ungaris; Milano Oxfordi Instituudiga Itaalias; Tokio ülikooliga Jaapanis; Dachrani ülikooliga Saudi Araabias /43/. Mõnede välismaa teadlastega on rakenduslingvistika grupil kujunenud tihe koostöö. Näiteks töötavad TRÜ ja TPedI koos Güstrow' Pedagoogilise Ülikooli prof. Karl-Ernst Sommerfeldtiga saksa sõnaliikide valentsi probleemi uurimisel /44/.

TRÜ võõrfiloloogia kogumikes "Linguistica", "Methodica" ja "Töid keelestatistika alalt" on avaldatud ka välismaa autorite töid: prof. K.-E. Sommerfeldt, V. Mühlner, Rainer

Freitag, H. Mey (Güstrow' Pedagoogiline Ülikool), prof. Lothar Hoffmann ja Martin Löschmann (Leipzigi ülikool), prof. Gabriele Stein (Hamburgi ülikool, SLV), prof. G. Kjetsaa (Oslo ülikool), prof. P. Saukkonen (Oulu ülikool).

Nagu eelöeldust nähtub, on nõukogude perioodi jooksul TRÜ võõrfiloloogias osakonnal olnud võimalik luua väga mitmesuguseid teaduslikke kontakte ja sõprussidemeid teiste kõrgkoolide ja teadusasutustega nii NSV Liidus kui ka välisriikides. Käesolevas artiklis äratoodu on vaid linnulennuline ülevaade osakonna mitmekesisest tegevusest. Töö sisuline analüüs annaks ainet veel mitmeks uurimuseks, mis alles ootavad kirjutamist.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. Ülevaade on koostatud kateedrite õppe-kasvatustöö aastaruannete, teadusliku uurimistöö aruannete, koosolekute protokolliraamatute ja kateedrilikkmete ilmunud tööde kataloogide põhjal.
2. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 6, l. 11.
3. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 30, l. 4; s. 9, l. 34; s. 13, l. 99.
4. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 28, l. 96.
5. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 6, l. 11; s. 17, l. 51.
6. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 16, l. 4.
7. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 22, l. 42.
8. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 59, l. 23.
9. Võõrfiloloogias kateedrite õppejõudude avaldatud tööde kartoteegid (säilitatakse kateedrites).
10. TRÜ inglise ja saksa filoloogias kateedrite koosolekute protokolliraamat 9. IX 1977 - 30. VI 1978, lk. 42.
11. Toimik 26: Külalislektorid (säilitatakse inglise filoloogias kateedris).
12. Toimik 15-22: Kirjavahetus kvalifikatsiooni tõstmise küsimustes. Konverentsid. Sidemed teiste õppeasutustega (säilitatakse kateedris).
13. TRÜ arhiiv, nim. 3/15-3, s. 3, l. 17.
14. TRÜ arhiiv, nim. 3/15-3, s. 7, l. 16.
15. TRÜ saksa fil. kat. 1977. a. teadusliku töö aruanne, l. 11.

16. TRÜ inglise ja saksa filoloogia kateedrite koosolekute protokolliraamat 1. IX 1984 - ..., l. 6.
17. TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 98, l. 9; s. 102, l. 10.
18. TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 105, l. 9; TRÜ saksa fil. kat. 1978. a. teadusliku töö aruanne, l. 11.
19. TRÜ saksa fil. kat. 1982. a. teadusliku töö aruanne, l. 14.
20. TRÜ saksa fil. kat. õppe-kasvatustöö aruanded: 1981/82. 3-a., l. 9; 1982/83. 3-a., l. 9.
21. TRÜ arhiiv, nim. 3/15-3, s. 7, l. 20; s. 19, l. 17, s. 10, l. 34.
22. TRÜ saksa fil. kat. õppe-kasvatustöö aruanne 1980/81. 3-a., l. 14.
23. TRÜ inglise ja saksa filoloogia kateedrite koosolekute protokolliraamat 31. VIII 1978 - 29. VI 1979, l. 42.
24. Ibid., l. 42.
25. TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 105, l. 19; TRÜ inglise ja saksa filoloogia kateedrite koosolekute protokolliraamat 15. X 1975 - 21. VI 1977, l. 59.
26. ÜTU materjalid (säilitatakse kateedris).
27. TRÜ saksa fil. kat. õppe-kasvatustöö aruanne 1981/82. 3-a., l. 14 - 15.
28. Toimik 15-24; Saksa fil. kat. kirjavahetus välisriikidesse lähetamisest.
29. TRÜ saksa fil. kat. õppe-kasvatustöö aruanne 1979/80. 3-a., l. 8, 10.
30. Inglise fil. kat. toimik 15-24.
31. TRÜ saksa fil. kat. õppe-kasvatustöö aruanne 1979/80. 3-a., l. 2.
32. TRÜ saksa fil. kat. välismaal viibinute nimekirjad (säilitatakse kateedris).
33. Ibid.; toimik 15-24; inglise fil. kat. kirjavahetus välisriikidesse lähetamisest.
34. Ibid.; TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 34, l. 10; nim. 64, s. 44, l. 18.
35. TRÜ arhiiv, nim. 64, s. 41, l. 19; inglise fil. kat. toimik 15-24.
36. TRÜ arhiiv, nim. 3/15-3, s. 6, l. 4.
37. Inglise fil. kat. toimik 15-24; TRÜ arhiiv, nim. 3/15-3, s. 11, l. 11.
38. TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 105, l. 13; inglise fil. kat. toimik 15-24.

39. Võõrfiloloogია kateedrite õppejõudude avaldatud tööde kartoteegid (säilitatakse kateedrites).
40. Ibid.
41. TRÜ arhiiv, nim. 3-15/7, s. 53, l. 47.
42. Saksa fil. kat. 1978. a. teadusliku töö aruanne, l. 13.
43. TRÜ arhiiv, nim. 64, s. 51, l. 19; s. 56, l. 13; s. 61, l. 12; TRÜ saksa fil. kat. 1979. - 1982. a. teadusliku töö aruanded.
44. TRÜ arhiiv, nim. 66, s. 105, l. 15.

TARTU JA LENINGRADI ÜLIKOOLI TEADUSSIDEMETEST NÕUKOGUDE PERIOODIL

M. Hirvlaane

Tartu ja Leningradi ülikooli teadussidemed on alguse saanud juba peaaegu kahe sajandi eest Peterburi Teaduste Akadeemia tegevuse baasil. Tartu ja Peterburi teadlaste koostöö väljendus ühistes teadusuuringutes, ühiste teaduslike ekspeditsioonide korraldamises, teaduskaadri ettevalmistamises ja vahetamises, teadusliku informatsiooni ja muuseumide kollektsioonide dublikaatide vahetuses, isiklikes kontaktides ja kirjavahetuses.

Mineviku teadussidemeid on küllaltki põhjalikult käsitlenud Eesti NSV teadusajaloolaste poolt NSV Liidu Teaduste Akadeemia 250. aastapäevale pühendatud kogumikus /1/, ülikooli vanemteaduri Hain Tankleri monograafias /2/, Tartu ülikooli ajaloo (1632 - 1982) II ja III köites /3/. Varem on Tartu ülikooli ajaloolisi sidemeid käsitlenud ka E. Martinson /4/ (mõningase tendentslikkusega) ja A. Ljubarski /5/. Neid küsimusi kajastavad ka Baltimaade teadusajaloo XI ja XIII /6, 7/ konverentside materjalid.

Tartu ülikooli 350. aastapäeva puhul toimusid TRÜ teaduspäevad Leningradi ülikoolis. Seal asetati keskpunkti mõlema kõrgkooli teadussidemed /8/. Tartu Riikliku Ülikooli rektor, NSVL Pedagoogikaakadeemia korrespondentliige prof. Arnold Koop rääkis Leningradi ülikooli teadusnõukogu laiendatud istungil Tartu ja Leningradi ülikoolide ajaloolistest sidemetest ning tänapäeva koostööst nii oma ettekandes, raadioesinemistes kui ka Leningradi ülikoolis avaldatud artiklis /9/. TRÜ teaduspäevade delegatsiooni koosseisu kuulusid mitmed Leningradi ülikooli kasvandikud, seal teadusliku kraadi omandanud ja praegu tihedaid teadussidemeid omavad professorid, kes TRÜ-s töötades on saavutanud silmapaistvaid tulemusi: professorid Viktor Palm, Juri Lotman, Leonid Stolvits jt. Prof. L. Stolvits tegi ettekande mõlema ülikooli koostööst humanitaarteaduste valdkonnas, see on publitseeritud hiljem Tartus /10/. Loodusteadlaste koostööd käsitles prof. Hans Trass, sama ka oma artiklis /11/. Leningradi ülikooli poolt esinenud dotsendid J. Margolis ja G. Tiskin andsid ülevaate Leningradi ja Tartu ülikooli re-

volutsiooniliste sidemete ajaloost; ettekanne publitseeriti Tartu ülikoolis /12/.

Ka mitmetel Tartu ülikoolis toimunud teaduskonverentsidel, mis olid pühendatud ülikooli juubelile, käsitleti kahe ülikooli teadussidemeid ja ühisõppejõude. Nii esines filoloogiateaduskonna konverentsil prof. Aleksandr Dulitsenko ettekandega J. N. Baudouin de Courtenayst /13/.

Tartu ülikoolis töötasid ka kodanlikul perioodil mitmed Peterburi (Petrogradi) ülikoolis õppinud õppejõud. Nende hulgas nimekas eesti kirjanik, kirjandusteadlane, kriitik ja tõlkija Johannes Semper; eesti ajaloolane, klassikalise filoloogia nimekas spetsialist, "Eesti entsüklopeedia" toimetaja Richard Kleis. Petrogradi ülikoolis oli õppinud ka tunnustatud psühholoog, pärastine ENSV teeneline teadlane Konstantin Ramul. Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis lõi eeldused kõige laialdasemateks kontaktideks ENSV-le geograafiliselt lähedal asuva, Nõukogude Liidu ühe silmapaistvama - Leningradi ülikooliga.

Asudes teostama nõukogulikku ümberkorraldusi hariduse valdkonnas, pidas Eesti NSV valitsus vajalikuks peatselt pärast Eesti vastuvõtmist Nõukogude Liidu koosseisu saata ENSV haridustöötajate delegatsioon tutvuma Leningradi ja Moskva ülikooli töökogemustega. Nõukogude Eesti kõrgkoolide juhtide ja haridustöötajate delegatsiooni juhtis prof. Hans Kruus, kellest sai Tartu Riikliku Ülikooli rektor. Paraku jäi aeg ümberkorraldusteks liig lühikeseks: algas Suur Isamaasõda ja Eesti alad okupeeriti. Kaks kuud pärast Tartu vabastamist fašistidest - 17. novembril 1944 - alustas ülikool taas oma tegevust. NSV Liidu valitsus tegi Leningradi ülikoolile ülesandeks osutada Tartu ülikoolile abi nii õppe-metoodilise kui ka teadustöö korraldamisel, seda eriti õppe-teaduskaadri ettevalmistamisel. 1944. a. anti Tartu ülikooli raamatukogule Leningradi Saltõkov-Stšedrini nim. raamatukogu ja 1945. a. Leningradi ülikooli poolt üle õpikuid ja teaduskirjandust vennaliku abi või dublikaatide vahetuse korras. Leningradi ülikool abistas Tartu ülikooli õppe-teaduskaadri ettevalmistamisel, õppe-metoodilise töö korraldamisel, nimekate teadlaste saatmisega loengutele ja metoodilise kirjandusega. Sõjajärgsetel aastatel kandsid kahe kõrgkooli sidemed enam ühepoolset ilmet, kus saajaks oli Tartu ülikool.

1951. aastal sai Tartu ülikooli rektoriks Leningradi

Ülikooli kasvandik ja õppejõud ning teadlane Feodor Klement, kes aastaid (1951 - 1970) juhtis Tartu ülikooli. Tal olid tekkinud sidemed Tartu ülikooliga juba 1941. a., Suure Isamaasõja järgsel perioodil need jätkusid. 1941. a. võttis ta Leningradi ülikoolis vastu prof. Gerhard Rägo ja dotsendid Anatoli Miti ja Arnold Humala. Sõjajärgsetel aastatel olid Leningradi ülikoolis sagedasteks külalisteks professorid ja õppejõud Tartu ülikoolist: Aksel Kipper, Harald Keres, A. Mitt, G. Bichele, H. Liidema, L. Tanimäe jt., kes saabusid kogemusi omandama nimekate Nõukogude teadlaste juurde. F. Klement esines Tartu ülikoolis füüsikutele loengutega 1946. aastal /14/.

F. Klement tõi Tartusse kaasa oma uurimissuuna ja rajas siin luminestsentsi,ioonkristallide ja tahke keha füüsika Tartu koolkonna. Tema initsiatiivil loodi ka luminestsentsilaboratoorium ENSV TA Füüsika Instituudis. F. Klementi initsiatiivil kutsuti 1950. aastate algul Tartusse paljud Leningradi ülikooli kasvandikud: füüsikud A. Malõševa, T. Inštšik (ENSV TA korr-liige), Karl Rebane (praegu ENSV TA president, NSVL TA korr-liige), Ljubov Rebane, keemik Viktor Palm (ENSV TA korr-liige), kirjandusteadlased Juri Lotman, Zara Mints, Pavel Reifman, ühiskonnateadlased Mihhail Bronštšein (ENSV TA korr-liige), Rem Blum-Russak, L. Stolovitš, keeleteadlased Savvati Smirnov, Jelena Gurjeva jt.

Praegu teevad Leningradi ja Tartu ülikooli füüsikud koostööd luminestsentsi ja pooljuhtide füüsika alal. TRÜ aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratoorium ning IRÜ füüsika TUI korraldavad ühisuuringuid elektromestria alal. Tihedad teadussidemed on elektrokeemia kateedriga, mille juhataja prof. V. Kravtsov on olnud paljude TRÜ õppejõudude dissertatsioonide oponendiks. Oma elu lõpuni oli meie ülikooliga seotud prof. J. Durdin, kelle õpilane Sofia Nikolaeva pani aluse elektrokeemilistele uuringutele TRÜ-s. TRÜ orgaanilise keemia kateedril, mida juhatas Leningradi ülikooli kasvandik, maailmamaine teadlane prof. V. Palm, on olnud pidev koostöö Leningradi ülikooli vastava kateedriga.

Väga tihedas koostöös töötavad mõlema ülikooli botaanikud. Ilmuvad ühised teadusväljaanded nagu M. Botši ja V. Masingu "NSVL soode ökosüsteemid"/15/. Jätkatakse ühisekspeitsioonide ja statsionaarsete välitööde traditsiooni Taimõril, polaar-Uuralis ja mujal, korraldatakse ühiseid tea-

duskonverentse. Väga tihedad on kontaktid LRÜ geobotaanika ja geneetika kateedriga. Ühine on ka teadusliku uurimistöö temaatika ja meetodika taimestiku struktuuri uurimisel. LRÜ geobotaanika kateedri juhataja V. Ipatov kaitses oma doktoridissertatsiooni Tartus, meie ülikooli sõsarkateedri juhataja prof. H. Trass Leningradis. Besti botaanikud on mitmete teadusnõukogude, toimetuskolleegiumide ja "Botaanilise Ajakirja" toimetuse liikmed.

Tihedad on Tartu ja Leningradi ülikooli koostöösidemed õppe-teaduskaadri ettevalmistamisel, eriti filoloogias, filosoofias ja õigusteaduste vallas. Aastatel 1960 - 1984 on TRÜ õppejõud kaitsnud Leningradi ülikoolis 9 doktori- ja 17 kandidaativäitekirja - 3 doktori- ja 9 kandidaadidissertatsiooni filoloogias: J. Lotman (1961 dr.), S. Smirnov (1979 dr.), Oleg Mutt (1961 kn.), Sergei Issakov (1963 kn.), Epp Tamm (1975 kn.), Jüri Talvet (1981 kn.) jt.; filosoofias 2 doktori- ja 4 kandidaadidissertatsiooni: R. Blum-Russak (1961 kn.), Lembit Valt (1963 kn.), L. Stolovitš (1965 dr.), Vladimir Hütt (1965 kn.), Mihhail Makarov (1967 dr.), Juri Tšertin (1981 kn.); õigusteadustes 2 doktori- ja 3 kandidaadidissertatsiooni: Endel Ploom (1965 kn.), Vilma Kelder (1969 dr.), Endel Laasik (1982 dr.), Heiki Pisuke (1984 kn.) Rait Maruste (1984 kn.); majandusteaduses M. Bronštein 1965. a. doktori- ja L. Maamets 1982 kandidaadidissertatsiooni; Harry Ling kaitses 1980. a. doktoridissertatsiooni bioloogias ja Mati Tombak 1981. a. füüsika-matemaatikateadustes /16/.

Kauaaegne koostöö kestab mõlema ülikooli ühiskonnateaduste kateedrite vahel. 1980. a. sõlmitud teadusliku ja loominguilise koostöö lepingut täpsustatakse iga õppeaasta algul. Koostöölepingu eesmärgiks on mõlema ülikooli ühiskonnateaduste kateedrite teadusliku potentsiaali ühendamine ühiskonnateaduste aktuaalsete probleemide uurimisel, loominguilise koostöö laiendamine. Vahetatakse õppejõude erikursuste ja loengute lugemiseks, korraldatakse ühiseid teaduskonverentse ja seminare, publitseeritakse vastastikku oma väljaannetes teadusartikleid, osutatakse abi õppe-teaduskaadri kvalifikatsiooni tõstmisel. Tartu Riikliku Ülikooli 350. aastapäevale ja NSV Liidu moodustamise 60. aastapäevale pühendatud teaduskonverentsi korraldajateks olid TRÜ ühiskonnateaduste kateedrid ja LRÜ ühiskonnateadlaste kvalifikatsiooni tõstmise instituut. Seal esinesid paljude TRÜ

ühiskonnateadlaste, nagu M. Bronšteini, Ivan Volkovi, Johannes Kalitsa, Paul Kenkmanni jt. kõrval LRÜ prorektor prof. L. Seleznjov, professorid D. Bljahman, T. Burmistrova ja V. Lissovski. TRÜ filosoofia kateedri ja NSVL Sotsioloogia Ühingu Eesti osakonna korraldatud konverentsil TRÜ-s "Tunnetuse sotsiaalsest determinatsioonist" esinesid Leningradist S. Batenin, V. Šarogradski, V. Zabrova ja A. Etkind koos paljude Tartu, Tallinna ja vennasvabariikide kõrgkoolide filosoofidega.

TRÜ skandinavistidel on tihedad koostöösidemed LRÜ kolleegidega. TRÜ-s välja antava "Skandinaavia kogumiku" toimetuskolleegiumi kuulus prof. M. Steblin-Kamenski, praegu aga prof. V. Berkov.

Loomingulise koostöö leping on olnud 1978. a. alates TRÜ tööstuspsühholoogia laboratooriumi ja LRÜ üldpsühholoogia kateedri vahel. Viimati uuendati seda 1984. a. aprillis. Koostöölepinguga nähti ette teadusliku uurimistöö koordineerimine organoleptilise kvalimeetria psühholoogiliste seaduspärasuste uurimisel. Viiakse läbi ühiseid eksperimentaaluuringuid, vastastikku kooskõlastatakse uurimisplaanid, publitseeritakse uurimistöö tulemusi. Uus koostööleping on kuni 1986. aastani. Ekspertide-degustaatorite väljaõpetamisel on toimunud ja jätkuvad ühisseminarid. Ettevalmistamisel on ühismonograafia "Inimese maitse tunnetuse psühholoogilistest aspektidest" (1985 - 1986). Lepingu otsesed täitjad on psühholoogiakandidaat L. Kulešova LRÜ-st ja Galina Vuks TRÜ-st.

Nii Tartu kui ka Leningradi ülikool on tunnustatud fennougristikakeskused. Vahetatakse teaduspublikatsioone, osutatakse vastastikku kaasabi õppe-teaduskaadri ettevalmistamisel. Prof. Paul Ariste TRÜ-st ja prof. Z. Dubrovina LRÜ-st on tihedas koostöös soome-ugri rahvaste teadusliku järelkasvu ettevalmistamisel. Kirjandusteadlaste tihedate kontaktide hoidjaks on Leningradi ülikooli kasvandik, TRÜ professor, ülemaailmselt tuntud semiootik prof. J. Lotman. TRÜ vene keele ja LRÜ slaavi filoloogia kateedri vahel on sõlmitud loomingulise koostöö leping. LRÜ õppejõud avaldavad oma töid TRÜ teadusväljaannetes ("Töid vene ja slaavi filoloogia alalt", "Vene aspektoloogia küsimusi" jt.). TRÜ vene kirjanduse kateedri õppejõud stažeerivad LRÜ-s. Leningradi RÜ žurnalistika spetsialiseeritud nõukogus doktoridissertatsioonide alal osaleb TRÜ žurnalistika kateedri

juhataja, ENSV TA korrespondentliige prof. Juhan Peegel.

Ka kahe kõrgkooli üliõpilassidemed on tihedad, alustades osavõttust ja ettekannetest ÜTÜ konverentsidel, lõpetades komsomoli- ja ehitusmalevatööga.

Neevalinna vahetu naabrus on sajandite vältel olnud kahe rahva kultuurisuhete lätteks. TRÜ 350. aastapäeva tähistamise aegu andis kahe teeneka ülikooli vahel kujunenud sidemetele kõrge hinnangu Leningradi A. A. Zdanovi nim. Riikliku Ülikooli rektor prof. V. Aleskovski ajakirjas "Horisont" /17/, avaldades lootust, et kahe teaduskeskuse vahelised sidemed süvenevad eelolevatel aastatel veelgi. Tänapäeva nõuete tasemel teadus- ja õppetöö korraldamisel on mõlema ülikooli teaduspotentsiaali ja rikkalike kogemuste vastastikune kasutamine uute saavutuste reserviks. Tartus ei unustata kunagi Leningradi ülikooli omakasupüüdmatut abi Tartu ülikoolile tema töölerakendamisel pärast Suurt Isamaasõda, vaatamata sellele, et Leningradi ülikoolil tuli abi osutada ka teistele Nõukogudemaa kõrgkoolidele.

K i r j a n d u s

1. Петербургская Академия наук и Эстония /Составитель П.В. Мюрсепп. Таллин, 1978. - 222 с.
2. Tankler H. Tartu ülikooli kasvandikud - NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmed. Tln., 1982. - 157 lk.
3. Tartu ülikooli ajalugu 1632 - 1982 / Koost. K. Siilivask. Tln., 1984, II kd. - 425 lk.
4. Мартинсон Э.Э. Исторические связи Тартуского (б. Юрьевского) университета с русской наукой. Таллин, 1951. - 83 с.
5. Любарский А. Свет русской науки. Очерки. Таллин, 1952. - 332 с.
6. Роль Тартуского университета в развитии отечественной науки и в подготовке научно-педагогических кадров: Тез. докл. XI Прибалт. конф. по истории науки и техники. Тарту, 1977. - 211 с.
7. Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования: Тез. докл. Всесоюз. (XIII Прибалтийской) конф. по истории науки, посвященной 350-летию Тартуского госуниверситета. Тарту, 1982. - 207 с.

8. Paju A. (Lumiste Ü.) Teaduspäevad Leningradis. - Tartu Riiklik Ülikool, 1982, 13. mai.
9. Кооп А. Узы дружбы - Ленинградский университет, 1982, 23 апреля.
10. Stolovits L. Tartu ja Leningradi ülikooli koostööst humanitaarteaduste arendamisel. - Tartu Riiklik Ülikool, 1982, 30. apr.
11. Трасс Х. Дерево, которое плодоносит - Советская Эстония, 1982, 17 ноября.
12. Марголис Ю.А., Тишкин Г.А. Из истории революционных связей Ленинградского и Тартуского университетов. - В кн.: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Trt., 1983, XIII, с. 184 - 194.
13. Дуличенко А.Д. И.А. Бодуэн де Куртенэ и славистика. - В кн.: Филологические науки в Тартуском университете: Тез. конф. 15 декабря 1982 г. Тарту, 1982, с. 36-39.
14. Klement F. Templid teaduse teedel. Tln., 1983, lk. 135.
15. Боч М.С., Мазинг В.В. Экосистемы болот СССР. Л., 1979.
16. TRÜ teadustöö aruanded 1960 - 1984. a.
17. Ülikool ja ülikool. Räägib A. A. Ždanovi nim. Leningradi Riikliku Ülikooli rektor Valentin Aleskovski. - Horisont, 1982, nr. 9, lk. 15 - 16.

HUMANITAARLASE INFOTEEININDUSE KUJUNEMISEST

TARTU ÜLIKOOLIS

L. Peep

Igal raamatukogunduse tegevusalal on oma kujunemislugu. Nii on ka infoteenindusega. Eriti pikk ja tähelepanuväärne on humanitaarteadlaste infoteeninduse eellugu. Tänapäeval on mõisted informatsioon, infotöö ja infoteenindus sedavõrd ülekoormatud, et puhuti näikse olevat tegemist moodi järgiva ülipüüdlikkusega. Humanitaarteadlaste toetumine raamatukogule ja bibliograafiate koostamine ühiskonnaelu nähtusi uurivate teadlaste tarvis pole mingi uudisasi. Oleks ülekohtune arvata, nagu oleks infoabi andmine teadlastele mingi tänapäevane nõue, mis alles hakkab jalgu alla saama. Humanitaarharidusega töötajad on raamatukogudes alati olnud omainimesteks. Spetsiaalne raamatukogundus- või infoalane koolitamine, erihariduse andmine neil aladel eeldab tugevat üldhariduslikku ja humanitaarset aluspõhja.

Kuigi infotöö on teaduses ühiskondliku tööjaotuse süvenedes eraldunud omaette tegevus- ja ka uurimisalaks, on ta põhimõtted ja töövormid välja kujunenud raamatukogunduse, bibliograafia ning allikaõpetuse arsenalist lähtudes. Neile lisas tänapäev teaduste metodoloogia, loomepsühholoogia, informaatika, küberneetika, heuristika, semantika jpm. tänapäevaselt kõlavad. Infotöö olulisimaks osaks tänapäeva permanentes haridusprotsessis on varustada uurijat vilumuste ja oskustega, kinnistada temas pideva otsingu harjumus ning vajadus.

Humanitaarteadlastele antav abi raamatukataloogide ja -kartoteekide koostamisega on niisama vana kui raamatukogundus ja bibliograafia. Need on sügavalt humanitaarsed tegevusalad, millel on tulemusrikkalt uuritud, väärikas ajalugu. Siiski oli ainult sel viisil teadusele osutatud abitegu orienteeritud teaduseliidile. Vanad keeled, tolmutud foliandid, kataloogide koltunud sedelid, salapärased lühendid ja viited - igamehe juurdehakkamiseks need ei olnud mõeldudki. Meie käsitluses vaadeldakse, kuidas Tartu ülikooli raamatukogus on püütud õpetada, abistada ja suunata kas kuunevaid või juba valmis teadlasi nende infootsingus, jagada neile teadmisi, kogemusi, oskusi. Isevolutee, omapäi õppimine, nn. õnnelikule käele ja vaistule toetuv tegevus ei

vastanud aja nõuetele juba XX sajandi esimestel kümnitel. Ilmusid esimesed üleskutsed õppida ja õpetada biblioheuristikat. Tartu ülikooli raamatukogu direktor Friedrich Puksoo kirjutas 1926. aastal: "Mitte ainult üliõpilaste, vaid ka suurema osa õppejõudude iseärasuseks on täielik orienteerumise oskamatus raamatukogu kasutamises, olgu see kataloogide tarvitamises või jälle bibliograafiliste teoste käsitlemisel. See on ju ka andeksandev, sest meie keskkoolidest tulevad üliõpilased ei tutvune seal ... raamatukogu tehnikaga." Viidates olukorrale teistes maades, tehakse lõppjäreldus: "Sarnased teadmised pole mitte ainult tarvilikud filosoofia teaduskonna kuulajale, vaid iga haritud inimesel tuleb sarnaste asjadega tegemist teha, kes vähegi teaduslikult töötab ... Sellega saaks ka eriala õppejõudude töö kergendatud, eriti humanitaar-teaduses" /1/. Katkend on pärit filosoofiateaduskonna dekaanile määratud kirja mustandist. Küsimus otsustati jaatavalt ja 1927. a. I poolaasta loengute kavas kuulutati välja kursused: "Raamatukogu kasutamine ja bibliograafia, ühes harjutustega" /2/. "Päevalehe" sõnutsi tõmbas Fr. Puksoo loetud kursused kokku suure hulga kuulajaid /3/. Osavõtt oli tõepoolest elav. Aruandes filosoofiateaduskonna dekaanile kirjutab lektor: "... regulaarselt ... umbes 100 üliõpilast, üldiselt aga 200" /4/. Kuna loengutele järgnesid praktilised harjutused kuues grupis, oli Fr. Puksool tegevust rohkesti. Aine nimetuseks jäi "bibliograafia" ja selle ülesandeks oli aktiivsete oskuste kujundamine raamatutes ja raamatukogus orienteerumiseks. Õppetöö stabiliseerus, aastatel 1929 - 1941 loeti Tartu ülikoolis bibliograafia üldkursust lisaspetsiaalsusena. Välismaa ülikoolides sel ajal need kursused ei olnud süstemaatilised /5/. Tartus anti nõu teatmestu kasutamiseks, õpetati otsima andmeid teatmeteostest, koostama bibliograafilisi kartoteeke, õigesti vormistama teadustööd /6/. Humanitaarteaduri ettevalmistus infotööks algas järgides põhimõtet: isiklikus teadustöös vajalike andmete otsimine, nende andmete koondamine ja kirjapanemine on eriharidusest lahutamatu. Seda juhtideed on püütud silmas pidada tänaseni.

Tartu ülikooli raamatukogu tegi aastatel 1944 - 1951 läbi tunduvald muutusi ülesannetes ja kasutamise võimalustes. Neil aastail toimus kujunemine nõukoguliku kõrgkooli teadusraamatukoguks, oluliseks õppe- ja teadustöö baasiks, mille raamatuvarasid tunduvalt kasvanud üliõpilaskond inten-

siivselt kasutama hakkas. Kuigi 1946. a. kinnitati TRÜ Õpetatud Nõukogus TRÜ pearaamatukogu uus põhikiri, kujunes mur-ranguliseks alles 1949. aasta /7/. Hakkas esiplaanile tõusma töö lugejaga. Üliõpilastele hakati 1950. aastast korraldama loen-guid ja õppusi. Saabunud kirjandusest koostati tutvustusni-mestikke. Algas töö humanitaaridele olulise Tartu ülikooli ajaloo ning õppejõudude ja kasvandike biobibliograafilise kartoteegi koostamisel. Erialade kaupa koostati väliakirjan-duse nimestikke. Erilise tähelepanuga võeti neid vastu aja-loo- ja keeleteaduskonna kateedrites. Autoreferaatide bü-lletään ilmub 1955. aastast /8/. Infotöö vormid ja meetodid olid üldjoontes samad, mida tänapäevani kasutatakse undis-kirjanduse tutvustamisel.

Õppejõude informeeriti raamatukokku saabunud kirjandu-sest. 1950. a. alates telliti venekeelsete artiklite trüki-kaarte. Neid kartoteeke kasutati aga vähe. 1964. a. alates said kaarte vaid humanitaarkateedrid. Raamatukogu oli kor-rastamise juhendaja. Siis selgus, et temaatilise informat-siooni otsimisel pöörduti esmajoones TR kataloogide poole. See tõi päevakorda kataloogisüsteemi korrastamise vajaduse ning viis välja tsentraliseeritud kataloogimise idee takki-misele /9/.

Raamatukogu hakkas jälle otsima bibliograafiateadmiste andmise uusi teid. Avaldati artikleid kirjanduses, korral-dati ekskursioone. Neist arenesid grupikonsultatsioonid, kus peale raamatukogu kasutamise võimaluste tutvustati tähtsa-maid teatmeteoseid, bibliograafiaväljaandeid ja räägiti hu-manitaaralase teatmetöö metoodikast. Nii õppustel kui ka pea-raamatukogu poolt igal sügisel korraldatud konverentsidel "Kuidas töötada raamatuga" esines sageli vaimukalt ning eru-deeritult ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilastele Elsa Kudu /10/. Üritused haarasid aga väikest osa üliõpilastest. 1959. a. oktoobris avaldati NSV Liidu kõrg- ja keskerihariduse mi-nistri käskkiri "Kõrgemate ja keskeriõppeasutuste raamatu-kogude töö parandamise abinõudest", mis tegi bibliograafia-õppused kohustuslikuks kõigis kõrgkoolides. 1960. aastal vii-di Tartu ülikoolis sisse raamatukogunduse ja bibliograafia-alaste teadmiste miinimumkursus Elsa Kudu ja Kaja Noodla koostatud programmi alusel. Õppused ajaloolastele ja filo-loogidele toimusid kahes tsüklis: I kursusele 6 ja II-le 8 tundi. Esimene tsükel andis üldisi teadmisi raamatukogust ja tema teatmeaparaadist, teine juhatas sisse erialasesse

uurimistöösse, õpetas tundma erialabibliograafiaid ja -teatmestut. Kogu töö on seotud praktiliste harjutustega ning statsionaarsetele üliõpilastele kohustuslik. Kuuekümnendatel aastatel küpses vajadus aru pidada raamatukogu ja bibliograafiaõppuste metoodika üle. 1967. ja 1968. a. toimusid TRÜ TR bibliograafiaõppustele pühendatud metoodikakonverentsid. Esimesel käsitleti I kursuse, järgmisel erialabibliograafiaõppusi. Humanitaarlastele suunatud lektoritöö seisukohalt väärisid erilist tähelepanu järgmised ettekanded: Lea Trikkant "Teatmeteoste tutvustamise metoodikast", Kaja Noodla praktiline õppus "Bibliograafilised kartoteegid", Malle Suurväli "Erialabibliograafiate tutvustamise metoodikast". Rõhutati vajadust peatuda eraldi teise astme erialabibliograafiatel /11/. Hakati koostama õppevahendeid. Ilmusid: Leine Kilk. Kataloogid ja teatmeteosed TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Trt., 1969. 47 lk.; Elsa Kudu. Kuidas leida vajalikku kirjandust. 1. Üldised bibliograafiad. Trt., 1970. 56 lk.; Malle Suurväli. Kuidas leida vajalikku kirjandust. 2. Erialakirjanduse nimestikke filoloogidele. Trt., 1974. 55 lk. Meie andmetel oli TRÜ TR esimene kõrgkooliraamatukogu Nõukogude Liidus, kus käsitleti metoodikakonverentside tasemel raamatukoguõppusi. Samuti olime pioneerid õppevahendite koostamisel.

Raamatukogu teadusdirektor K. Noodla tõstatas raamatukogu I teaduskonverentsi ettekandes "Bibliograafia-alaste teadmiste levitamisest Tartus" (märts, 1965) mõtte hakata korraldama bibliograafianädalaid või -kuid, et populariseerida vastavaid teadmisi. 1966. a. organiseeriti esimene bibliograafiakuu. Huvitavaimaks ürituseks sellel oli TRÜ TR bibliograafiaosakonna töötajate Elsa Kudu ja Aime Pärnakivi algatusel korraldatud võistlus teatmeteoste, bibliograafiate ja kataloogide tundmises ning kasutamisel infootsingus. Üritus nimetusega "Informiin" sai kiiresti populaarseks /12/. Rõhutame siinkohal selle algatuse kuulumist TRÜ Teadusraamatukogule ja avaldame arvamust, et sellistele infootsiostest stimuleerivatele üritustele kuulub suur osa tulevikuhariduses.

Aktiivne tegelemine reaalse infootsingu suunamisega tõi uute tähelepanekuteni. Hakati märkama traditsioonilise bibliograafiatöö puudusi. Seoses venekeelsete artiklite trükikaartide kartoteekide suure mahu ning suhteliselt vähese kasutamisega kerkis 1964. a. päevakorda vajadus kindlaks mää-

rata teadlaste infovajadus /13/. Ilmnes tarvidus täpsustada puudusi raamatukogu teatmestus, kuidas ja mil viisil on kõige õigem korraldada teatmeaparaati. 1964. a. alustas ülikooli õppejõudude infovajaduse uurimist seitsmest raamatukogutöötajast koosnev grupp: Elsa Kudu, Maare Kümnik, Inge Maastik, Kaja Noodla (juhendaja), Laine Peep, Aime Pärnaki-vi, Eha Saarma. Uurimismeetodiks valiti intervjuu, sest üht-aegu oli vaja taotleda maksimaalset objektiivsust ja õppida tundma iga üksiku uurija individuaalsust. Intervjuu annab rikka, elulise ja ammendava materjali koos teadlase enese-analüüsiga /14/. Õppejõudusid küsitleti 1965. a. sügisest 1967. a. kevadeni. Andmeid saadi 146-lt ülikooli õppejõult (29 % üldarvust). Kogutud materjal andis ülevaate kasutatavatest infoallikatest, -otsimisprotsessist ning raamatukogu osast õppejõudude informeerimisel. Eriti raskes olukorras olid humanitaarteadlased, kes tegelesid mitme teaduse kokupuutealadele ulatuvate küsimustega: semiootika, struktu-raalne lingvistika, lugemispsühholoogia ja -sotsioloogia, tööpsühholoogia, andragoogika, keelefilosoofia jt. Infoot-siaeg oli suurim väliskirjanduse ja nõukogude kirjanduse ajalooga tegelejalatel. Humanitaarteadlaste infovajaduse oma-pära on tingitud sellest, et teooriad, mis peegeldavad ühis-konna elu, eeldavad teadmisi, mis peegeldavad uurimisobjek-ti ajaloolist arengut väga erinevatest ja seni mitte vaat-luse all olnud külgedest /15/. Töö tulemused esitasid ette-kannete ja artiklitena põhiliselt K. Noodla, E. Kudu ning L. Peep /16/. Uurimus äratas huvi ENSV ja NSVL kõrgkoolide raamatukogudes. Sellega pandi Tartu ülikoolis alus infova-jaduse väljaselgitamisele, mida on hiljem pidevalt jätkatud, kasutades vaatlust, vestlust ning raamatukogu teatmestu ka-sutamise analüüsi.

Mõistes, et humanitaarlane infoteenistus ei saa jalgu alla, kui puudub teoreetilisem lähenemine, koostati TRU Tea-dusraamatukogu töö kogemusi ja vajadusi silmas pidades 1966.a. diplomitöö "Teaduslik informatsioon humanitaarteadustes" /17/. Käsitleti ühiskonnanahtuste tunnetamise spetsiifikat, informatsiooni ja loomingu vahekorda, allikaõpetuse teoori-at, dokumendi ja semantilise informatsiooni mõistet, alg- ja vanendusdokumentatsiooni vahekorda, retrospektiivset ja te-maatilist bibliograafiat. Tõllal oli aktuaalne alles tekkiv infovahendusdokumentatsioon, perfokaartide ja arvutite ka-sutamise võimalused. Tagasivaates peab nentima, et nii mõned-

ki neist on päevakorda jäänud. Humanitaarlane vahendusdokumentatsioon on korrastamata, teatmeteoseid ja sõnastikke ilmub vähe, registrite ja märksõnastike koostamise nõue on juurutamisjärgus, ei tunta ega arvestata humanitaaralade erinõudeid informistide ettevalmistamisel jpm. Alles hakatakse mõistma retrospektiivse rahvusbibliograafia puudumist kui rahvusteadlaste ja teadusloolaste uurimistöö komistuskivi.

Alates 1966. aastast tugevdati tähelepanu infotööle Nõukogude Liidu kõrgkoolides. Tartu Riikliku Ülikooli nõukogu võttis päevakorda infotöö küsimused ja kehtestas 1966. a. 30. det. otsustes kateedrite ja laboratooriumide juhatajaid välja töötama allüksusele sobiva infosüsteemi ja määrama infotöö referendi. Raamatukogus loodi 1968. a. aprillis bibliograafiaosakonna juures kolme töötajaga infosektor. Infotöö ettevalmistav etapp, mis andis praktilisi kogemusi ja esialgse teoreetilise baasi, oli sellega lõppenud.

Referentide võrgu moodustamiseks külastati kateedreid, vesteldi juhatajate ja kateedri raamatukogu töö eest vastutavate laborantidega infotöö edasise korraldamise üle. Põhiülesandeks oli infoteenistuse põhimääruse koostamine. Rektor kinnitas selle dokumendi 9. oktoobril 1968, määrates käskkirjaliselt kateedrite referendid. Fikseeriti TRÜ infoteenistuse struktuur ja ülesanded. Raamatukogu ülesandeks jäi kateedrite infotöö koordineerimine ja juhendamine referentide vahendusel. Kiiresti ilmnes sellise süsteemi olulisim positiivne omadus - toetumine raamatukogule, bibliograafiatööle, olemasolevale teatmestule. Raamatukogust sai ülikooli siseneva informatsiooni keskus, mis baseerub raamatukogu teatmeinformatsioonifondile /18/.

NSVL MN 19. juuli 1971. a. määruses "Teadus- ja tehnikainformatsiooni riikliku süsteemi edasisest täiustamisest aastail 1971 - 75" ja ENSV MN 17. veebr. 1972. a. samasisulisel määruses esitati infotöö korrastamise edasine programm. NLKP KK 26. mai 1974. a. otsuses "Raamatukogude osatähtsuse suurendamise kohta töötajate kommunistlikul kasvatamisel ja teaduslik-tehnilises progressis" ning NSVL kõrg- ja keskerihariduse ministri 8. aug. 1974. a. käskkirja nr. 667 täitmiseks hakati erilist tähelepanu pöörama kõrgkoolide raamatukogude infotööle. NSVL kõrg- ja keskerihariduse ministri 20. märtsi 1975. a. käskkirjaga kohustati kõrgkoolide raamatukogusid looma teadusinformatsiooniteenistus, mis tagaks infobibliograafilise teenindamise operatiivselt ja

hästi. Tartu ülikooli teadusraamatukogu ennetas ministeeriumi nõudmisi rohkem kui viie aasta võrra. Teda seati korduvalt teistele eeskujuks /19/. Sel ajal oli humanitaaralane vahendusdokumentatsioon alles välja kujunemas, seda iseloomustas liigirohkus, vahendamisülesannete ja temaatiliste piiride määratlematus, referaatväljaanded alles alustasid ilmumist. Töös teadlasega ilmnes, et põhjendamatult vähenes arvestav-registreerivate bibliograafiate kasutamine. Bibliograafiaõppuste liitmisega loengutsükklisse "Sissejuhatatus erialasse" 1975. aastal langes erialabibliograafiate õpetamise tase. Vastukaaluks püüdis raamatukogu intensiivistada individuaalset tööd üliõpilaste ja aspirantidega. Kokkuvõttes aga tuli üleliiduline ühtlustav korraldus kahjuks bibliograafiaõppuste korrale Tartus.

Raamatukogu püüdis teha kõik võimaliku infotöö kaasajastamiseks. 1975. a. moodustati iseseisev infoosakond. Uue olukorra fikseeris infoteenistuse 1975. a. põhimäärus, mille TRÜ rektor kinnitas 1976. aasta 21. oktoobril. Selnevalt oli infotööga TRÜ Teadusraamatukogus põhjalikult tutvunud NSVL Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi üleliiduline komisjon. Kontrollimise tulemusi arutati 29. okt. ENSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumi kolleegiumil. TRÜ raamatukogu infotööle anti positiivne hinnang. 1972. a. alates rakendatakse lisaks teemainformatsioonile valikteadistust. Teemade arv kasvas kiiresti, jõudes 1977. aastaks 35-ni, 1978. a. 41-ni ja 1982. a. 128-ni. 1975. a. alustati infolehtede koostamist ja juhtivate töötajate diferentseeritud infoteenindamist. Nimetagem olulisemad humanitaaralased infolehed: "Isiksus ja ühiskond", "Õppe- ja kasvatustöö efektiivsuse faktorid", "Sotsialistlik elulaad", "Perekonna areng sotsialistlikus ühiskonnas", "Matemaatilised meetodid humanitaarteadustes". Humanitaaraladel töötavate informistide kaader on püsiv, mis tuleb kasuks infotöö järjepidevusele: hästi tuntakse eriala spetsiifikat, terminoloogiat, ollakse suuteline jälgima teaduses tekkinud perspektiivseid arengusuundi.

Raamatukogu puutus kokku tõsiasjaga, et nii erialakirjanduses kui juhendmaterjalides käsitletakse valdavalt tehnikainformatsiooni edastamisega seotud probleeme /20/. Tagasisidestumine uurijaga nii teema- kui valikteadistuse puhul tõi humanitaarteadustes esile rea teaduste metodoloogiast lähtuvaid eriprobleeme.

Peamiselt tehnilise informatsiooni mõju viis humanitaarteadlaste informeerimise seisukohast väga oluliste ja järeleproovitud töövormide (retrospektiivsete bibliograafiate, koondkataloogide, trükitud kataloogide, registrite ja märksõnastike koostamine) alahindamisele. Elavaks näiteks siinkohal oli võitlus bibliograafiaväljaande "Tartu Riiklik Ülikool" eluõiguse säilitamise ümber, L. Trikkanti koostatud "Tartu ülikooli perioodikaväljaanded 1802 - 1940" trükkimise viivitamine jpm. Infotööd mõisteti, kontrolliti ja suunati kui teema-, valik- ja faktiteadistamist. Seejuures kasutati terminit "teaduslik informatsioon" sagavalt sageli koos sõnaga "tehniline", mõistmata, et tehnilise informatsiooni otsimise ja andmise probleemistik erineb nii sisuliselt kui ka meetodiliselt oluliselt infotegevusest humanitaaraladel /21/. Nii infohupu kui ka infohülg on ühiskonnateadlaste jaoks reaalsed globaalsed hädad /22/. Ühiskonnateadlastel on pidev vajadus maksimaalselt mobiliseerida kogu dokumentatsiooni. Seda mõistes loodi raamatukogus 1978. a. rekataloogimisosakond, mille ülesandeks sai vanema raamatuvara (kuni 1917. aastani) masinkataloogi ettevalmistamine, et välja anda trükitud koondkataloog. Teise olulise lähtekohana hakkasime arvestama humanitaarteadlasi infosüsteemi aktiivse ja kõige olulisema osana. Ühiskonnateadlased peavad lugemist üheks teadusliku loomingu põhistiimuliks. Kolmandaks - vajadus jälgida, uurida ja tunda meie ideoloogilist vaenlast põhjalikumalt kui kunagi varem kutsus esile ülemineku aktiivsele võitlushoiakule humanitaaraladel /23/. Raamatukogupoolseks indikaatoriks sellele on rahvusvahelise raamatulaenuvõrgu intensiivistamine.

Raamatukogu ülekolimine uude hoonesse oli humanitaarteadlastele soodus mitte ainult avaruse, erilugemissaalide ja uudisperioodika avapaigutuse tõttu. Uudiskirjanduse nädalanäitus ja aktuaalse raamatu avapaigutus, teatmekirjanduse lugemissaal, bibliograafia- ja infoosakonna kättesaadavus - kõik see asetas teadlased raamatukogus rikkasse infokeskkonda. Üleminek ei toimunud raamatukogupoolsete viigadeta. Uurimusest "TRÜ TR ja lugeja" ilmnas, et kõige rahulolematumad erialakirjanduse esindatuse ja kättesaadavuse suhtes raamatukogus üldse ja valikuga erialasaalides on filoloogid, ajaloolased ja ühiskonnateadlased /24/. Ilmnas, et raamatukogunduslik-bibliograafiliste õppuste programm

ei rahulda. Kuid teiselt poolt - 1982. a. külastasid ülikooli õppejõud ja teadurid infoosakonda 1173 korral ja laenasid 1650 eks. mitmesuguseid infomaterjale ja piiratud levikuga perioodikaväljaandeid. Uudseks, suure kasuteguriga üritusteks said teaduskondade infopäevad, kus tutvustati raamatukogusse viimasel ajal saabunud uuemat erialakirjandust, vabariiklike ning üleliiduliste infokeskuste väljaandeid /25/.

NIXP Keskkomitee 1983. a. juunipleenumil rõhutati vajadust saavutada kvalitatiivselt uus "märksa kõrgem tase ühiskonnateaduste valdkonnas ... Ühiskonnateadused peavad samasugusel määral kui loodusteadusedki saama partei ja kogu rahva efektiivsemateks abilisteks nende ülesannete lahendamisel" /26/. Neist ülesannetest lähtudes analüüsis TRÜ infoosakonna kauaaegne töötaja Ülle Must 1983. a. novembris raamatukogu erialapäeval ühiskonnateadustealase infotöö aktuaalseid probleeme /27/. Toetudes väljakujunenud olukorrale, leidis autor, et arvestades kõrgkooli omapära, peab uurijate infoteenindus toimuma kolmes erinevas suunas: 1) teadustöö teemadel; 2) õpetatavate distsipliinide järgi; 3) kõrgkoolipedagoogika küsimustes.

1984. aastal jõudis katsetamisjärku ühiskonnateaduste automatiseeritud infosüsteemi kasutuselevõtmine TRÜ ühiskonnateadlaste poolt. Märtsis paigaldati raamatukokku aparaat "Panafax-OF-700", mille abil TRÜ ühiskonnateadlased said võimaluse lülituda nii vabariiklikku (ENSV ÜII) kui ka Üleliidulise Ühiskonnateaduste Informatsiooni Instituudi sidekanali süsteemi. Esialgsetel andmetel ei anna see veel oodatud efekti, peamiselt keskse andmepanga vaesuse tõttu, uut infot saadakse vaid 3 - 6 % ulatuses.

Kokkuvõtteks võiks aastaid 1927 - 1940 pidada eeltööde ajaks, mil katsetatakse bibliograafia- ja raamatukogundusteadmiste andmist tulevastele humanitaaruurijatele.

Aastail 1945 - 1962 kasvab infotöö välja bibliograafilisest tegevusest ning läheb üle elitaarselt, üksikuile suunatud hoiakult avaramate tegevusvormide otsinguile.

Aastail 1962 - 1975 alustatakse infovajaduse väljaselgitamist. Luuakse bibliograafilis-raamatukogunduslike vilumuste õpetamise kindel süsteem, süvenevad traditsioonilised võtted: ilmuvad korrapäraselt infobülletäänid, uudiskirjanduse nimestikud, avardub teemainfo. Luuakse ülikooli raamatukogu infoteenistus ja fikseeritakse selle ülesanded. Alus-

tatakse valikteadistamist ja juhtimisalase informatsiooni andmist. Mõningat segadust ja raskusi aga tekitasid nõudmised formaalselt jälgida tehnilise infoteenistuse arsenalist pärinevaid töövõtteid, -vorme ja -meetodeid.

Aastail 1975 - 1985 infotegevus humanitaaraladel stabiliseerub, omandades humanitaaralade metodoloogiale vastava pöhiilme. Infovajaduse uurimine jätkub sügavuti. Ilmuvad infolehed, korraldatakse infopäevi. Tõuseb päevakor-
da retrospektiivse bibliograafilise informatsiooni vajadus, mõistetakse koondkataloogide tähtsust. Selle etapiga on TRÜ Teadusraamatukogu jõudnud otsustava pöördeni, eituse eitamise tasemeni, milles vana ja äraproovitu ühinevad tänapäeva uudisvõimalustega. Humanitaaralase teadusinfo tõeline arengutee seisab alles ees.

A l l i k a d . K i r j a n d u s

1. TRÜ TR KHO, F 59 Puksoo Fr., s. 83, l. 1 - 2.
2. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kava 1927. a. I poolaastal. Trt., 1927, lk. 22.
3. Raamatukogu-asjandus ülikoolis käsitlemisel. - Päeva-
leht, 1927, 29. jaan., lk. 8.
4. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 5, s. 165, l. 310.
5. Noodla K. Raamatukogunduse õpetamine Tartu ülikoolis 1927-
1967. - TRÜ toimetised, 1969, vihik 248. Teadusliku Raa-
matukogu töid, 2, lk. 12.
6. Noodla K. Bibliograafia-alaste teadmiste levitamisest Ees-
tis. - Nõukogude Eesti raamatukogundus. Tln., 1968, 3,
lk. 139 - 141.
7. Peep L., Ermel M. TRÜ Teadusliku Raamatukogu arengust aas-
tatel 1945 - 1976. - TRÜ toimetised, 1977, vihik 423. Tea-
dusliku Raamatukogu töid, 5, lk. 20 - 30.
8. Maastik I. Infotöö. - TRÜ toimetised, 1977, vihik 423.
Teadusliku Raamatukogu töid, 5, lk. 157.
9. Riives H. Kataloogid ja kirjanduse töötlemine. - TRÜ toi-
metised, 1977, vihik 423. Teadusliku Raamatukogu töid, 5,
lk. 57 - 66.
10. Kilk L. Bibliograafiatöö. - TRÜ toimetised, 1977, vihik
423. Teadusliku Raamatukogu töid, 5, lk. 144 - 155.
11. TRÜ Teadusliku Raamatukogu 1968. a. metoodilise konve-
rentsi materjalid. - TRÜ TR, f. 4, nim. 3, s. 629.

12. Кильк Л. Информина. - Библиотекарь, 1972, № 8, с. 52-53.
13. TRÜ Teadusliku Raamatukogu metoodiline konverents "Raamatukogunduslikud õppused". - TRÜ TR KHO, f. 4, nim. 3, s. 580.
14. Peep L. Teaduslike töötajate informatsioonivajaduse uurimise võimalustest. Ettekanne esitatud Tartu bibliograafiaseminaris 10. III 1966. (Käikiri TRÜ TR-s.)
15. Peep L. Teaduslike töötajate informatsioonivajadus universaalses raamatukogus. Ettekanne ENSV raamatukogutöötajate teaduslikul konverentsil Tallinnas 22. det. 1967. a. (Käikiri TRÜ TR-s)
16. Noodla K. TRÜ Teaduslik Raamatukogu ülikooli õppejõudude informatsioonivajaduse rahuldajana. - Rmt.: TRÜ Teadusliku Raamatukogu 3. teadusliku konverentsi ettekannete teesid. Trt., 1968, lk. 10 - 13.
Noodla K. Tartu Riikliku Ülikooli õppejõudude informatsioonivajadus ja selle rahuldamine. - TRÜ toimetised, 1969, vihik 248. Teadusliku Raamatukogu töid, 2, lk. 96-131. Пееп Л. О путях изучения информационных потребностей научных работников. Саратов, 1965. (Käikiri TRÜ TR-s); Пееп Л. Информационные потребности научных работников - читателей университетской библиотеки. - Библиотеки СССР, 1969, № 42, с. 39-102.
17. Peep L. Teaduslik informatsioon humanitaarteadustes. Diplomitöö, Trt., 1966. - 176 lk. (Käikiri TRÜ TR-s.)
18. Обслуживание специалистов универсальными научными библиотеками: Инструктивно-методическое письмо по материалам отчетов о работе гос. библиотек союзных республик, областных, краевых библиотек Рос. Федерации. М., 1967. (Гос. б-ка СССР им. В.И. Ленина. Науч.-метод. отд. /В помощь респ. и обл. библиотекам/).
19. Пачевский Т.М. Об изучении эффективности информационной деятельности библиотек. - Техн. б-ки СССР, 1957, вып. 7, с. 16. Зильберман А.О. Расширить и углубить информационную работу в вузах. - Техн. б-ки СССР, 1967, вып. 9, с. 38.
20. Norberg A. Valikteadistuse kasutegurist kõrgkooli teadustöös. - Rmt.: TRÜ Teadusliku Raamatukogu 8. teaduskonverents "Raamatukogutöö ökonomikast". Ettekannete teesid. Trt., 1979, lk. 31 - 33.

21. Peep L. Informatsioon ja bibliograafia humanitaarteadustes. Ettekanne 18. nov. 1969. a. Tallinnas informatsiooni- ja bibliograafiaalasel teaduslikul konverentsil. (Käikiri TRÜ TR-s.)
22. Ризов Л.А. Научная информация и общественные науки. Минск, 1976, с. 88.
23. Андрианова Т.В. Методологические проблемы организации информации в области общественных наук. М., 1980, с. 103.
24. Tõnnov U. Üliõpilane tänases teenindussituatsioonis. Ettekanne raamatukogu erialapäeval nov. 1983, lk. 6 - 7. (Käikiri TRÜ TR-s.)
25. TRÜ Teadusliku Raamatukogu 1982.a. tööaruanne, lk. 34 - 35. (Säilitatakse TRÜ TR-s.)
26. NLKP Keskkomitee pleenumi materjalid. 14. - 15. juuni 1983. Tln., 1983, lk. 8.
27. Must Ü. Ühiskonnateaduste-alase infotöö aktuaalseid probleeme. Ettekanne raamatukogu erialapäeval nov. 1983. a. - 7 lk. (Käikiri TRÜ TR-s.)

ETNOGRAAFIDE ETTEVALMISTAMISEST TARTU RIIKLIKUS
ÜLIKOOLIS 1944 - 1984

A. Luts

Pärast Tartu vabastamist oma tegevust taas alustanud Tartu ülikoolis hakati kohe ette valmistama nõukogude ajaloolasi tookordse ajaloo-keeleteaduskonna raames. Muude ajaloodistsipliinide seas sai kindla koha ka etnograafia, mida marksistlik käsitlus loeb üheks ajalooteaduse eriharuks. 1944. aastal koostatud ajaloo-osakonna õppeplaani juurde lisatud seletuskirjas märgib tookordne ajaloo-keeleteaduskonna dekaan Peeter Tarvel, et etnograafia eriharu on "üle viidud keeleteaduse osakonnast eesti keele ala juurest (kuhu see kuulus 1940/41. õppeaastal maksva õppeplaani järgi - A. L.) ajaloo-osakonda iseseisvaks eriharuks..." /1/.

1944. aasta novembri alguseks moodustati ajaloo-osakonna kuus kateedrit, millede seas me aga etnograafia oma ei näe, kuigi ka selle asutamiseks ettepanekuid tehti /2/. Esialgu ei leitud isegi etnograafia õppejõudu /3/. Andis tunda eesti rahvateadlaste kaadri kandvama osa kaotsiminek sõjaajal. Etnograafiat õpetati algul arheoloogia kateedris ja pärast selle likvideerimist 1950. aastal NSV Liidu ajaloo kateedris.

Käesoleva teema käsitlemisel tuleb vahet teha ühelt poolt etnograafia kui üldaine õpetamise ja teiselt poolt kitsamalt etnograafide ettevalmistamise vahel.

Allpool vaadeldgem just viimast. Sellele tööle alusepanijaks esimestel sõjajärgsetel aastatel oli arheoloogia kateedri juhataja prof. Harri Moora. Tema juhendamisel algasid juba 1945. aastal üliõpilaste ja Eesti Rahva Muuseumi töötajate ühised loeng-harjutused eesti ja teiste NSV Liidu rahvaste etnograafia alal /4/. Üliõpilased ja noored muuseumitöötajad esinesid ettekannetega, mida täiendasid prof. H. Moora põhjalikud sõnavõttud /5/. Kuigi hiljem jäi H. Moora otsesest etnograafia õpetamisest kõrvale, oli tema kaudne mõju tuntav ikkagi. Laia eruditsiooniga õpetlasena oli ta mitte ainult Baltikumi juhtivaim arheoloog, vaid ka suunaandja Eesti etnograafiale, mille probleemistikus oli ta vägagi kodus /6/. Tema õpilased olid aga omakorda uue etnograafide põlvkonna kasvatajateks. Pärast seda kui Ants Viires astus 1946. a. aspirantuuri, kandis viimane mõne järg-

neva aasta vältel etnograafide ettevalmistamise põhiraskust õppeülesande täitjana arheoloogia kateedri juures /7/.

Esimised sõjajärgsed etnograafia eriala lõpetajad olidki Ants Viires (1945), Ida Kaldmaa ja Hilja Sild (1946) /8/. Nad lõpetasid oma varem alustatud õpingud ilma riigieksamite ja diplomitööta. 1948. aastal tegutsenud riigieksamikomisjon omistas neile tagantjärele ajalooeadlase-etnograafi (A. Viiresele) või etnograafi (I. Kaldmaale ja H. Sillale) kvalifikatsiooni /9/.

1944. aastal ajaloo-osakonda astunud üliõpilastest spetsialiseerus üks - Salme Nõmmeots - etnograafiale. Esimese täielikult nõukogude perioodil kõrghariduse saanud etnograafina lõpetas ta ülikooli 1949. aastal /10/. Järgneb kaks lendu etnograafe: Jüri Linnus, Gea Reimann (Troska), Linda Trees (Saks), Aino Värk - 1950 /11/ ning Endla Lõoke (Jaagosild) ja Liidia Pütsepp - 1951 /12/. 1952. aastal sai ajaloolase-etnograafi kvalifikatsiooniga diplomi esimene kaugõppeosakonna lõpetaja, Etnograafiamuuseumi töötaja Tina Võti /13/.

Pärast prof. H. Moora ja A. Viirese lahkumist ülikooli teenistusest tekkis mõneaastane vaheaeg etnograafiale spetsialiseerumisel. Ilmselt mõjus siin ka kaasa üldine suund väikespetsiaalsuste likvideerimisele, kuigi prof. H. Moora oma kirjas ajaloo-keeleteaduskonna dekaanile põhjendas etnograafia ja arheoloogia spetsiaalsuste säilitamise vajadust ka vähese üliõpilaste arvu puhul /14/. Uut hoogu sai etnograafide ettevalmistamine siis, kui pärast 1950. aastal Moskvast toimunud Baltimaade etnograafiale pühendatud konverentsi algas tihe koostöö NSVL Teaduste Akadeemia Etnograafia Instituudi ja Baltimaade samalaadsete uurimisasutuste vahel. Ülesseatud eesmärkide saavutamiseks alustas 1952. aastal tööd kompleksekspeditsioon, mille kavandamisel osales prof. H. Moora ja mille üldjuhiks sai prof. Nikolai Tšeboksarov NSVL TA Etnograafia Instituudist /15/. Üldine elavnemine Eesti etnograafiateaduses tõstis teravalt esile ka vajaduse vastava kaadri järele. Ajaloo-osakonnas suunati korraga ühelt kursuselt kuus üliõpilast etnograafia eriharusse. Nende ettevalmistamisel aitasid professorid N. Tšeboksarov (oli ühtlasi Moskva Riikliku Ülikooli etnograafiakateedri juhataja) ja H. Moora ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudist. 1956. aastal lõpetaski see seni kõige suurem etnograafiaüliõpilaste lend: Hele-Mall Eisler, Ellen Karu,

Lei Kindel (Peterson), Ildike Liiv (Jaagosild), Aleksei Peterson, Helju Sirel, Aino Voolmaa (viimane kaugõppes).

Rõhuv enamus aastail 1946 - 1956 lõpetanuist on pühendanud end täielikult või suures osas tööle etnograafia alal, esmajoones Etnograafiamuuseumis. Etnograafiamuuseumi kauaaegne juhtkond (A. Peterson, J. Linnus) ja Ajaloo Instituudi etnograafia sektori juhataja, Bestis seni ainuke teadusdoktor etnograafia alal A. Viires pärinevad selle aja lendudest. Põhiliselt selle põlvkonna kanda on olnud kuni viimase ajani suurem osa etnograafiaalast uurimis- ja muusoloogiatööst Bestis.

Peale mõneaastast pausi algas taas järjekindel etnograafide ettevalmistamine, korraldajaks Etnograafiamuuseumi teadussekretär J. Linnus, kes juba 1953. aastast luges TRÜ ajaloo-osakonnas õppeülesandetäitjana etnograafia aluste ja ürgühiskonna ajaloo üldkursust. Selle tööga kaasati ka sama muuseumi direktor A. Peterson ning osakonnajuhataja Arved Iuts. Pärast viieaastast vaheaega lõpetas 1961. a. etnograafi kvalifikatsiooniga jälle neli noort: Enn Kask, Koidu Källo (Salomets), Juta Saron, Helgi Vingisaar (Riso). Pärast seda on peaaegu igal aastal olnud mõni ajaloo-osakonna lõpetaja, kelle kitsamaks spetsiaalsuseks märgiti etnograafia. Soodsalt mõjus eriala üliõpilaste ettevalmistamisele ENSV MN Riikliku Kõrgema ja Kesk-erihariduse Komitee otsus 1967. a. 27. aprillist "Ajaloost ettevalmistamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis ja lõpetanute tööle rakendamisest" /16/. Selles juhiti tähelepanu vajadusele muuta tõhusamaks arheoloogide, etnograafide, muuseumitöötajate ja teiste erialade spetsialistide ettevalmistamine. Kõige rohkem lõpetas pärast seda etnograafe 1980. aastal, kokku viis; neist kolm kaugõppijast muuseumitöötajat (Mare Piho Petseri Muuseumist, Maaaja Värva Etnograafiamuuseumist ja Katrin Sepalaan Ajaloomuuseumist). Kokku on etnograafia kallakuga lõpetanud ajaloo-osakonna aastail 1945 - 1984 70 üliõpilast. Peale selle veel on mõned kirjutanud etnograafia vallast kursuseja diplomitöid ilma erialaeksameid sooritamata. 1979. aastal lõpetas kolm kunstiajaloolast, kes ühe kursusetöö tegid etnograafiast, samuti sooritasid eesti etnograafia eksami.

Kui jälgida, kus on etnograafia eriala lõpetanud oma tööpanuse andnud, siis rõhuv osa neist on kas praegused või endised muuseumitöötajad. Võib-olla mitte päris täpselt andmeil on 43 etnograafi töötanud või töötavad nüüdki muuseu-

mides. Nende hulgas on olnud kolm muuseumijuhatajat (A. Peterson, Hugo Puss, Ela Martis), viis teadusdirektorit (J. Linnus, Elle Vunder, Reet Naber, I. Jaagosild, A. Voolmaa), kaks peavarahoidjat (Eevi Astel, Helgi Põllo), osakonajuhatajaid ja muidugi arvukalt teadureid. Üle 25 lõpetaja on lühemat või pikemat aega töötanud Etnograafiamuuseumis. Praegu on neid seal 12. Ajaloo Instituudis töötab kuus viilistlast. Ajaloodoktoreid on üks, kandidaate praeguse seisuga kuus (J. Linnus, H. Puss, Mati Rubin, G. Troska, Halliki Uibu, Lembit Võime). Kahjuks pole nad kõik kirjutanud oma väitekirju etnograafia alalt. Küll aga on kandidaadikraadini etnograafia alal jõudnud mõned teised ajaloo-osalonna lõpetanud (Liivia Feoktistova, Vilve Kalits, Ene Mäsaak, A. Luts) ja üks TRÜ-s rahvaluule erihariduse saanu (Tamura Habicht).

Mõni sõna õppetöö sisust. Õppeplaanid on aegade vältel olnud mitmeti erinevad. Toome siinjuures ära esimese sõja järgse õppeplaani etnograafia eriharule 1944 - 45. õppeaastast /17/:

Eesti ja teiste NSVL rahvaste etnograafia	70 tundi
erikursus eesti etnograafias	70 "
sissejuhatuse eesti ja soome rahvaluulesse	50 "
muuseumikorraldus	30 "
kaks eriseminari etnograafias	60 "
erikursus etnograafias	30 "
kursus rahvaluules: usund ja kombed	30 "
kokku	340 "

Fakultatiilvainetena soovitati Eesti ja teiste Läänemeremaa-de, samuti NSV Liidu arheoloogiat ning Läänemeremaa-de või Eesti geograafiat. Sama õppeplaan kehtis veel vähemalt järgmisel õppeaastal /18/.

Ülaltoodust näeme püüdu anda üliõpilastele ka vähese tundide arvuga ülevaadet üsna mitmest ainevallast. Etnograafiliste distsipliinide kõrval on olulisel kohal ka rahvaluule. Samuti pole unustatud museoloogiat. See on arusaadav, sest etnograafe valmistati ette tookord niisama kui hiljemgi esmajoonel muuseumitöötajateks /19/.

1943. aasta tüüpplaani kohandamisel TRÜ oludele märgiti, et kitsamatele erialadele antav tundide arv - 330 - pole küllaldane. Seda suurendati tookord Idamaade ajaloo arvel, säilitades pedagoogilise ettevalmistuse /20/. Nii võimaldus plaani lülitada ka mõned keeleteaduslikud ained, sa-

muti välitööde metoodika. Museoloogia oli aga viidud fakultatiivainete alla. NSV Liidu rahvaste ja Eesti etnograafia olid endiselt ühiseks distsipliiniks 68 tunniga /21/.

Etnograafia eriainetes plaan vaadati uuesti läbi 1953. aastal, kui sellele hakkas spetsialiseeruma eelpoolnimetatud suurem grupp üliõpilasi. Selles plaanis on Eesti NSV etnograafia esmakordselt eraldi õppeaine 36 tunniga, eraldatud NSV Liidu rahvaste etnograafiast (64 tundi). Üleliidulise tüüplaani soovitatavatest ainetest lülitati plaani uueks ühe maa etnograafia, allikad ja historiograafia. Sisse jäi eesti rahvaluule ülevaade, kuid dialektoloogia arvasi fakultatiivaineks paralleelselt antropoloogiaga. Tegelikult loetigi antud grupile just antropoloogiat. Kokku oli plaanis 694 tundi, kuus eksamit (neist kolm erikursused) ja kaheksa arvestust, lisaks menetlus- ja diplomieelne praktika (mõlemad suvel välitöödena). Lõpetamisel sooritati ühine riigieksam NSV Liidu rahvaste ja Eesti NSV etnograafiast /22/.

1961. aastal kinnitatud õppeplaanis eraldati etnograafia ainetele ainult 442 tundi, kuus eksamit ja neli arvestust. Tõusis NSV Liidu rahvaste etnograafia (96 t.) ja eriti Eesti NSV etnograafia osa (80 t.). Loengutest jäi veel plaani kaks üldainet: allikad ja historiograafia (42 t.) ning museoloogia ja välitööde metoodika (36 t.). Peale selle kolm erikursust (kokku 100 t.) /23/.

Edasistes õppeplaanides tõusis taas kitsamate erialade õppeainete tundide üldarv: 1964. a. tüüplaani alusel koostatud plaanis 597, 1965. aastal isegi 797, millega saavutati senine maksimum. Eksamite arv aga ei muutunud. Seega ei suurenenud õpetatavate ainete arv, vaid maht /24/. Eriti paistati Eesti NSV etnograafia haaret - vastavalt 138 ja 174 tundi kahe eksamiga. Teine põhiaine oli NSV Liidu rahvaste etnograafia (vastavalt 72 ja 176 t.) ühe eksamiga. Seega võeti suund kitsa eriala spetsialistide ettevalmistamiseks, kes tunnevad põhjalikult Eesti etnograafia küsimusi (sel alal asuvad nad ka tegelikult tööle), on mõneti kodus NSV Liidu rahvaste etnograafias, kuid kelle üldetnograafiline haridus piirdub sellega, mida saavad kõik ajaloo-üliõpilased etnograafia aluste raames. Sama vahetõke on põhijoontes püsinud praeguseni. 1974. aastal kehtestatud õppeplaanis, mille järgi spetsialiseerumine algas 1976. aastal, on erialale lubatud tunde jällegi vähem - kokku 576. Sellest kuulub NSV Liit-

du rahvaste etnograafiaale 90, Eesti omale 120, välitööde meetoodikale 36, museoloogiale 30, eriseminaridele 158 ning erikursustele 142 tundi. Kokku on kaks erialast eksamit ja 10 arvestust (neist üks pedagoogika erikursuses).

Vaadeldud õppeplaanide alusel on sõjajärgsel perioodil etnograafiaüliõpilastele loenguid, seminare ja praktikume pidanud terve hulk õppejõude. Paraku on see töö suuremas osas õppeülesandetäitjate õlul lasunud.

Nagu mainitud, alustas seda tööd ja suunas igati prof. H. Moora. Õpetades esimestel aastatel keskseimat spetsialiseerumisainet "Eesti ja teiste NSV Liidu rahvaste etnograafia", kaasas prof. Moora sellega mõnede teemade käsitlemisel ka Eduard Laugaste ja Hilda Moosbergi /25/. Seda ainet loeti korraga II ja III kursuse üliõpilastele. Programmis oli neli põhilõiku: sissejuhatus, idaslaavi rahvad, eestlased, muud NSV Liidu rahvad /26/. A. Viires luges korraga II - IV kursuse üliõpilastele etnograafia põhikursust, mis kujutas endast sisuliselt välisrahvaste etnograafiat. Selle õpetamine tugines NSVL Kõrgema Hariduse Ministeeriumist saadetud programmile /27/. Seminare viisid läbi nii H. Moora kui A. Viires. Ühe esimestest erikursustest pidas hiljutine lõpetaja, Eesti Rahva Muuseumi osakonnajuhataja H. Sild (eesti rahvarõivastest) 1948. a. kevadsemestril /28/. Samal semestril õpetas etnograafia ekspeditsioonitööde tehnikat ERM-i direktor I. Kaldmaa. Järgmise erikursuse (eesti rahvakunst) pidas 1948. a. sügissemestril ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi vanemteadur Helmi Üprus. Kuulajaiks III - V kursuse tudengid /29/. Järgmisel semestril oli erikursus A. Viiresele: "Eesti taluehitised" /30/. Tema luges siis ka etnograafia historiograafiat. Etnograafia praktikat juhendas arheoloogia kateedri assistent (hiljem vanemõpetaja) Erna Ariste /31/.

1949. aasta sügissemestril pidi etnograafia õppetöö veelgi suurema koormusega langema aspirantuuri lõpetanud A. Viiresele. Viimane oli aga sunnitud juba semestri alguses ülikooli teenistusest lahkuma. Tervislikel põhjustel eemaldus ka E. Ariste /32/. Kõige selle tõttu tekkisid sügissemestril suured lüngad õppetöös, mis täideti suuremalt jaolt 1950. a. kevadsemestril, peamiselt tänu prof. Moora pingu-
tustele.

Etnograafia õpetamise taaselavnedes 1953/54. õppeaastal lisandus mitu uut õppeülesandetäitjat väljastpoolt. Eesti et-

nograafiat luges prof. H. Moora, kes tollal töötas juba TA Ajaloo Instituudis sektorijuhatajana. NSV Liidu rahvaste etnograafiat ja Välis-Euroopa rahvaste etnograafiat õpetas prof. Tšeboksarov Moskva Riiklikust Ülikoolist, välitööde metoodikat G. Reiman. Viimane juhendas ka etnograafia välitööpraktikat, mis toimus NSVL TA Etnograafia Instituudi Balti ekspeditsiooni Eesti rühmaga koostöös ühisel marsruudil Saaremaal, Lääne-Eestis, Mulgimaal ja Otepää ümbruses /33/. Praktikat Leningradi muuseumis juhendas etnograafia aspirant L. Kivisaar (Feoktistova).

1954. - 55. õppeaastal luges IV kursuse etnograafia-üliõpilastele lühikursuse antropoloogiast TA Ajaloo Instituudi töötaja Karin Mark. Erikursuste kuulamiseks Hiina Rahvavabariigi ning Austraalia ja Okeania etnograafiast saadeti üliõpilased lühemaks ajaks Leningradi NSVL TA Antropoloogia ja Etnograafia Muuseumi, kus neid kursuseid lugesid vastavalt R. Its ja M. Putnova. Eriseminari viis läbi ja kursusetöid juhendas NSVL TA Etnograafia Instituudi teadur Natalja Slõgina. Viimane juhendas ka välitööde praktikat Lääne-Eestis ja saartel /34/.

1955. - 56. õppeaastal jätkas õppetööd taas A. Viirea, nüüd juba Ajaloo Instituudi töötajana. Ta luges etnograafia allikaid ja historiograafiat, samuti erikursust puutöödest Eesti külas. Eriseminari juhendas teemal "Eesti rahvarõivad" NSVL TA Etnograafia Instituudi vanemteadur V. Belitser. Diplomitööde juhendamisele ja retsenseerimisele kutsuti mitmeid Etnograafiamuuseumi töötajaid /35/.

1958. - 59. õppeaastal spetsialiseerus järgmine neljaliikmeline ajalooüliõpilaste rühm etnograafiale. Sellele rühmale õpetasid III kursusel Eesti etnograafiat Etnograafiamuuseumi töötajad J. Linnus, A. Luts ja A. Peterson, jaotades selle aine omavahel osadeks /36/. Eriseminari ja kursusetöid juhendas J. Linnus. Järgnevatel aastatel jäi Eesti etnograafia kursus tervikuna J. Linnuse kanda.

1959. - 60. õppeaastast alates õpetab NSVL rahvaste etnograafiat A. Luts. J. Linnus luges samal aastal kahte erikursust ("Eesti taluelamud" ja "Eesti rahvarõivad"), juhendas eriseminari NSV Liidu rahvaste ehitistest ning õpetas museoloogiat koos etnograafia- ja arheoloogiaüliõpilastele /37/. Neid aineid õpetas ta ka järgnevatele etnograafide gruppidele.

1960. - 61. õppeaastal luges erikursuse oma uurimistöö vallast "Eesti merekalastus" A. Luts ning etnograafia historiograafiast A. Viires /38/.

1960. aastate alguseks muutus Nõukogude etnograafide uurimistöös taas üheks keskseks objektiks nüüdisolme ja kaasaegsed etnilised protsessid /39/. Selle probleemistiku tutvustamiseks ning kokkuvõtte esitamiseks semitehtust üliõpilises ulatuses koostas erikursuse "Kaasaja uurimisest Nõukogude etnograafias" A. Luts, kellel oli kogemusi selle temaatika uurimisel /40/. Sama eesmärgi teenis ka eriseminar aktuaalsel teemal: "Tööliste ja kolhoosirahva alulust".

Selleks, et tutvustada üliõpilastele nii vajalikku Välis-Euroopa rahvaste etnograafiat, valmistas A. Luts J. Linnuse ettepanekul erikursuse "Valikküsimusi Rootsi etnograafiast", mis on olnud kavas kõigile etnograafiaüliõpilastele alates 1963. aasta sügissemestrist tänaseni.

1970. aastast, kui allakirjutanu asus põhikohaga tööle TRÜ NSVL ajaloo kateedris, langes etnograafide ettevalmistamise pearaskus temale. Ta hakkas õpetama ka Eesti etnograafiat ja museoloogiat. Välitööde metoodikat õpetab samal ajal A. Peterson ning tema peab ka teist erikursust - soomeugrilaste põllundusest. Korra on erikursust lugenud ka A. Viires (põllumajanduslik transport Baltikumis). Samuti juhendas ta kahel õppeaastal eriseminari eesti rahvakunstist /41/.

Kuna igal aastal spetsialiseerub kitsamatele erialadele, sealhulgas etnograafiale vaid üksikuid üliõpilasi (2 - 4), siis on õppetöö vormid siin pisut eripärased. Loenguid peetakse ainult osaliselt ja suur osa teadmistest tuleb üliõpilastel omandada iseseisvalt kirjanduse kaudu. Seda kontrollitakse jooksvalt kollokviumidel või siis esitatakse referaate.

Erialaoskuste ja -teadmiste täiendamiseks on lülitatud õppeplaani ka praktikad. III või IV kursuse järel toimub suvel kahenädalane välitööde fakultatiivne praktika. Seda kasutatakse kas täiendava materjali kogumiseks kursuse- ja diplomitööde tarvis või siis välitööde oskuse omandamiseks ühendatult teiste NSVL rahvaste tundmaõppimisega. Tänu Leningradi ja Moskva ülikoolide etnograafiakateedrite vastutulekule on viimastel aastatel avanenud võimalus saata meie etnograafiaüliõpilasi nende ekspeditsioonidega kaasa. On käidud hantide juures, Dagestanis ja Karatšai-Tšer-

kessi autonoomses oblastis abasiinidega tutvumas, samuti Armeenias NSV-s, kus osaleti Jerevani Riikliku Ülikooli etnograafia ekspeditsioonis. Taaselustus ka koostöö Etnograafiamuuseumiga - kui varasematel aastatel käidi kaasas Vepsa- ja Vadjamaa ekspeditsioonidel, siis 1983. a. suvel külastati koos muuseumitöötajatega Taga-Karpaatia ungarlasi ja Udmurdimaad.

Teadusliku uurimistöö algoskused saavad üliõpilased eriseminarides ning kursuse- ja diplomitööid kirjutades. Neid on kirjutatud vaadeldaval ajajärgul väga mitmetel teemadel, millede analüüs ei mahu käesoleva artikli raamidesse.

Hoolimata sellest, et etnograafi spetsiaalsusega ajaloolasi on ülikoolist eluteele asunud 70, oleks neid vaja rohkem. Kuigi igas koduloomuuseumiski peaks olema üks etnograafiat sügavamalt tundev ajaloolane, pole isegi tähtsamates etnograafiakeskustes (Etnograafiamuuseum ja Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum) veel kõik eriharidusega töötajad. Ka koolmeistrite seas võiks etnograafe olla rohkem, eriti maa-koolides, kus nad oskaksid paremini õpilaste kodu-uurimistegevust suunata. Seega tuleks etnograafia kallakuga ajaloolaste ettevalmistamist jätkata, tuginedes neile traditsioonidele, millele pani sõjajärgsetel aastatel aluse prof. H. Moora. Ühtlasi tuleb leida teid selle töö tänapäevastamiseks. See saab toimuda ainult koostöös Eesti juhtivate etnograafiakeskustega, esmajoones ENSV Riikliku Etnograafiamuuseumi ja Ajaloo Instituudi etnograafiasektoriga. Väärrib allakriipsutamist see suur abi, mida NSVL TA Etnograafia Instituut on osutanud etnograafide ettevalmistamisele Eestis ning üha tihenev koostöö Moskva ja Leningradi ülikoolide etnograafiakateedritega.

A l l i k a d . K i r j a n d u s . M ä r k u s e d

1. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 1, l. 3; nim. 2, s. 1, l. 38.
2. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 2, l. 11. Vt. ka Linnus J. Harri Moora ülikooli etnograafia õppejõuna. - Rmt.: Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi. Tln., 1982, lk. 129.
3. Moosberg H. TRÜ ajaloo-osakonna nõukogulikult kujunemine 1944 - 1946. Mälestuskilde ja mõtisklusi. - Rmt.: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Trt., 1979, VII, lk. 135.

4. Viires A. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. - Rmt.: Leninlik etapp Eesti ajaloo teaduses: Historiograafilisi artikleid. Tln., 1970, lk. 239.
5. Viires A. Harri Moora ja Eesti etnograafia. - Rmt.: *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tln., 1970, lk. 24.
6. Oma põhilised suunised Eesti etnograafiateaduse arendamiseks sõjajärgsel perioodil andis H. Moora 1947. a. avaldatud artiklis: Eesti etnograafia nõukogulikult ülesehitusel. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 1 (15). Trt., 1947, lk. 24 - 35. Seal toodud programmilisi ülesandeid, nende elluviimist uurimis- ja õppetöös on varem mitmel puhul analüüsitud, mispärast selle juures käesolevas kirjutises lähemalt ei peatuta. Vt. Linus J. Harri Moora ja Etnograafiamuuseum. - Etnograafiamuuseumi aastaraamat, 23. Tln., 1968, lk. 351 - 356; samuti eelpoolmainitud A. Viirese 1970. aastal ilmunud artiklid ning J. Linnuse 1982. aasta kirjutis.
7. Viires A. Etnograafilise mõtte arengu põhijooni. - Rmt.: Leninlik etapp Eesti ajaloo teaduses. Historiograafilisi artikleid. Tln., 1970, lk. 239.
8. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 10, l. 11.
9. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 42, l. 11 - 12.
10. Ibid., l. 34.
11. Ibid., l. 54.
12. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 89, l. 18.
13. Ibid., l. 75.
14. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 58, l. 29.
15. Viires A. Op. cit., lk. 243.
16. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 275, l. 12.
17. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 1, l. 23; nim. 2, s. 1, l. 46; s. 8, l. 45.
18. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 8, l. 41.
19. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 7, l. 35 - 36.
20. TRÜ arhiiv, nim. 2, s. 49, l. 21.
21. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 44, l. 11.
22. Õppeplaan asub NSVL ajaloo kateedris.
23. TRÜ arhiiv, nim. 2, s. 371, l. 3.
24. Ibid., s. 440, l. 40; s. 461, l. 6.
25. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 11, l. 31.
26. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 59, l. 37.
27. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 35, l. 75; s. 59, l. 15.

28. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 35, l. 156.
29. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 47, l. 57 - 58.
30. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 59, l. 30.
31. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 61, l. 80.
32. Ibid., l. 78 - 79.
33. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 117, l. 105, 130.
34. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 133, l. 128 - 129.
35. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 147, l. 119 - 122.
36. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 176, l. 58 - 59.
37. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 188, l. 3 - 5.
38. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 202, l. 33, 47.
39. Основные задачи советской этнографии в свете решений XXII съезда КПСС - Советская этнография, 1961, № 6, с. 3-8.
40. TRÜ arhiiv, nim. 5, s. 219, l. 35; vt. ka Двадцать лет союзных советских социалистических республик Прибалтики. - Советская этнография, 1960, № 3, с. 20.
41. Ajalookateedrite koosolekute protokollide (asuvad NSVL ajaloo kateedris) ja asjaosaliste suuliste teadete järgi.

TRÜ ÕIGUSTEADUSKONNA ÜLIÕPILASTE TEADUSÜHINGU SIDEMED TEISTE LIIDUVABARIIKIDE KÕRGKOOIIDEGA

J. Sootak, A. Froš

Üliõpilaste teadusühingu (UTÜ) ette seatud ülesannetest on üks olulisemaid üliõpilaste kaasatõmbamine teadustöösse, kõrgkooliteaduse ühendamine õppeprotsessiga /1/. Selle ülesande täitmisel kuulub omakorda kindel koht teadusühingu sidemetele teiste kõrgkoolidega, sealhulgas vennasvabariikide omadega.

UTÜ sidemetel teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega on kahesugune tähtsus. Esiteks, nagu igasugune teadustöö, vajab ka üliõpilaste teadustegevus kontakte, teaduslikku lävimist. Teiseks, suhtlemisel vennasvabariikide üliõpilastega on märkimisväärne koht üliõpilaste internatsionaalsel kasvatamisel. Ka on teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega peetavate suhete tiheduse ja regulaarsuse järgi võimalik hinnata UTÜ töö intensiivsust. Tõsi, omad piirid seab vaadeldavale tegevusele komandeerimissummade limiit. Ometi kujutavad sidemed teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega endast UTÜ tegevuse olulist parameetrit, mis väärrib põhjalikumat käsitlemist.

Sidemete arendamine teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega on TRÜ UTÜ põhikirjaline kohustus. Põhikirja § 2 p. 6 näeb ette, et oma eesmärkide saavutamiseks peab TRÜ UTÜ sidet Eesti NSV ja NSV Liidu kõrgõppeasutuste üliõpilaste teadusühingutega ning välismaa kõrgkoolidega vastavalt selleks kehtestatud korrale /2/. Põhikirja § 14 p. 4 alusel on TRÜ UTÜ liikmel õigus võtta osa teaduslikest ekspeditsioonidest, ekskursioonidest ja teiste kõrgõppeasutuste üliõpilaste teaduskonverentsidele suunatud delegatsioonide tööst. UTÜ teaduskonnanõukogu üks ülesandeid on kirjavahetuse pidamine teiste kõrgkoolide vastavate teaduskondade UTÜ nõukogudega (§ 29 p. 5). Näib, et teaduskonnanõukogu nimetatud kohustus on põhikirjas formuleeritud liiga kitsalt. Põhikirja § 33 p. 5 näeb ette, et UTÜ ülikoolinõukogu peab sidet teiste kõrgkoolide üliõpilaste teadusühingutega ning välismaa kõrgkoolidega. Analoogilise mahuga ülesanne (s. t. mitte ainult kirjavahetuse, vaid ka reaalse teaduskonnanõukogu pidamine) tuleks ette näha ka teaduskonna UTÜ nõukogule.

TRÜ õigusteaduskonna UTÜ sidemeid teiste liiduvabariikide

kide kõrgkoolidega ei ole eraldi uuritud. Ajakirjandusest võib leida vaid nende kõrgkoolide loetelusid, kellel on olemas sidemed: Moskva, Leningrad, Alma-Ata, Tškent, Jerevan, Tbilisi, Riia, Vilnius, Lvov, Kaasan /3/. Põhjalikumad teavet pakuvad teaduskonna UTÜ nõukogu aruanded ja teaduskonverentside programmid, kuid seda siiski vaid viimase 10 - 15 aasta kohta. UTÜ tegevuse algaastail puudusid trükitud konverentsiprogrammid, piisavalt andmeid ei ole ka UTÜ aasta- ja konverentsiaruannetes. Seepärast peatume õigus-teaduskonna UTÜ nendel sidemetel teiste kõrgkoolidega, mis jäävad UTÜ algusaastaisse, ainult põgusalt, jättes selle probleemi põhjalikuma analüüsi eraldi käsitlemiseks.

Esimesed andmed sidemete loomisest vennasvabariikide kõrgkoolide õigusteaduskondade UTÜ-dega sisalduvad "TRÜ UTÜ õigusteaduse osakonna nõukogu aruandes 1950/51. õppeaasta kohta", kus on öeldud, et peetakse kirjavahetust Leningradi ja Harkovi üliõpilastega /4/. Järgmise, 1951/52. õppeaasta aruandest ilmneb, et on loodud sidemed Moskva ja Leningradi ülikoolide õigusteaduskondade ning Harkovi Juriidilise Instituudiga /5/. TRÜ UTÜ V konverentsi õigusteaduse sektsioonis esines ka Moskva RÜ õigusteaduskonna üliõpilane Zahmatov. Kokku oli konverentsil 12 külalist Moskvast, Riist jn. /6/. 1952. a. aprillis viibis 10-liikmeline TRÜ õigusteaduskonna delegatsioon Moskva RÜ-s, kus võttis osa üliõpilaste teaduskonverentsist. Ettekandega esines üliõpilane Ants Lang /7/. Olemasolevatel andmetel on see TRÜ õigusteaduskonna üliõpilaste esimene külaskäik UTÜ liinis. 1953/54. õ-a. aruandest ilmneb, et TRÜ õigusteaduskonna UTÜ konverentsil viibis 9 külalist, kellest 5 esinesid ettekandega. 8 meie üliõpilast külastas teiste liiduvabariikide UTÜ konverentsi (4 Läti RÜ, 2 Moskva RÜ, 1 Leningradi RÜ ja 1 Tbilisi RÜ õigusteaduskonnas) /8/.

Ulatuslikum statistiline materjal on olemas hilisema aja kohta. Seepärast vaatlemegi alljärgnevalt TRÜ õigusteaduskonna UTÜ sidemeid teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega, lähtudes meie üliõpilaste viibimisest vennasvabariikide kõrgkoolides ja teiste liiduvabariikide üliõpilaste külastustest TRÜ õigusteaduskonda aastatel 1975 - 1984. Andmed pärinevad õigusteaduskonna UTÜ konverentsiprogrammidest /9/ ning teaduskonna UTÜ nõukogu aasta- ja konverentsiaruannetest /10/.

T a b e l 1

Teiste liiduvabariikide kõrgkoolide üliõpilased TRÜ
õigusteaduskonna UTÜ konverentsidel

Kõrgkool	Aasta										Kokku	
	1975	76	77	78	79	80	81	82	83	84	dele- gatsi- oone	üli- õpi- lasi
Moskva RÜ	2						4	3	3	3	5	15
Moskva RSI									3		1	3
Leningradi RÜ	2						2	2	2		4	8
Läti RÜ	2	2			1			2		2	5	9
Jerevani RÜ	2				2	2		3		2	5	11
Minski RÜ	2		3		2			2			4	11
Tbilisi RÜ		2			2	2			1	1	5	8
Odessa RÜ		2					2	2		1	4	7
Vilniuse RÜ		2	2		1	2	2	2		3	7	14
Alma-Ata RÜ		1									1	1
Taškendi RÜ			3		2				1		3	6
Kaasani RÜ			2					2			2	4
Harkovi JI			2		2		1				3	5
Ivovi RÜ			1			2					2	3
Kievi RÜ					2						1	2
Kalinini RÜ							5				1	5
Irkutski RÜ								1			1	1
Permi RÜ										1	1	1
Kokku												
delegatsioone	5	5	6		8	4	6	9	5	7	55	
üliõpilasi	10	9	13		14	8	16	19	10	13		112

Ülevaade teiste liiduvabariikide üliõpilaste viibimisest TRÜ õigusteaduskonna UTÜ konverentsidel sisaldub tabelis 1. Kokku on vaadeldaval perioodil (s. t. kümne aasta jooksul) külastanud õigusteaduskonna UTÜ konverentsi 112 üliõpilast 18 kõrgkoolist, neist enamus (16) ülikoolide õigusteaduskondadest (lisaks veel Moskva Rahvusvaheliste Suhete Instituudist ja Harkovi Juriidilisest Instituudist). Kümne aasta jooksul on TRÜ õigusteaduskonna UTÜ konverentsidel käinud Moskva RÜ õigusteaduskonna üliõpilasi 15, kokku 5 korral. Vaid ühe üliõpilase võrra on vähem käinud külalisi Vilniuse

Riiklikust Ülikoolist, kuid see-eest on Leedu üliõpilastea-
durite külaskäike rohkem, nimelt 7. Viie külaskäiguga on
esindatud Läti, Jerevani, Minski ja Tbilisi Riikliku Ülikoo-
li õigusteaduskonna üliõpilased. Ainult üks kord on TRÜ õi-
gusteaduskonna UTÜ konverentsi külastanud Moskva Rahvusvahe-
liste Suhete Instituudi, Kiievi, Kalinini, Irkutski, Permi
ja Alma-Ata Riikliku Ülikooli üliõpilased. Kokku on vaadel-
daval perioodil TRÜ õigusteaduskonna UTÜ konverentsi külas-
tanud 56 esindust teistest kõrgkoolidest, seega igal aastal
5 - 6 delegatsiooni. Esinduse suurus on olnud 1 - 5 üliõpi-
last (ainuke viieliikmeline delegatsioon saabus 1981. a. Ka-
linini Riiklikust Ülikoolist, mis on jäänud ka seni ainsaks
delegatsiooniks sellest kõrgkoolist). Enamik delegatsioone
(60,7 %) on kaheliikmelised, kolmeliikmeliste delegatsioonide
osatähtsus on 14,3 %. Delegatsiooni keskmine suurus on 2
üliõpilast.

Kõige enam külalisi käis õigusteaduskonna UTÜ konverent-
sil 1982, ülikooli juubeliaastal (19). 1981. a. külastas meid
16, 1979. a. 14, 1977. ja 1984. a. 13 üliõpilast. Õnnetu eran-
di moodustab 1978. a., mil külalisi ei saanud. Tõenäoli-
selt on tegemist mitmete asjaolude juhusliku kokkusattumise-
ga: kutsete väljasaatmisega hilinemine, suhteliselt palju (13
üliõpilast 6 kõrgkoolist) külastas meid eelmisel, 1977. a. jms.
Üldse võib täheldada külaliste arvu perioodilist kõikumist:
ühel aastal on külalisi rohkem, teisel vähem.

Tabel 2 kajastab TRÜ õigusteaduskonna üliõpilaste osa-
võttu teiste liiduvabariikide üliõpilaste teadusuuringu kon-
verentsidest.

Üldse on vaadeldaval perioodil viibinud TRÜ õigustea-
duskonna üliõpilased 10 ülikooli õigusteaduskonnas ja Harko-
vi ning Sverdlovski Juriidilises Instituudis, seega kokku 12
kõrgkoolis. Välja on saadetud 23 delegatsiooni 47 üliõpila-
sega. Kõige enam on käidud Vilniuse Riikliku Ülikooli õigus-
teaduskonnas (5 korda 13 üliõpilasega) ning Moskva RÜ õigus-
teaduskonnas (4 korda 7 üliõpilast). Kolm korda on käidud Lä-
ti RÜ-s, kaks korda Kiievi ja Irkutski ülikoolis.

Enamik meie delegatsioone on olnud 1 - 2-liikmelised,
vaid Läti ja Vilniuse ülikoolis on käidud neljakesi. Külaskäikude
poolt torkab silma 1983. aasta, mil TRÜ õigustea-
duskonna üliõpilased viibisid 6 kõrgkoolis (järgneb 1981. a.
4 kõrgkooliga). Ka teistes kõrgkoolides käinud üliõpilaste
arvu poolt on esikohal 1983. aasta - 14 (järgneb 1981. aas-

ta poole vähema arvuga, 7 üliõpilasega). Arusaadavalt tegeldi 1982., ülikooli juubeliaastal eelkõige külaliste vastuvõtmisega (meid külastas 19 üliõpilast 9 NSV Liidu kõrgkoolist, ise käisime 5 üliõpilasega 2 kõrgkoolis).

Aratab tähelepanu teiste liiduvabariikide kõrgkoolide ÜTÜ konverentside külastamise sagenemine viimastel aastatel. Kui 1975. - 1979. a. käis teistes liiduvabariikides kokku 7 delegatsiooni 13 üliõpilasega, siis 1980 - 1984 olid need arvud vastavalt 16 ja 34. Kui neid võrrelda tabelis 1 sisalduvate andmetega, siis näeme, et teiste liiduvabariikide üliõpilased külastavad meid märksa regulaarsemalt. Nii viibis aastatel 1975 - 1979 TRÜ õigusteaduskonna ÜTÜ konverentsidel teistest kõrgkoolidest 24 delegatsiooni 46 üliõpilasega, aastatel 1980 - 1984 31 delegatsiooni 66 üliõpilasega.

Kui vastastikused külaskäigud kokku arvata, kujuneb pingerea algus selliseks: Vilniuse RÜ 12, Moskva RÜ 9, Läti RÜ 8, Jerevani RÜ 6, Leningradi RÜ 5.

Näib, et edaspidi on otstarbekas kutsuda konverentsile 5 - 6 delegatsiooni 10 - 15 üliõpilasega. Meil endal tuleb külastada regulaarsemalt teiste Balti vabariikide ja Moskva ning Leningradi kõrgkooli - kui lähtuda teadusliku koostöö huvidest. Samal ajal ei tohiks unustada, et teiste liiduvabariikide ÜTÜ konverentsi külastamine on üliõpilastele nii teadustegevuse stiimuleid kui ka tunnustus ja preemia hea töö eest. Järelikult peab külastamisgeograafia olema laiem (ja praktiliselt seega ka pisut kaootilisem) koostöögeograafiast.

Seni oleme käsitlenud koostöö kvantitatiivset külge. Käesoleva artikli maht ja problemaatika ei võimalda analüüsida külalisesinejate ettekannete sisulist külge. Tegelikult tähendaks see ÜTÜ konverentside sisuanalüüsi tervikuna, milleks muu hulgas puudub ka materjal. Kogemuste põhjal võib aga öelda, et külalisesinejate konverentsi ettekannete tase ei ole põhimõtteliselt kõrgem meie üliõpilaste paremate ettekannete omast, nii nagu ka meie üliõpilaste ettekanded teiste liiduvabariikide ÜTÜ konverentsidel vastavad enam-vähem parimate kohalike ettekannete tasemele.

Oluline sisuline aspekt erinevate liiduvabariikide kõrgkoolide üliõpilaste vahel tehtavas koostöös on muidugi ka kogemuste vahetamine.

T a b e l 2

TRÜ õigusteaduskonna üliõpilased teiste liidu-
vabariikide kõrgkoolide ÜTÜ konverentsidel

Kõrgkool	Aasta										Kokku	
	1975	76	77	78	79	80	81	82	83	84	dele- gatsi- oone	üli- õpi- lasi
Moskva RÜ							2	1	2	2	4	7
Leningradi RÜ									2		1	2
Läti RÜ	1	2							4		3	7
Jerevani RÜ				2							1	2
Vilniuse RÜ						2	2	4	2	3	5	13
Alma-Ata RÜ			2								1	2
Taškendi RÜ							2				1	2
Harkovi JI		1									1	1
Lvovi RÜ						1					1	1
Kiievi RÜ					3				2		2	5
Irkutski RÜ	2						1				2	3
Sverdlovski JI									2		1	2
Kokku												
delegatsioone	2	2	1		2	2	4	2	6	2	23	
üliõpilasi	3	3	2		5	3	7	5	14	5		47

A l l i k a d . Kirjandus

1. Кооп А.В. Образование и социализм. Таллин, 1983, с. III.
2. Tartu Riiklik Ülikool: Üliõpilaste Teadusliku Ühingu põhikirj. Vastu võetud TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühingu konverentsil 19. novembril 1979. a. Trt., 1983, lk. 4, 7, 10, 11.
3. Ülikooli ÜTÜ 30-aastane. - Nõukogude Õigus, 1978, nr. 3, lk. 197 - 198; Järvelaid P., Hallmägi A., Sootak J. Kes jääb, kes ununeb. (Nimesid läbi kolme aastakümne). - TRÜ, 1978, 13. okt.; Järvelaid P. Barev dzes, Jerevan! - TRÜ, 1978, 8. dets.
4. TRÜ arhiiv, nim. 126, s. 20, l. 9.
5. Ibid., l. 14.

6. TRÜ arhiiv, nim. 126, s. 20, l. 20.
7. Ibid., l. 21.
8. Ibid., l. 46.
9. TRÜ õigusteaduskonna ÜTÜ XXX konverentsi programm. Trt., 1975, lk. 2 - 4; Õigusteaduskonna ÜTÜ XXXI konverentsi programm. Trt., 1976, lk. 3, 4, 6; Üliõpilaste Teadusliku Ühingu XXVIII konverentsi programm. Õigusteaduskond (XXXII) 15. - 16. aprillil 1977. Trt., 1977, lk. 2 - 12 (programmis ei ole külalisi märgitud); ÜLKNÜ 60. ja TRÜ ÜTÜ 30. aastapäevale pühendatud üliõpilaste vabariikliku konverentsi õigusteaduse sektsioonide programm (XXXIV) 13. - 15. aprill 1978. Trt., 1978, lk. 3 - 16 (programmis ei ole külalisi märgitud); Humanitaar- ja loodusteaduste-alase üliõpilaste vabariikliku teadusliku konverentsi õigusteaduse sektsioonide programm (XXXV) 11.-14. aprill 1979. Trt., 1979, lk. 4, 5, 7, 8, 9; Humanitaar- ja loodusteadustealase üliõpilaste vabariikliku teadusliku konverentsi õigusteaduse sektsioonide programm (XXXVI). Trt., 1980, lk. 3 - 10 (programmis ei ole külalisi märgitud); Üliõpilaste Teadusliku Ühingu konverentsi programm. Õigusteadus (XXXVII) 17. - 18. aprill 1981. Trt., 1981, lk. 4, 6, 7, 8, 9; Üliõpilaste Teadusliku Ühingu konverentsi programm. Õigusteadus (XXXVIII) 15. - 16. aprill 1982. Trt., 1982 (paljundatud kserokoopia), lk. 3 - 10 (programmis ei ole külalisi märgitud); Õigusteaduskonna Üliõpilaste Teadusliku Ühingu konverentsi programm 14. - 15. aprill 1983. Trt., 1983, lk. 3 - 10 (programmis ei ole külalisi märgitud); Üliõpilaste Teadusliku Ühingu vabariikliku humanitaar- ja loodusteaduste alase konverentsi programm. Õigusteadus (XL) 12. - 13. aprill 1984. Trt., 1984, lk. 10 - 11. Ainult 1978. a. ei saanud TRÜ õigusteaduskonna ÜTÜ konverentsile külalisi. Aastatel 1977, 1980, 1982 ja 1983 saabus informatsioon külalistest hilinemisega ning nende ettekanded programmis ei sisaldu.
10. TRÜ õigusteaduskonna ÜTÜ nõukogu aruanded. Toimik nr. 8 - 50. (TRÜ õigusteaduskonna dekanadis.)

НАУЧНЫЕ СВЯЗИ КАФЕДРЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА
И ПРОЦЕССА ТТУ С ВУЗАМИ ДРУГИХ СОЮЗНЫХ
РЕСПУБЛИК

В. Кельдер, Э. Лаасик

Научные связи кафедры гражданского права и процесса Тартуского госуниверситета^{*} являются своего рода продолжением исторических связей Тартуского университета с другими высшими учебными заведениями царской России. В качестве примера можно назвать автора "Учебника русского гражданского судопроизводства" /1/, неоднократно переизданного, одного из наиболее признанных учебников того времени в юридических вузах России, воспитанника Петербургского университета, позднее (1861-1900) ставшего профессором гражданского права и процесса Тартуского университета И.А. Энгельмана (1832-1912) /2/. По всей России известны такие ученые Тартуского университета, как проф. М.А. Дьяконов (1855-1919), автор краткого обзора истории кафедры русского права Тартуского университета, с 1912 г. действительный член Петербургской Академии наук, проф. А.М. Гуляев (1863-1923), воспитанник Киевского университета, ставший известным ученым-цивилистом именно работая в Тартуском университете, с 1904 г. проф. Киевского университета, с 1923 г. действительный член Украинской Академии наук; проф. Е.В. Пассек (1860-1912), воспитанник Московского университета, в 1905-1908 гг. ректор Тартуского университета, хороший знаток римского права и великолепный лектор /3/. Во время буржуазной власти в Эстонии в Тартуском университете преподавал гражданское право, торговое право, гражданский и торговый процессы бывший профессор Петербургского университета Игорь Матвеевич Тютриков благодаря своей широкой эрудиции и глубоким знаниям буржуазного права.

Буржуазный период в истории Тартуского университета больше всего повлиял на исторические связи с такими факультетами высших учебных заведений Советского Союза как юридические. Ведь советское право в принципе коренным образом от-

^{*} Такое название кафедра носит с 1 июня 1949 г.

личается от буржуазного права, хотя в некоторых отраслях и сохраняется то общее, что характеризует право вообще.

Одной из основных задач Тартуского госуниверситета после окончания Великой Отечественной войны стало восстановление научных связей с другими университетами Советского Союза. В первую очередь была восстановлена связь с Ленинградским госуниверситетом. Этому способствовало обстоятельство, что заведующий кафедрой гражданского права и процесса ТГУ Ж.К. Ананьева в довоенное время сама училась в Ленинградском юридическом институте и у нее сохранились некоторые связи с профессорско-преподавательским составом Ленинградского госуниверситета.

Научные связи с Ленинградским госуниверситетом возобновились в первую очередь по подготовке научных кадров для юридического факультета Тартуского госуниверситета. Так, учились в аспирантуре или были прикрепленными к Ленинградскому госуниверситету и защитили при нем свои кандидатские диссертации проф. Э.Я. Лаасик (1953), доц. Ж.К. Ананьева (1954), проф. В.П. Кельдер (1954). В аспирантуре при Ленинградском университете учился доц. Э.Л. Плом, который в 1965 г. защитил свою диссертацию в Ученом совете Тартуского госуниверситета. Их научными руководителями были видные ученые Ленинградского госуниверситета академик А.В. Венедиктов, проф. Н.А. Чечина, проф. А.М. Каландадзе.

Академик А.В. Венедиктов был не только крупнейшим представителем советской гражданско-правовой науки, но и очень компетентным ученым и в других отраслях юридических наук и в науке общей теории права. Он являлся также автором многих ценных экономических работ, а поэтому имел в юридической и экономической науке не только громкое общесоюзное, но и пользовавшееся широкой мировой известностью имя /4/. Вполне заслуженное почетное место отведено ему и на кафедре гражданского права и процесса Тартуского госуниверситета.

Научные взгляды ленинградских ученых во многом определили и научные направления работ цивилистов Тартуского госуниверситета. Академик А.В. Венедиктов являлся крупным специалистом по проблемам собственности и права собственности. Изучение теоретических проблем права собственности представляет собой одно из направлений научных исследований кафедры гражданского права и процесса и в настоящее время.

В 1969 г. при Ленинградском госуниверситете защитила свою докторскую диссертацию В.П. Кельдер, а в 1982 г. —

Э.Я. Лаасик. В 1984 г. там же защитил свою кандидатскую диссертацию Х.А. Пизуке, а в недалеком будущем перед тем же ученым советом предстанут со своими кандидатскими диссертациями аспиранты П.А. Варул и К.Л. Андест.

В то время, когда при Тартуском госуниверситете существовал ученый совет юридического и экономического факультетов с правом защиты кандидатских диссертаций по ряду специальностей в области правоведения, защитили перед этим советом свои кандидатские диссертации А.Я. Фогель (1969), К.Э. Торган (1970), Я.К. Фельман (1970) и О.К. Страуме (1971) из Латвийской ССР. А в 1974 г. Х.В. Сепп защитил свою кандидатскую диссертацию перед ученым советом Вильнюсского университета.

Связи кафедры гражданского права и процесса установились и в области обмена опытом по организации учебного процесса. Следует заметить, что в послевоенный период у юридического факультета в целом, а у отдельных кафедр в особенности полностью отсутствовала практика ведения учебной работы в советском высшем учебном заведении. Так, в 1945 г. проф. Э.П. Илус, будучи в то время заведующим кафедрой, был командирован на юридический факультет Московского университета с целью накопления опыта по организации учебного процесса на кафедре. Возвратившись из Москвы, он доложил ректору ТГУ, что привез с собой учебные планы и только два учебника по советскому праву. Сказанное наглядно иллюстрирует, с чего приходилось начинать работу непосредственно после окончания войны.

Следующей формой научных связей с другими высшими учебными заведениями оказались межвузовские научные конференции и совещания. В зависимости от стоящих перед советским правом задач их тематика охватила в основном три круга научных проблем: 1) проблемы кодификации общесоюзного и республиканского законодательства; 2) проблемы сравнительного анализа особенностей законодательства Прибалтийских республик; 3) обобщение практики применения и совершенствования как союзного, так и республиканского законодательства на основании принятых республиканских кодексов.

Одно из первых межвузовских научных совещаний, посвященных проблемам кодификации республиканского законодательства, состоялось в 1958 г. в Тарту /5/. Фактическим организатором совещания явилась кафедра гражданского права и процесса ТГУ. В нем приняли участие такие ученые из других союзных рес-

публик, как проф. И.А. Жерулис и доц. А.П. Жорлис из Вильнюсского госуниверситета, доц. А.Я. Паварс, доц. Э.М. Удрис и проф. Я.Р. Веберс из Латвийского госуниверситета. На этом совещании из членов кафедры гражданского права и процесса выступили с докладами и с научными сообщениями доц. Ж.К. Ананьева, проф. В.П. Кельдер, проф. Э.Я. Лаасик и доц. Э.Э. Салумаа. Были сформулированы научные позиции авторов и предложения законодателя. Собравшиеся зафиксировали целесообразность продолжения практики проведения как республиканских, так и межвузовских конференций и совещаний, а также высказали мнение о необходимости создать при каком-то центральном органе комиссию, состоящую из научных работников и ведущих практиков, в обязанности которой входила бы координация кодификации законодательства союзных республик. Аналогичные научные конференции по проблемам кодификации законодательства последовали в 1958 г. и в 1959 г. в Москве /6/, в 1960 г. в Риге, в 1961 г. в Киеве, в 1961 г. в Ленинграде, в 1963 г. в Вильнюсе /7/, в 1964 г. в Харькове, в 1965 г. в Алма-Ате. В этих конференциях приняли активное участие члены кафедры доц. Ж.К. Ананьева, проф. Э.Я. Лаасик, проф. В.П. Кельдер. В своих научных докладах они освещали спорные вопросы и положения, возникшие в ходе кодифицирования законодательства в республике. Но наряду с этим они защищали уже твердо сложившиеся научные взгляды по проблемам кодификации. 28 октября 1961 г. при участии заместителя председателя юридической комиссии Эстонской ССР Г.А. Мартина на заседании кафедры гражданского права Ленинградского госуниверситета обсуждался предварительный проект Гражданского кодекса Эстонской ССР, автором которого являлся Э.Я. Лаасик. Докладчиком по проекту выступил проф. Ю.К. Толстой, а в прениях выступили 12 участников обсуждения, в том числе зав. кафедрой доц. Ж.К. Ананьева и зам. председателя юридической комиссии Г.А. Мартин. Работа Э.Я. Лаасика получила высокую оценку /8/. Подобное обсуждение позволило членам кафедры распространить свои научные взгляды среди ученых других вузов. Активное участие в научных конференциях, организованных Московским, Латвийским, Киевским, Вильнюсским и другими госуниверситетами, позволило расширить диапазон научных исследований кафедры. В тематике научных исследований появились проблемы жилищного законодательства, семейного и процессуального права.

Новый этап в тематике научных конференций наметился в

1965 г. К этому времени были приняты все гражданские и гражданские процессуальные кодексы союзных республик, открылась возможность и возникла необходимость сравнительного и научного их изучения. Организатором одной из таких конференций стала в 1967 г. кафедра гражданского права и процесса ТГУ /9/. В ней приняли участие такие видные ученые, как проф. Б.Б. Черепашин, проф. Ю.К. Толстой, проф. В.Ф. Яковлева, проф. А.К. Юрченко из Ленинградского госуниверситета, проф. В.А. Тархов из Саратовского юридического института, проф. З.Г. Крылова из Иркутского госуниверситета, проф. М.А. Тарасов из Государственного университета Ростова-на-Дону, проф. Е.А. Флейшиц из Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства и др. Такую же направленность имели научные конференции, состоявшиеся в 1973 г. в Вильнюсе, в 1975 г. в Риге, в 1977 г. в Тарту /10/, в 1979 г. в Вильнюсе и в 1982 г. снова в Тарту. Конференции 1977 и 1982 года были одновременно посвящены и юбилеям Тартуского госуниверситета, конференция 1979 г. в Вильнюсе — 400-летию со дня открытия Вильнюсского университета. В конференции 1977 г. из наиболее известных ученых приняли участие проф. Р.О. Халфина, проф. М.И. Козырь и проф. А.Ю. Кабалкин из Института государства и права АН СССР, проф. Ю.К. Толстой из Ленинградского госуниверситета, проф. О.А. Красавчиков из Свердловского юридического института, проф. Я.Я. Страутманис и проф. Я.Р. Веберс из Латвийского госуниверситета, проф. И.А. Жеруолис из Вильнюсского госуниверситета^{*}. В конференции 1982 г. в Тарту /II/ приняли участие такие наиболее известные ученые-цивилисты, как д.ю.н. А.А. Собчак из Ленинградского госуниверситета, проф. Я.Я. Страутманис.

Особенно тесными стали связи со Свердловским юридическим институтом. На организованных в 1978 и 1982 г. в Свердловске научных конференциях участвовали члены кафедры доц. Э.Л. Пломм и ст. препод. П.А. Варул.

Формой научного сотрудничества является также стажировка здешних преподавателей при кафедрах других высших учебных заведений или в научных учреждениях. Так, члены кафедры доц. П.П. Касьяк и доц. Э.Л. Пломм провели свою стажировку при Институте государства и права АН СССР, доц. Э.Э. Салумаа — при кафедре гражданского процесса Московского госуниверситета. Поскольку срок стажировки сравнительно длительный, то по-

^{*} Некоторые из упомянутых докладчиков не смогли лично присутствовать, хотя тезисы их докладов были опубликованы.

добная форма лучше всего позволяет обмениваться опытом как в области научной, так и педагогической работы.

Неофициальной формой научных связей являются и тесные деловые контакты преподавателей кафедры по организации научной работы с учеными других научных учреждений. Такие связи имеются кроме Латвийского и Вильнюсского госуниверситетов с такими крупными научными центрами, как Институт государства и права АН СССР и Всесоюзный научный институт исследования советского законодательства, а также с Ленинградским, Московским, Белорусским, Киевским, Казахским госуниверситетами, со Свердловским и Харьковским юридическими институтами и с ВЮЗИ, в том числе и с Саратовским, Львовским, Молдавским, Тбилисским и др. университетами. Научные связи кафедры гражданского права и процесса с другими научными учреждениями и вузами являются довольно многогранными и обширными. Они плодотворно влияли и влияют на научную и педагогическую деятельность кафедры, служат доказательством сотрудничества ученых-юристов при решении общих задач социалистического общества.

Л и т е р а т у р а

1. Иоганнес Август Энгельман. Учебник русского гражданского судопроизводства. Рязь, 1899.
2. Tartu Ülikooli ajalugu /Koost. K. Siilivask. Tallinn, 1982, II, lk. 172.
3. История Тартуского университета 1632-1832 /Под ред. К. Сийливаска. Таллин, 1982, с. 101.
4. Иоффе О.С., Райхер В.К., Толстой Ю.К. Анатолий Васильевич Венедиктов (очерк жизни и деятельности). Л., 1968, с. 12-15.
5. Межвузовское научное совещание Прибалтийских республик, посвященное вопросам кодификации советского законодательства, 3-5 июля 1958 г. Тарту, 1958. - 14 с.
6. Материалы республиканского совещания научных и руководящих практических работников органов юстиции по вопросам кодификации гражданского, гражданского процессуального и трудового законодательства 8-9 декабря 1959 г. М., 1960. - 348 с.
7. Тезисы научных сообщений научной конференции по кодификации гражданского и гражданского процессуального за-

- конодательства 28-30 мая 1963 г. Вильнюс, 1963.-27 с.
8. Стенографический отчет. Ленинградский государственный университет. Заседание кафедры гражданского права 28 октября 1961 г. Повестка дня: Обсуждение проекта Гражданского кодекса Эстонской ССР. Л., 1961.
9. Теоретические вопросы применения и дальнейшего совершенствования законодательства: Тез. докл. на респ. науч. конф. 27-30 сентября 1967 г. Тарту, 1967.-100 с.
10. Проблемы гарантии осуществления и защиты прав граждан: Мат. науч.-практ. конф., посвященной 175-летию возобновления Тартуского университета. Тарту. 1977.-298 с.
- II. Задачи юридических наук в свете решений XXVI съезда КПСС: Тез. науч. докл. научно-практ. конф. Тарту, 1982.-126 с.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Aavik, J. 107, 109
 Abeltina, Renata 146, 149
 Abovjan, H. 33
 Adami, Thobias 125, 127
 Aleskovski, V. 163
 Altmann, Gabriel 154
 Amabile, Luigi 122, 125-
 127, 129
 Amelina, Tatjana 149
 Anderson, W. 23
 Andraee, Johann Valentin
 124, 125, 127
 Anthoni, P. 14
 Ariste, Erna 182
 Ariste, Paul 162
 Astel, Bevi 180
 Aunap, Eduard 100
 Aunin, Tiina 147

 Baer, K.E. v. 33, 34, 36
 Balk, D.G. 30, 37
 Batenin, S. 162
 Baudouin de Courtenay,
 J.N. 159
 Belitser, Vera 183
 Below, J.F. 17, 23
 Berkov, V.P. 162
 Besold, Chr. 127, 128
 Bessonova, Irina 149
 Bichele, G. 160
 Bljahman, D. 162
 Blum-Russak, Rem 160, 161
 Blumfeldt, E. 114, 139
 Bobbio, N. 129
 Bogodist, Valentin 149
 Bodin 122

 Boerhaave, H. 14
 Boldt, Robert 106
 Borštšova, Elina 149
 Botero 125
 Botš, M. 160
 Boxhornius, M.Z. 14, 16
 Braun, L. 17, 23
 Brönckhorst, E. 13
 Bronštejn, Mihhail 160 -
 162
 Buchbinder, Volf 149
 Burmistrova, T. 162

 Campanella, Tommaso 122 -
 130
 Cederberg, A.R. 114, 115,
 118, 134, 137, 138
 Coster, J. 16
 Craanen, T. 17

 De la Gardie, M.G. 14, 21
 Depman, Jaan 106
 Diakonova, N. 146, 149
 Dubrovina, Z. 162
 Dulitšenko, A. 159
 Dunte, Georg v. 122
 Durdin, J. 160
 Döhnell, J.J. 17, 23

 Eisen, Matthias Johann
 107 - 109
 Eisler, Hele-Mall 178
 Engels, F. 140
 Ernits, V. 106 - 109
 Etkind, A. 162
 Ewers, L. 30
 Eversmann, E. 36, 37

Faletti, P.C. 127
 Feoktistova, Liivia 180,
 183
 Ferdinand 126
 Fischer, B. 12, 14
 Fischer, J. 17, 18, 23
 Fisiak, Jacek 154
 Fleming, P. 16, 22
 Folomkina, Sofia 146
 Freitag, Rainer 155
 Froš, A. 188
 Fürecker, C. 17

 Gentile 129
 Gering, Aleksandr 149
 Glušak, Tamara 149
 Golitsõn 34
 Gorfunkel, A. 122
 Gothein, E. 126, 127
 Graaf, R. de 15
 Greiffenhagen, O. 114,
 115
 Grotius, H. 122, 127
 Groce, Benedetto 128
 Gurjeva, Jelena 160

 Haas, Olev 148, 150
 Habicht, Tamara 180
 Hasselblatt, A. 24
 Heinsius, D. 16
 Helk, V. 20, 23
 Helmsing, R. 12
 Hermann, P. 16, 17
 Heurne, O. van 14
 Hintelmann, L. 14
 Hirvlaane, M. 158
 Hoffmann, Lothar 155
 Hone, Arthur-Robert 148
 Hone, Laine 144, 146,
 149, 152
 Humal, Arnold 160
 Hus, Jan 129
 Hütt, Vladimir 161

Iljiš, Boris 144, 146
 Ipatov, V. 161
 Issakov, Sergei 96, 161
 Its, Rudolf 183
 Ivanova, Irina 146

 Jaagosild (Lõoke) Endla
 178
 Jaagosild (Liiv) Ildike
 179, 180
 Jartseva, Viktoria 146
 Johansen, P. 114, 115
 Jõgi, Aino 153, 154
 Jäsche, G.B. 30
 Jürisson, Tiina 151

 Kaganova, Tiinu (vt. Tamm-
 pere, Tiinu)
 Kaldjärv, Ele 152
 Kaldmaa, Ida 178, 182
 Kalits, Johannes 162
 Kalits, Vilve 180
 Kallas, Oskar 107
 Kallas, Rudolf 124
 Kann, Kallista 144, 145,
 147, 150, 153
 Karlgren, H. 154
 Karu, Ellen 178
 Kask, Enn 179
 Kelder, Vilma 161
 Kenkmaa, R. 114
 Kenkmann, Paul 162
 Keres, Harald 160
 Kettunen, Lauri 105
 Kieseritzky, F.W. 34, 36
 Kilk, Laine 168
 Kipper, Aksel 160
 Kirotar, Salme 145
 Kivimäe, J. 122
 Kivimägi, Leopold 144,
 145, 147
 Kiviväli, Gunnar 146, 147,
 152, 154

- Kjetsaa, Geir 154, 155
 Kleis, Richard 137, 138, 159
 Klement, Feodor 160
 Klinger, F.M. 35, 36
 Kolga, A. 108
 Kolpakova, N. 144
 Komensky (Comenius), Jan Amos 123 - 125
 Komolova, Zinaida 149
 Koop, Arnold 158
 Koop, Hilja 152
 Kopanev, Pavel 149
 Koppel, Heinrich 107
 Korabljova, Ljudmila 150
 Kostabi, Leili 152
 Kozlowsky, F. von 126
 Kovalevski, Maksim 125
 Kovaljov, Juri 146
 Kravtsov, V. 160
 Kreutzwald, F.R. 33
 Krieg, David 16, 17, 23
 Kriit, Amanda 149
 Kruus, Hans 108, 109, 124, 135, 137, 138, 141, 159
 Kruusberg, A. 138
 Kudu, Elsa 33, 167 - 169
 Kuhharenko, V. 146
 Kulešova, L.N. 162
 Kvačala, Jan 122 - 129
 Kõpp, Juhan 124
 Kõnnik, Maare 169
 Kyper, A. 14

 Laan, Hella 147
 Laar, Malle 146
 Laasik, Endel 161
 Laid, E. 138
 Lang, Ants 189
 Laugaste, Eduard 182
 Lauri, Johannes 106
 Leibniz, W. 124
 Lepa, Karl 147, 151
 Lepskaja, Natalja 149
 Levi, M.E. 36, 37
 Levitski 123
 Liidemaa, H. 160
 Liiv, Heino 145 - 147, 149, 153, 154
 Liiv, Otto (Otu) 112 - 120, 138, 139
 Liiv, Suliko 145, 147
 Liiv, Virve 152
 Lillie, Axel 17, 21
 Linden, J.A. van 16
 Ling, Harry 161
 Linnamägi, Madis 150
 Linnus, Jüri 178 - 180, 183, 184
 Lissovski, V. 162
 Ljubarski, A. 158
 Loone, N. 139
 Lotman, Juri 158, 160, 162
 Luigas, Asta 147 - 149
 Luštšik, T. 160
 Luts, Arved 177 - 180, 183, 184
 Lääne, Paul 152
 Löschmann, Martin 155

 Maamets, L. 161
 Maastik, Inge 169
 Madisson, Julius 122, 139
 Makarov, Mihhail 161
 Makovski, M. 146
 Malõševa, A. 160
 Margolis, J. 158
 Mark, Julius 105
 Mark, Karin 183
 Marr, Nikolai 144
 Martinson, E. 158
 Martinson, Karl 24
 Martis, Ela 180

Maruste, Rait 161
 Masing, V. 160
 Melnik, S. 146
 Meštšerjakova, M. 149
 Mey, H. 155
 Meyer, C.F. 30
 Micrander, L. 17
 Mikenberg, Tiit 151, 152
 Mints, Zara 160
 Mirski, Anatoli 149
 Mitt, Anatoli 160
 Moora, Harri 137, 140,
 177, 178, 182, 183, 185
 Moosberg, Hilda 182
 Morgenstern, J.K.S. 30
 More, Thomas 127
 Moritz, Margit 150
 Mullamaa, Ilmar 145 - 147,
 149, 152, 154
 Must, Ülle 173
 Mutt, Oleg 144 - 149, 152 -
 154
 Mäsak, Ene 180
 Mühlner, V. 154

 Naber, Reet 180
 Napoleon 38
 Neggo, Helmi 109
 Nirk, Alfred 106
 Noodla, Kaja 167 - 169
 Nurmekund, Pent 145, 147
 Nõmmeots, Salme 178

 Orlov, Juri 149
 Otsmaa, Liilia 151, 152
 Otto, G. 24
 Oxenstierna, Erik 13, 14,
 21
 Oxenstierna, Gustav 21

 Paatsi, V. 105
 Paavo, Laine 151, 152
 Palm, Mari-Ann 145, 149,
 151, 152
 Palm, Viktor 158, 160
 Parrot, G.F. 30, 34, 36
 Pavära, Marga 146
 Peegel, Juhan 163
 Peep, Laine 165, 169
 Pelevina, Nina 146
 Perminova, Galina 149
 Peterson, Aleksei 179,
 180, 183, 184
 Peterson (Kindel), Lei
 179
 Piho, Mare 179
 Pikver, Ann 149
 Piotrovski, R. 146, 148
 Pisuke, Heiki 161
 Ploom, Endel 161
 Poolakene, Krista 145,
 146, 150, 151
 Postell, G. 124, 129
 Pufendorf 122
 Puksoo, Friedrich 166
 Puss, Hugo 180
 Putinova, M. 183
 Põld, Peeter 107
 Põllo, Helgi 180
 Pärnakivi, Aime 168, 169
 Pöschmann, G.F. 30
 Pütsepp, Liidia 178

 Rajamäe, Pilvi 151
 Ramul, Konstantin 159
 Rebane, Karl 160
 Rebane, Ljubov 160
 Reifman, Pavel 160
 Reiksaar, Tiia 151
 Reiman, Villem 106
 Riso (Vingisaar), Helgi
 179
 Roos, Jaan 106
 Rosenberg, T. 112, 134
 Rubin, Mati 180
 Rubinstein, A. 101
 Rägo, Gerhard 160

- Saarma, Eha 169
 Saarimaa, Emil Arvi 105
 Safonova, Viktoria 149
 Saint-Hilaire, K.K. 99
 Sajavaara, Kari 154
 Saks (Trees), Linda 178
 Salmasius, C. 16
 Salomets (Källo), Koidu
 179
 Samoldina, Irina 151
 Sante Felici, G. 126 - 128
 Saron, Jutta 179
 Saukkonen, Pauli 154, 155
 Schacht, L. 14, 16, 22
 Schober, G. 23
 Schooten, F. van 12, 14
 Schoppe (Scioppius), Caspar
 124, 126
 Schrevelius, E. 14
 Schultz, J. 19
 Seleznjov, L. 162
 Selg, Reet 153
 Semper, Johannes 159
 Sepalaan, Katrin 179
 Sepp, H. 137 - 139
 Sigwart, Ch. 126
 Sihver, Arnold 107, 108
 Siilivask, Karl 24
 Silarāja, Rasma 149
 Sild, Hilja 178, 182
 Sildnik, August 107, 109
 Silvet, Johannes 144
 Simm, Juhan 100
 Simobius, W. 14
 Sirel, Helju 179
 Skytte, Bengt 21
 Skytte, Johan 13, 14, 21
 Smirnov, Savvati 161
 Solmi, Edmondo 128
 Sommerfeldt, Karl-Ernst
 154
 Sool, Reet 147, 151
 Soom, A. 114
 Soontak, Jaan 149
 Sootak, J. 188
 Spežarskaja 146
 Steblin-Kamenski, M. 162
 Stein, Gabriele 155
 Stiernhielm, G. 12, 21
 Stiernhielm, Johan
 Marquard 12, 21
 Stoeckli, A. 128
 Stolovitš, Leonid 158,
 160
 Strömfelt, O.R. 19
 Suits, G. 118
 Suolahti, G. 116
 Suurväli, Malle 168
 Swammerdam, J. 15
 Sylvius (de le Boë), F.
 14, 15
 Šaikovitš, Arkadi 149
 Šarogradski, V. 162
 Šlôgina, Natalja 183
 Štšerba, Lev 144
 Zabrova, V. 162
 Zalite, Tamara 146, 149
 Žigadlo, Vera 144
 Talvet, Jüri 161
 Tamm, Epp 161
 Tamm, Mall 151
 Tamm, Paul 100
 Tampere (Kaganova), Tiit
 145, 146, 152
 Tamul, S. 96
 Tanimäe, L. 160
 Tankler, Hain 158
 Tarvel, Peeter (vt. Trei-
 berg, Peeter)
 Tasa, K. 109
 Teichmann, Ervin 149

Teinmann, J. 109
 Tering, A. 7
 Tiškin, G. 158
 Tombak, Mati 161
 Toots, Nora 147, 152
 Tocco, N. 129
 Trass, Hans 158, 161
 Treiberg (Tarvel), Peeter
 114, 118, 135, 137 - 140,
 177
 Treumuth (Loone), N. 113,
 139
 Trikkant, Lea 168, 172
 Troska (Reimann), Gea
 178, 180, 183
 Tšeboksarov, Nikolai 178,
 183
 Tšertin, Juri 161
 Tuldava, Juhan 145 - 149,
 152 - 154
 Tupe, Mafalda 150
 Tõevere, Helme 146, 149,
 151 - 153

 Uibu, Halliki 180
 Uustalu, Koidu 151, 152

 Vadi, Voldemar 100
 Vahtrik, Eve 151
 Valt, Lembit 161
 Vasar, J. 114, 137, 138
 Vassilevitš, Aleksandr 149
 Vedler, Irene-Martha 118
 Veise, Apollon 149
 Veldi, Enn 152
 Veski, J.V. 139
 Jeskimeister, Rutt 148,
 152
 Viiralt, M. 24
 Viires, Ants 177 - 179,
 182 - 184
 Vilberg (Vilbaste), Gustav
 109

 Vilimaa, Tiit 152
 Vinnius, A. 13, 14
 Vinokurova, L. 144
 Voetius, J. 13
 Volkov, Ivan 162
 Voolmaa, Aino 179, 180
 Vossius, D. 21
 Vossius, Gerhard 13
 Voznjak, L. 149
 Vuks, Galina 162
 Vunder, Elle 180
 Võieme, Lembit 180
 Võti, Tiina 178
 Värk, Aino 178
 Värva, Maaja 179

 Wale, J. de 16
 Winkelmann, E. 139
 Witte, N. 16
 Wuttge, H. 126

 Üprus, Helmi 182

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН

- Аввакум Петрович 53
 Андеев М.В. 54
 Афанасьев В.А. 94
 Айналов Д. 91
 Алексеев В.Г. 94
 Ананьева Ж.К. 196, 198
 Андест К.Л. 197
 Андреев И. 91
 Апситис Р. 84
 Байрон Д.Н.Г. 53
 Бешаницкая К. 64
 Беер Р. 91
 Бергбом К.М. 70
 Беллинский В.Г. 52
 Блэк К. 42, 45
 Бирзинь Л. 89
 Бобров Е. 51, 56
 Бойков В.А. 90
 Боголюбов Н.Н. 94
 Бузескуль В.П. 40
 Бульмеринг А.М. 70
 Бурденко Н.Н. 94
 Варул П.А. 197, 199
 Васильевский В.Г. 91
 Веберс Я.Р. 198, 199
 Вейденбаум Э. 85
 Венедиктов А.В. 196
 Веселовский А.Н. 50
 Веске М. 49, 55
 Вески Й.В. 61
 Виксна А. 84
 Висковатов П.А. 48-57
 Водовозов В.И. 52
 Вормс Ф. 59
 Воскресенская М.Н. 93
 Галахов А.Д. 52
 Гегель 46
 Георгиевский И.В. 94
 Герцен А.И. 52
 Гете И.В. 49
 Геттлер Я. 84
 Гегель Н.В. 54
 Грабарь В.Э. 59, 70, 94
 Грабарь И.Э. 70
 Грановский Т.Н. 52
 Грибоедов А.С. 51
 Григорович Д.В. 52
 Губер Э.И. 49, 56
 Гуляев А.М. 195
 Давыдов Д.В. 52
 Данилевский Г.П. 52
 Джорбенадзе С.М. 76, 81
 Добролюбов Н.А. 52
 Достоевский Ф.М. 54
 Дружинин 54
 Дьяконов М.А. 195
 Екатерина II 52
 Елагина А.П. 53
 Ермоленко А.И. 92
 Еше Г.Б. 42, 45
 Жеруолис И.А. 198, 199
 Жуковский В.А. 49, 53, 56
 Жюлис А.П. 198
 Зейдлиц К.И. 53, 56, 57
 Ивановский И.И. 68
 Ильинский Г.А. 91
 Илус Э.П. 197
 Исаков С. 58, 76
 Итгевер Я. 49

Кабалкин А.Ю. 199
 Каландадзе А.М. 196
 Кант И. 46
 Карамзин Н.М. 52
 Караулов Г.Э. 52
 Касьяк П.П. 199
 Катулл 42
 Кауцкий К. 79
 Кельдер В.П. 195, 196, 198
 Козырь М.И. 199
 Кораблев А. 92
 Красавчиков О.А. 199
 Крашенинников М.Н. 90, 94
 Крикман Е. 91
 Кросс Я. 72
 Крузе Ф. 41-45
 Крупская Н.К. 93
 Круус Ханс 62
 Кудрявский Д.Н. 94
 Кундер И. 49, 55
 Куторга М.С. 40, 41, 43
 Кыпп Я. 62
 Крылова З.Г. 199
 Лаагус К. 63
 Лаасик Э.Я. 195, 196, 198
 Лаппо И. 62
 Латтик Яан 62
 Лебер А. 86
 Лебедев А. 92
 Лебензон Л.С. 94
 Левитов А.И. 52
 Ленин В.И. 93
 Лермонтов М.Ю. 48, 49, 54, 55, 56
 Лессинг Г.Э. 54
 Леэсмент Л.Я. 72, 75
 Леэсмент Я. 72
 Лист Ф. 71
 Ломоносов М.В. 52
 Луначарский А.В. 92, 93
 Лунин И.А. 40
 Лунин Михаил Иванович 40

Лунин Михаил Михайлович 40-46
 Ляус А. 62
 Мадиссон Юлиус 40
 Мартенс Г.Ф. 68
 Мартенс К. 68
 Мартенс Ф.Ф. 68
 Мартин Г.А. 198
 Мартна М. 61
 Мебель М.С. 74
 Мей Л.А. 52
 Минц П. 86
 Михайлов А.К. 52
 Михайлов М.Л. 52
 Михнов С.Д. 94
 Могила Петр 53
 Моргенштерн К. 42, 43, 45
 Морус (Мор) Томас 52
 Надеждин Н.И. 52
 Надсон С.Я. 52
 Нанейшвили Т. 82
 Никольский Е.В. 94
 Нойе Ф. 45
 Нольде Б.Э. 70
 Озе Я.Ф. 94
 Паварс А.Я. 198
 Пальвадре А. 62
 Пассек Е.А. 195
 Петр I 52
 Петров Н.И. 52
 Петухов Е.П. 94
 Пизуке Х.А. 197
 Пийп А. 71
 Пиленко А.А. 70
 Пиндар 42, 43
 Пирогов Н.И. 40
 Писарев Д.И. 52
 Помяловский Н.Г. 54
 Платон 42
 Плоом Э.Л. 196, 199
 Порфирьев И.Я. 52

- Прокопович Фесфан 53
 Пуусепп Л. 75
 Пушкин А.С. 49, 50-54, 56, 93
 Пыпин А.Н. 52
 Пюттер 73
 Радищев А.Н. 52
 Раубер А. 64
 Рахумаа Э. 68
 Регель Василий (Вильгельм)
 Эдуардович 90-94
 Рейтер Я. 87
 Розиньш-Азис Ф. 85, 86
 Ростовцев М. 58, 64
 Рютли О. 62, 63
 Рыбников П.Н. 50
 Рылеев К.Ф. 54
 Савич А.Н. 40
 Салумаа Э.Э. 198, 199
 Самарин Ю.Ф. 52
 Сарв Яан 61
 Светоний 42
 Сент-Илер К.К. 94
 Сепп Х.В. 197
 Синайский В. 86
 Слещов В.А. 52
 Собчак А.А. 199
 Спасович В.Д. 52
 Срезневский Б.И. 94
 Станкевич Н.В. 52
 Стожнин В.Я. 52
 Страдынь Я. 84
 Страутманис Я.Я. 199
 Сургуладзе Иванэ 79
 Сургуладзе И.А. 75, 76
 Сургуладзе Л.И. 83
 Сырмус Э. 61
 Таммсааре А.Х. 61
 Тамул В.Э. 40
 Тарановский Ф. 92
 Тарасенко В.Е. 94
 Тарасов М.А. 199
 Тарле Е. 62
 Тархов В.А. 199
 Тедер М. 65
 Теринг А. 86
 Тимпанс С. 84
 Толстой Ю.К. 198, 199
 Тургенев И.С. 51-54
 Тютримов Игорь Матвеевич 195
 Тютчев Ф.И. 52
 Тыниссон Я. 61-63
 Удрис Э.М. 198
 Уусталь А.Т. 73
 Фегезак С. фон 59
 Фельсберг Э.Р. 94
 Филомафитский А.М. 40
 Флейшиц С.А. 199
 Фольк Адальберт 60
 Франке И.В. 42
 Фрезе Б. 86
 Фрейтаг К. 42
 Халфина Р.О. 199
 Цвет М.С. 94
 Цезарь Юлий 44
 Церетели Г.Ф. 90
 Чаадаев П.Я. 52, 54
 Чантурия Л. 76
 Черепяхин Б.Б. 199
 Чернышевский Н.Г. 52
 Чечина Н.А. 196
 Чудовский Н. 64
 Шалланд Л.А. 71, 79, 94
 Шаурум Г. 84
 Шелли П.Б. 53
 Шестакова Е.В. 64
 Шиллер Фр. 53
 Шлау В. 59
 Шлёцер 73
 Шор Т. 48
 Шмальгаузен И.И. 94
 Штакельберг-Сутлема Э. 60

Энгельман Иоганнес Август	195	Яковенко П.А.	91, 92, 94
Брченко А.К.	199	Яковлева В.Ф.	199
Юценко А.И.	94	Янс Йоханн	62
Яксон Ю.	61	Янсен Э.	49, 53, 57
Якобсон К.Р.	49	Янсон-Браун Я.	85
Якушкин П.И.	50	Ярвелаид П.	68, 76, 84
		Ясинский А.Н.	64, 90, 91, 94

Saateks	3
A. Tering. Leideni ülikooli osast haritlaskonna kujunemises Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil	7
M. Viiralt. Üliõpilaste territoriaalne päritolu ning sotsiaalne koosseis Tartu ülikoolis aastail 1802 - 1820	24
E. Kudu. Üliõpilaste omavahelistest sidemetest ja organiseerumiskatsetest Tartus XIX sajandi esimestel aastakümnetel	33
V. Tamul. Ajaloolane M. Lunin Tartu Ülikooli Professoreite Instituudis	40
T. Šor. P. Viskovatovi vene kirjanduse ajaloo kursus Tartu ülikoolis 1874 - 1895	48
S. Issakov. Memuaarkirjandus XX sajandi alguse Tartu ülikooli kohta	58
E. Rahumaa, P. Järvelaid. Friedrich Fromhold Martens ja Tartu ülikooli juristid	68
L. Tsanturia, P. Järvelaid. Tartu ülikooli kasvandik professor I. Surguladze	76
R. Apsitis, P. Järvelaid. Tartu ülikooli osa Läti ülikooli õigusteaduskonna kujunemisel	84
V. Boikov. Ajaloolane V. Regel ja Tartu (Jurjevi) ülikool	90
S. Tamul. Tartu üliõpilaste kirjandus- ja muusikaringide tegevus aastail 1883 - 1917	96
V. Paatsi. Eesti Üliõpilaste Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Osakond, süstemaatilise kodu-uurimise alustaja	105
T. Rosenberg. Ajaloolane Otto Liiv Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina	112
J. Kivimäe. Tartu ülikooli professor Jan Kvačala Tommaso Campanella uurijana	122
J. Kivimäe, T. Rosenberg. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920 - 1941)	134
L. Hone, O. Mutt. Võõrfiloloogia osakonna sidemed NSVL ja välismaa kõrgkoolide ja teadusasutustega 1945 - 1984	144
M. Hirvlaane. Tartu ja Leningradi ülikooli teadussidemetest nõukogude perioodil	158

L. Peep. Humanitaaralase infoteeninduse kujunemisest Tartu ülikoolis	165
A. Luts. Etnograafide ettevalmistamisest Tartu Riik- likus Ülikoolis 1944 - 1984	177
J. Sootak, A. Fros. TRÜ õigusteaduskonna üliõpilaste teadusühingu sidemed teiste liiduvaba- riikide kõrgkoolidega	188
V. Kelder, E. Laasik. Tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri sidemed teiste liiduvabariikide kõrgkoolidega	195
Isikunimede register	202

Содержание

Предисловие	5
А. Теринг. О роли Лейденского университета в формировании интеллигенции в Эстляндии и Лифляндии в XVII веке	7
М. Вийральт. Территориальное происхождение и социальный состав студентов Тартуского университета в 1802-1820 гг.	24
Э. Куду. О межстуденческих связях и попытках создания студенческих организаций в Тарту в первые десятилетия XIX в.	33
В. Тамул. Историк М.М. Лунин во время учебы в Профессорском институте при Тартуском университете	40
Т. Шор. Курс истории русской литературы П.А. Висковатова в Тартуском университете 1874-1895 ...	48
С. Исаков. Мемуарная литература о Тартуском университете начала XX в.	58
Э. Рахумаа, П. Ярвелаид. Фридрих Фромхольд (Федор Федорович) Мартенс и юристы Тартуского университета	68
Л. Чантурия, П. Ярвелаид. Профессор И.А.Сургуладзе - воспитанник Тартуского университета	76
Р. Аписитис, П. Ярвелаид. Влияние Тартуского университета на создание отделения правовых наук в Латвийском университете	84
В. Бойков. Историк В.Э. Регель и Тартуский (Юрьевский) университет	90
С. Тамул. Деятельность литературных и музыкальных кружков тартуских студентов в 1883-1917 гг...	96
В. Паатси. Отдел изучения родного края в Эстонском студенческом обществе - основоположник систематического краеведения	105
Т. Розенберг. Историк Отто Лийв - научный стипендиат Тартуского университета	112
Ю. Кивимяэ. Профессор Тартуского университета Ян Квачала - исследователь Томмазо Кампанеллы ..	122
Ю. Кивимяэ, Т. Розенберг. О деятельности Академического исторического общества в 1920-1941 гг..	134

Л. Хоун, О. Мутт. Связи отделения зарубежной филологии ТГУ с вузами и научными учреждениями в СССР и за границей в 1945-1984 гг.	I44
М. Хирвлаане. О научных связях Тартуского и Ленинградского университетов в годы Советской власти	I58
Л. Пеэп. О формировании информационной службы по гуманитарным наукам в Тартуском университете	I65
А. Лутс. О подготовке этнографов в Тартуском государственном университете в 1944-1984 гг. ...	I77
Я. Соотак, А. Фрош. Связи научного общества юридического факультета ТГУ с вузами союзных республик	I88
В. Кельдер, Э. Лаасик. Научные связи кафедры гражданского права и процесса ТГУ с вузами других союзных республик	I95
Указатель имен	202

Inhaltsverzeichnis

Einführung	3
A. Tering. Über die Rolle der Universität Leiden in der Bildung der Intellektuellen in Est- und Livland im 17. Jahrhundert	7
M. Viiralt. Die geographische Herkunft und der soziale Personalbestand der Studenten der Tartuer Universität in den Jahren 1802 - 1820	24
E. Kudu. Über gegenseitige Beziehungen und Organisationsversuche der Studenten in Tartu während erster Jahrzehnte des 19. Jahrhunderts	33
V. Tamul. Historiker M. Lunin im Professoreninstitut der Tartuer Universität	40
T. Šor. P. Wiskowatovs Kursus über die Geschichte der russischen Literatur an der Tartuer Universität (1874 - 1895)	48
S. Issakov. Die Memoirenliteratur über die Tartuer Universität am Anfang des 20. Jahrhunderts	58
E. Rahumaa, P. Järvelaid. Friedrich Fromhold Martens und Juristen der Tartuer Universität	68
L. Tšanturia, P. Järvelaid. Der Zögling der Tartuer Universität Professor I. Surguladze	76
R. Apsitis, P. Järvelaid. Über die Rolle der Universität Tartu in der Herausbildung der juristischen Fakultät an der Universität in Lettland	84
V. Boikov. Historiker W. Regel und die Tartuer (Jurewsche) Universität	90
S. Tamul. Die Tätigkeit der Literatur- und Musikzirkel der Tartuer Studenten in den Jahren 1883 - 1917	96
V. Paatsi. Die Abteilung der Heimatkunde im Verein der estnischen Studenten als Initiator der systematischen Heimerforschung	105
T. Rosenberg. Historiker Otto Liiv als wissenschaftlicher Stipendiat der Tartuer Universität	112
J. Kivimäe. Professor der Tartuer Universität Jan Kvala als Erforscher von Tommaso Campanella	122
J. Kivimäe, T. Rosenberg. Über die Tätigkeit des Akademischen Vereins für Geschichte (1920 - 1941)	134

L. Hone, O. Mutt. Die Beziehungen der Abteilung für Fremdsprachen zu Hochschulen und wissenschaft- lichen Anstalten in der UdSSR und im Ausland in den Jahren 1945 - 1984	144
M. Hirvlaane. Über die Beziehungen der Universitäten in Tartu und in Leningrad während der sow- jetischen Periode	158
L. Peep. Über die Gestaltung der gesellschaftswissen- schaftlichen Informationsbedienung an der Tartuer Universität	165
A. Luts. Über die Vorbereitung der Etnographen an der Tartuer Staatlichen Universität (1944 - 1984)	177
J. Sootak, A. Frosch. Die Beziehungen der wissen- schaftlichen Studentengesellschaft der juris- tischen Fakultät der Tartuer Staatlichen Uni- versität zu anderen Hochschulen in der UdSSR ..	188
V. Kelder, E. Laasik. Die Beziehungen des Lehrstuhls für Zivilrecht und -prozess zu anderen Hoch- schulen in der Sowjetunion	195
Namenregister	202

НАУЧНЫЕ СВЯЗИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА.
Вопросы истории Тартуского университета XVI.
(Материалы музея истории ТГУ).
На русском и эстонском языках.
Тартуский государственный университет.
ЭССР, 202400, г.Тарту, ул.Оликооли, 18.
Vastutav toimetaja K. Siilivask.
Korrektorid L. Pauska, L. Jago.
Päljundamisele antud 16.10.1985.
MR 10430.
Formaat 60x90/16.
Kirjutuspaber.
Masinakiri. Rotaprint.
Arvestuspoognaid 13,12. Trükipoognaid 13,75.
Trükiarv 500.
Tell. nr. 769.
Hind rbl. 2.-
TRÜ trükikoda. ENSV, 202400 Tartu, Pälsoni t. 14.